

FRANCIS MADING DENG

Rasszizmus, etnikumok és fejlődés Afrikában

Nemzetté alakulása során a legtöbb afrikai ország számos olyan, egymással szorosan összefonódott dilemmával kényszerül szembenézni, amelyek az afrikai államiság lényegéből fakadnak. Az afrikai vezető politikusok fennhangon hirdetik az egykori gyarmattartók szabta határok között élő nemzetek egységét, miközben a változatlanul fennálló faji és etnikai különbségek, úgy tűnik, a gyarmati örökség fennmaradását veszélyeztetik. Emellett az afrikai értelmiségiek és politikai vezetők az ősi értékekre és intézményekre kívánják alapozni országuk politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, hogy az minél erősebben gyökerezzen az afrikai valóság talajában. A fejlődésnek ez a kontextuális megközelítése azonban az általuk primitívnek, elmaradottnak és a nemzet eszméjével szemben állónak minősített etnikai, nemzetszint alatti csoportok öntudatosodását és megerősödését segíti elő.

A faji és etnikai különbségek kihívása

Dél-Afrika a maga apartheidrendszerével kirívó példáját adta mindazoknak az ellentmondásoknak és megrázkódtatásoknak, amelyek a faji és etnikai különbségekre alapozott állam kísérletéből fakadnak. Noha az itteni faji és etnikai feszültségek mára valamelyest lecsillapultak, nagy a valószínűsége, hogy a nem is olyan távoli jövőben komoly megpróbáltatások és kihívások elé állítják még az országot. Noha Afrika többi országában ebből a szempontból távolról sem. mérgesedett el annyira a helyzet, mint Dél-Afrikában, számos ország politikai életét döntően befolyásolják a faji és etnikai feszültségek, sőt konfliktusok.

Mint az újkori afrikai fejlődés sok más vonása, e válsághelyzet is a gyarmati beavatkozásban és az afrikai államok kialakulásának sajátos történetében gyökerezik. A modern nemzetállam eszméje a mai Afrikában néhány országtól eltekintve importfogalom, a gyarmattartók hozománya, akiktől az afrikai értelmiség és politikusréteg azt átvette és meghonosította. Faji és etnikai szempontból nézve nyilvánvaló, hogy az afrikai nemzetállamok meglehetősen önkényes és mesterséges módon, összetartozó népek szétszakítása és különálló csoportok egyazon gyarmati határok közé kényszerítése révén jöttek létre. A legtöbb esetben ez olyan pluralista közösségek kialakulásához vezetett, amelyeken belül az egyes csoportok nem azonos mértékben osztották valamely nemzeti identitás gondolatát, és más-más mértékben fértek hozzá a hatalom, vagyon, szolgáltatások és a fejlődés lehetőségeihez.

Az egyes országok függetlenségért vívott harcainak kollektív kihívása egy időre minden nemzeti erőt egyesített, s az első időkben magát a függetlenséget is mint nagy, közös nemzeti vívmányt éltették. Ám a függetlenség kivívásával egy időben élesen jelentkezett az elosztás kritikus kérdése is. Az igazság, egyenlőség és *fair play* óhajta országokon belül és országok között egyaránt feszültségekhez, sőt heves összecsapásokhoz vezetett: elég itt megemlítenünk Angola, Burundi, Csád, Etiópia, Libéria, Marokkó, Mozambik, Ruanda és Szudán példáját. A klánrendszer és a gyarmati balkanizálódás még a látszólag homogén lakosságú Szomáliában is olyan törésekhez vezetett, amelyeket még sokáig nem lesz könnyű áthidalni. És Nigériától eltekintve, ahol az etnikai indíttatású biafrai háború a szövetségi hadsereg döntő győzelmével ért véget, e gyilkos konfliktusok általában hosszan elhúzódónak, kiirthatatlannak és mind békés, mind katonai eszközökkel megoldhatatlannak bizonyulnak. Minél hevesebben követelik jogaikat az elnyomott közösségek, annál veszélyesebbnek tűnnek a *status quo*-ra nézve, s így az uralkodó csoportok annál erőszakosabban törekszenek elnyomásukra. A felszabadulásért és egyenlőségért folytatott harc legbiztosabb vesztesei pedig a demokrácia és

az emberi jogok. Még a rasszizmussal szembeni ellenállás is rasszistának minősíthető, ahogyan azt a szudáni konfliktus bizonyítja.

Ebben a helyzetben Afrika alapvető problémája abban áll, miként lehet a gyarmati határok fenntartásának elvét a nemzetszint alatti csoportok önrendelkezési jogával összeegyeztetni, a vélt vagy valós különbségeket és egyenlőtlenségeket figyelembe venni, s ráadásul mindezt a világszerte elismert demokratikus elvek és alapvető emberi jogok szem előtt tartásával mind helyi, mind globális szinten megoldani.

Noha az afrikai országok mind ez idáig nem sok optimizmusra adtak okot, helyzetük mégsem tekinthető statikusnak. A területi integritás kezdeti túlhangsúlyozásától, amely számos esetben az állampolgárok egyéni és csoportos jogai elleni erőszakig fajult, az országok többsége mára már nagyobb hajlandóságot mutat a határokon belüli békére, igazságosságra és egyenlőségre, amint azt az Afrikai Egységszervezet (OAU) *ad hoc* közvetítő bizottságainak munkája is bizonyítja. A területi integritás és a be nem avatkozás politikája egyre inkább helyt ad a kölcsönös megegyezésnek és az emberi méltóság határokon belüli és túli tiszteletének. Sokan egyenesen azzal érvelnek, hogy Afrika olyan sikereket ért el a területi integritás politikájában, hogy immár megengedheti magának a kivételek elviselését, azaz a jogos autonómiatörekvések legitimálását is anélkül, hogy tartania kellene egy, a kontinensen végigsöprő szeparatista hullámtól. Többnyire az etiópai Eritreát és Dél-Szudánt szokták felhozni a jogos autonómiatörekvések példáiként.

William Foltz a következőket jegyezte meg a Brookings Institution szervezésében 1989 októberében az afrikai konfliktusok megoldási lehetőségeiről tartott konferencián: „Bárhogy értékeljük is különböző kommentátorok a különböző konfliktustényezőket, mindig nagy súlyt, sőt túl nagy súlyt fektetnek az életképtelenség elvére. Pedig ha abszolút előnyben részesítjük a határok sérthetlenségét az önrendelkezés követelésével szemben (amelyet az érintettek, úgy tűnik, csupán a gyarmati uralom alatt sínylődő alanyok esetében tartanak jogosnak), ez az életképtelenség-elv egyáltalán nem segít megoldani azokat a sajátos feszültségeket, amelyek az egyes konfliktushelyzetek kiindulópontjai voltak.”¹

Crawford Young ugyanezen a konferencián említette, hogy „az önrendelkezés mellett rendkívül rövid időn belül afrikai alapelvvé vált a területi integritás elve, olyannyira, hogy a független Afrika szinte teljesen ezen alapszik”.² Majd így érvel: „Véleményünk szerint az afrikai államrendszerek az OAU normarendszerével mérve kellőképpen stabilizálódtak ahhoz, hogy elviseljenek némi lemorzsolódást az egész építmény összeomlása nélkül. (...) Nem biztos például, hogy egy független Eritrea alapjaiban rendítené meg az afrikai nemzetközi jog rendszerét.”³ Szudánnal kapcsolatban Crawford Young a következőket állapította meg: „Az Észak-Szudánban annyira óhajtott fundamentalista iszlám állam, úgy tűnik, ábránd csupán. Egy ilyen politikai formula minden etikai kiválósága ellenére sem lesz rákényszeríthető Dél-Szudánra, sem katonai erővel, sem a most még erőtlén államapparátus révén. A déliek által is elfogadható megoldást jelentene viszont a szudáni állam kettéosztása.”⁴

A közelmúlt etiópai fejleményei - az Etiópai Népi Forradalmi Demokratikus Front (EPRDF) és az Eritreai Népi Felszabadítási Front (EPLF) győzelme a Mengisztu-rezsim fölött, és ezt követő megállapodásuk, amely önrendelkezési jogot ad Eritrea népének - az idáig uralkodó szemlélet „revíziójáról” tanúskodnak. A megoldás egyfelől Pandora szelencéjének tűnik, amelyet gondosan óvni kell a visszaélésektől, másfelől azonban olyan stratégiai módszernek látszik, amelyet inkább bölcs és hatékony módon terjeszteni kell, semmint kegyetlen erőszak révén elnyomni.

Ennek a fejlődésnek az irányába mutat a demokratizálódásnak és az emberi jogok védelmének Afrika-szerte erősödő követelése. Az Emberi és Nemzeti Jogok Afrikai Chartája, az úgynevezett Banjul-charta rendkívüli lépést jelent ebbe az irányba. És míg afrikai körökben hosszú és hiábavaló vitákat folytatnak arról, vajon Afrika vagy Kelet-Európa indította-e el a demokrácia és az emberi jogok követelésének legújabb hullámain, annyi bizonyos, hogy a két

hullámverés - legalábbis Afrikából nézve - kölcsönösen erősítette egymást. A folyamat, amelyet az Olusegun Obasanjo, volt nigériai államfő által vezetett Afrikai Vezetők Fóruma kezdeményezett az Európai Biztonsági és Együttműködési Tanács „helsinki elveinek” Afrikába plántálására egy Afrikai Biztonsági, Stabilitási és Együttműködési Tanács révén, úgy tűnik, néhány éven belül számottevő sikerekhez vezethet. Kérdés, hogy a folyamat mennyiben fogja erősíteni a nemzetszint alatti csoportok követelését a gyarmati határok elmozdítására és az önrendelkezés érvényesítésére.

A fejlődés kulturális dimenziói

Egységnek és különbözőségnek a nemzeti identitás által felvetett dilemmáját erősítik a társadalmi és kulturális fejlődésből fakadó kulturális kihívások is. A fejlődéshez, e gyarmatkori jövevényhez Afrika mindig is külsődlegesen viszonyult. A fejlődés, lényegét és működését tekintve, itt egyet jelentett a nyugati tudományos és technikai *know-how*-val, mindig kívülről érkezett, és idegen maradt a harmadik világ számára, amely csupán utánzás révén, nyugati segítséggel vagy közreműködéssel tudott benne részt venni. Ez a felfogás alapjaiban ásta alá a bennszülött kultúrák értékeit, intézményeit, céljait és az ezek elérésére bevált eszközöket. Ahelyett, hogy úgy tekintettek volna saját eszközeikre, mint amelyek nélkülözhetetlenek a szűkös anyagi forrásokkal rendelkező népesség fennmaradása szempontjából, elavultnak és a fejlődés gátjainak bélyegezték őket. Ez elkerülhetetlenül a gyámoltalanság, kiszolgáltatottság és függőség érzését erősítette meg a helyi népességben, még az élet legalapvetőbb területein is, saját társadalmi kontextusuk és környezetük közepette. Számos afrikai nép szarvasmarha-tenyésztő és földműves, nagy állatállománnyal és gazdagon termő földdel rendelkező büszke társadalomban, hosszú idő óta irigységtől övezve élt, s most tulajdon vezetőik leereszkedő magatartása arra ébreszti rá őket, hogy szörnyűségesen szegények, nyomorult páriák, akik egyedül abban reménykedhetnek, hogy bekerülve a Legfejletlenebb Országok, a hírhedt LDC (Least Developed Countries) kategóriájába méltónak bizonyulnak a külföldi segítyekre.

Ne legyünk azért teljesen méltánytalanok: a politikai, gazdasági és társadalmi fejlődés tervezése során az afrikai vezetők nem feledkeztek meg teljesen azok kulturális dimenzióiról sem. Már a függetlenség legelső napjaitól fogva megkíséreltek elméleti alapokat alkotni egyfajta kulturálisan releváns fejlődés számára. A többször is nagy népszerűsége szert tett Egy Párt Rendszere és az Afrikai Szocializmus, vagy az ezeknél is egzotikusabb filozófiai fogalmak, mint Senghor *Négritude*-je, Nkrumah Öntudatosodása, Kaunda Humanizmusa, Nkrumah vagy Mobutu *Authenticité*je, mind arra tett kísérletek voltak, hogy afrikai talajon teremtsék meg különféle politikai és gazdasági stratégiák alapját.

Mindezekkel a próbálkozásokkal az a baj, hogy valójában felülről jövő legitimációs kísérletek és igazolások különféle készen kapott politikák és stratégiák számára, s nem a helyi kultúrák, értékek és intézmények valódi, jól tájékozott értelmezésén és alkalmazásán alapulnak. A helyi kultúrák felőli teljes tájékozatlanság, s így ezek politikai és gazdasági fejlődésben kiaknázható potenciáljainak alábecsülése mindmáig jelentős mértékben hozzájárult a modern afrikai nemzetállamok elszegényedéséhez. Ez a tájékozatlanság a legfőbb oka annak, hogy máig félreismerték és elhanyagolták az afrikai elitek és tömegek energiáit, amelyek pedig jelentős mértékben hozzájárulhattak volna a fejlődés folyamatához. Ahogyan Claude Ake, nigériai politikai közgazdász jegyezte meg nemrégiben a Brookings Intézetben készített tanulmányában:

„Mivel a fejlődés paradigmája egyértelműen negatívan ítéli meg a népet és kultúráját, nem fogadhatja el saját szempontjaikat, és nem is érdekelheti a helyi valóság, beleértve magát a fejlesztési kívánt népet is. Kiindulópontja nem az, ami van, hanem az, aminek lennie kellene. A paradigmát csak annyi érdekli, azzá válik-e Afrika, amivel most nem azonos, és

amivé valószínűleg soha nem is tud válni. Ez a paradigma implicit módon elidegeníti önmaguktól az afrikaiakat, s elveszi minden hitüket tulajdon integritásukban és érvényességükben.

Mindez mélyen demoralizáló hatású. (...) Az a lelkiállapot, amely ilyenfajta viselkedésmódot szül, nem járul hozzá a fejlődéshez. A fejlődés (...) nem olyan népnek való, amely nem tudja, ki is ő, és honnét jött, mert az ilyen nép valószínűleg azt sem tudja, hová megy. A fejlődés olyan népek sajátja, akik tisztában vannak azzal, mit akarnak, biztosak önmagukban, és határozottan kiállnak elképzeléseik megvalósítása mellett.”⁵

Ma már széles körben elismerik, hogy az afrikai fejlődés eddigi paradigmái túlnyomórészt megbuktak. Afrika, úgy tűnik, fejlődés helyett egyre lejjebb csúszik a fejlődés vagy inkább a fejletlenség létráján. Az afrikai országok emiatt egyre kevésbé tudják biztosítani lakosaiknak még a legalapvetőbb életfeltételeket is, amit csak súlyosbítanak a szaporodó fegyveres összecsapások. Mára mindennapossá vált a szárazság vagy a konfliktusok okozta éhínség, s az általa sújtott országok már képtelenek vele - a szegyenkezve és vonakodva kért, szinte mindig későn érkező és tömeges elsősegélynyújtás formáját öltő - külső segítség nélkül megbirkózni.

A gyakori konfliktushelyzetek idején civil menekülők áradata lepi el a szomszédos országok területét, vagy saját országukon belül kényszerülnek elhagyni természetes közegüket és erőforrásaikat, ilyen módon teljesen a külföldi segítség szervezetek ellátására szorulva. Minthogy a kormányzat a háborúnak ezeket az ártatlan áldozatait többnyire egy kalap alá veszi a lázadók mozgalmával, nem saját népének, hanem az ellenséges tábor részének tekinti őket. Szenvedésüket és pusztulásukat nyugodtan, sőt örömmel tűri, vagy egyenesen fegyverként alkalmazza lázadó rokonaik megtörésére. És mivel általában kívül esnek a lázadók ellenőrzésén is, a lázadók sem tekintik őket másnak, mint az ellenség földjén maradt dezertőröknek, akik megérdemlik sorsukat. Vezetők nélküli néppé válnak, kívül esnek minden hatalom morális felelősségén, s ezt az űrt kell betöltenie a nemzetközi közösségnek. Ezeket a nyomorúságos körülmények között élő áldozatokat mint a nemzeti identitás halálos krízisének árváit a világgözösségnek kell morálisan örökbe fogadnia.

Az eddigi fejlődési paradigmák csődje, a külföldi segélyek megcsappanása, a nyomorúság növekedése és az emberi tragédiák szaporodása Afrikát önellátásra kényszeríti, arra, hogy hatékonyabban használja fel saját emberi és anyagi erőforrásait. Ez egyszersmind a helyi értékekre, intézményekre, társadalmi szervezetekre és magatartásformákra alapozott fejlődést is jelenti. Hogy ismét Claude Ake szavaival éljünk:

„A helyi valóságra építeni annyit tesz, mint lehetővé tenni, hogy az szabja meg a fejlődés stratégiáját, hogy a fejlődés alkalmazkodjon mindazokhoz az értékekhez, érdekekhez, intézményekhez és életformákhoz, amelyeket az emberek fontosnak tartanak saját életükben. A fejlődésnek, hogy sikeres lehessen, olyannak kell elfogadnia az embereket, amilyenek, s nem olyannak, amilyenek lehetnének. Hiszen a fejlődés kihívása éppen abban áll, miként léphetnek előre a népek mindannak - értékeiknek, érdekeiknek, intézményeiknek - megtagadása nélkül, amijük van, és amivel a legmélyebben azonosultak.

Nem azért kell ezekből a valóságokból ezt vagy azt előnyben részesítenünk, mert vonzó lehet a fejlődés számára, hanem azért, mert fontos az illető nép szempontjából, mert lényegéből fakad, és mert alapjában meghatározza annak lehetőségét, miként haladhatnak és haladhatnak-e egyáltalán előre.”⁶

E megközelítés lényege az, hogy a fejlődést mint belülről fakadó kibontakozást fogja fel, mint annak jobbítását, amit az illető nép évtizedeken, évszázadokon vagy évezredek át tett. Az emberek mindig művelték a földet; mindig tehetnék ezt jobban is, természetük minőségének és mennyiségének javításával, hogy ennek révén készpénzre vagy más szükséges dolgokra váltható fölöslegre tegyenek szert. Az emberek mindig igyekeztek gyarapítani nyájaikat, javítani állatállományukat és megóvni őket a betegségektől; mindig

tehetnék ezt jobban is, a táplálás, tenyésztés gyógyítás hatékonyságának növelésével. Az emberek mindig környezetüknek megfelelő lakásokat építettek; de építhetnének tágasabbakat, világosabbakat, levegősebbeket és védettebbeket is. Az emberek mindig alkalmazták a betegségmegelőzés és a gyógyítás különféle módszereit egészségük érdekében; de tehetnének érte többet is táplálkozásuk, ivóvizük, higiéniai körülményeik és természetesen gyógyászatuk javításával. Az emberek mindig utaztak, és mindig szállítottak árukat szárazon és vízen; de utak építése, valamint állatok, kerékpár, kocsik vagy gépesített eszközök révén csökkenthetnék a közlekedés és áruszállítás nehézségeit. És mindig voltak olyanok, akiknek kivételes tehetségük volt közösségük horizontjának szélesítésére, olyan újítók és felfedezők, akik másoknál nagyobb mértékben voltak képesek feltárni, átvenni és adaptálni új eszközöket életfeltételeik javításának érdekében. Nagyon sokat lehet még tenni ezen a téren, az adott határokon belül is, a régire építve, az újat asszimilálva, és a kettő párosításával javítva az élet minőségét. Nagyon új és nagyon életidegen kísérlet az, hogy társadalmakat vagy egyéneket egy „fejlődésnek” nevezett folyamat útján emeljünk a lét olyan magasabb és jobb szintjére, amely végtelenül messze esik minden addigi tapasztalatuktól.

Hacsak nem veszítjük szem elől a nemzetképződés dilemmáit, tisztában kell lennünk vele, hogy a fejlődés imént vázolt módja számos politikai kockázattal jár, s ennek megfelelően heves viták középpontjában áll. Természetes következménye ugyanis, hogy elismeri a nemzetet alkotó különféle etnikai és nemzetszint alatti csoportok identitását, értékrendszereit, intézményeit és életformáját, és épít is ezekre. Az efféle elismerést azonban mind ez ideig gyanakvás és elutasítás kísérte mint a nemzeti egység elleni fenyegetést és a szeparatizmus ösztönzőjét. Valós félelem ez, vagy csak illúzió? Hihetünk-e abban, hogy mára a helyzet megváltozott, hogy az egység konszolidálódott, és hogy a hagyományok elismerése és felhasználása nem vezet szükségszerűen szeparatizmushoz? És ha ahhoz vezetne is: vajon lehet-e cél önmagában a gyarmati államalakulatok megőrzése, vagy olyan eszköznek kell tekintenünk, amelyen lehet és kell is változtatni magasabb célok elérése érdekében? Más szóval: milyen lehetőségeik vannak az afrikai országoknak, amelyeknek éles belső faji és etnikai ellentétei súlyos akadályokat jelentenek a fejlődés és a nemzetképződés útján? Hogy valós kontextusban kapjunk választ e kérdésre, vizsgáljuk meg röviden Szudán problémáját.

A szudáni konfliktus identitástényezői

A jelenleg dúló szudáni polgárháború, ha lényegében nem különbözik is más afrikai etnikai konfliktusoktól, mégis kiemelkedik közülük azáltal, hogy egyszerre játszanak benne szerepet faji, etnikai, kulturális és vallási tényezők, amelyek együttesen határozzák meg a részt vevő csoportok és az „egységes nemzet” identitását. A nemzeti identitás kérdése része szinte minden olyan napirendnek, amelyet tárgyalások, dialógusok vagy alkotmánymegbeszélések céljára javasoltak. A kérdést olykor nemzetiségek, illetve identitástényezők (etnikum, kultúra, nyelv vagy vallás) viszályaként fogalmazták meg; máskor azt vetették fel, vajon az ország arabnak, afrikainak, afro-arabnak vagy arab-afrikainak tekintendő-e. Vallási perspektívából nézve az látszik döntőnek, hogy az ország az iszlám *sharia*-jog kormányzása alá kerül-e, vagy szekularizált állam marad, garanciákat nyújtva a vallásszabadságra és egyenlőségre.

Az Észak és Dél közötti faji és kulturális különbözőség hangsúlyozása nem más, mint a tények leegyszerűsítése, még ha ez az utóbbi időben némi finomításon és módosításon esett is át. De ha nem tükrözi is a kétfajta népesség identitásának objektív valóságát, annál inkább elénk tárja énképük különbözőségét. Az ország faji és kulturális összetételét ugyanis az arab és afrikai elemek bonyolult elegye alkotja még az északi régióon belül is, ezért aztán az észak-szudániak arab identitása inkább egyfajta, a többiek által is elismert énképet, semmint valós faji hovatartozást jelent. Az északiak nem azért részesítik előnyben az arabság és afrikaiság

kulturális szempontú meghatározásait, mert ez állna legközelebb a valósághoz, hanem azért, hogy élet vegyék a rasszista megbélyegzésnek. Ez azonban nem befolyásolja az átlagos szudáni „arab” szubjektív énképét, amely egyszerre faji és kulturális szempontú. Ezért hangsúlyozzák arábiai leszármazásukat hosszú genealógiák felsorolásával, még ha ezeket csak különféle mítoszokkal sikerül is összefoldozniuk. E szubjektív tényezőt fontos szem előtt tartanunk, ha meg akarjuk érteni a faji előítéletek és megkülönböztetés, illetve az ezekre visszavágó elkeseredett reakció gyökereit.

Még ha az arabság tisztán kulturális fogalom lenne is, és így az Észak és Dél közötti különbségek nélkülöznének minden faji színezetet, akkor is érvényben maradna a döntő kérdés: min alapulhat a nemzetet egyesítő identitás? Történetileg nézve az identitás problémája nem egyszerűsíthető le a szubjektív énképek kérdésére. Észak elarabosodása és iszlamizálása olyanfajta rétegeképző és diszkriminatív folyamatok során ment végbe, amelyek az arabokat, az arab vallást és kultúrát az afrikai fajták, vallások és kultúrák fölé emelték. Noha az arabosodás gyökerei a bennszülöttek között letelepedett legelső arab kereskedőig vezethetők vissza, a folyamat valójában az iszlám VII. századi megérkezésével erősödött fel. A muzulmán arab állam meghódította Szudánt, katonai támaszpontokat létesített az ország ellenőrzésére, kommunikációs csatornákat nyitott az arab világ felé, mozgásszabadságot, anyagi és személyes védelmet biztosított a kereskedők számára, de egyébként érintetlennek és szinte függetlennek hagyta meg a szudáni lakosságot. Mivel az arab telepések kereskedőként és nem elnyomóként érkeztek, kiváltságos helyzetük, kozmopolita és univerzális vallásos kultúrájuk, anyagi jólétük és nem utolsósorban „liberális” asszimilációs hagyományuk hozzájárult egyfajta „testvériség” kialakulásához, amelynek keretein belül a vezető szudániak előszeretettel kötöttek házasságot arab kereskedőkkel. Minthogy az arabok többnyire feleség nélkül érkeztek, és mert az iszlám tiltja muzulmán nők nem muzulmán férfiakkal kötött házasságát, a vegyes házasságok egyoldalúak voltak. A belőlük származó gyermekek az apai ággal azonosultak, s így az idők folyamán egyre jobban erősödött az arab elem dominanciája.

Ám még így is maradtak „fehér foltok” Északon, különösen a nyugati és keleti határvidékeken, amelyeket alig érintett az arab keveredés. Számos etnikai csoport, még Közép-Szudán sok folyó menti törzse is megtartotta bennszülött nyelvét és szokásait. Jó példával szolgálnak erre a núbiaiak, akik az egyiptomi határon élve mindig szoros kapcsolatban álltak a külvilággal, ám makacsul ragaszkodtak bennszülött identitásukhoz. Az 1956-os népszámlálás szerint a népességnek csupán 39 százaléka vallotta magát arabnak, s ezek nagy része is arab-afrikai vegyes házasságok leszármazottja volt. Másfelől azonban a muzulmánok alkotják a népesség legnagyobb egységes csoportját.

Az arabokat a déli területek benépesítésétől visszariasztották a természeti akadályok, éghajlati tényezők és a harcias Nílus menti törzsek. Az a néhány arab kalandor, akit a rabszolga-kereskedelem vezérelt ide, nem volt érdekelt a déliek elarabosításában és iszlamizálásában, hiszen ez az ottani vidéket *dar-el-harbból* (a háború földje) *dar-el-Islammá* (az Iszlám földje) változtatta volna, ami védelmet nyújtott volna számukra a rabszolga-kereskedelemmel szemben. Azon az áron tehát, hogy megmaradtak a rabszolga-kereskedők vadászterületének, mindazok a törzsek, amelyek megúszták ezek pusztításait, viszonylag érintetlenek maradtak a külvilág befolyásától. Átvették ugyan Észak néhány kulturális és vallási vonását, ám ettől eltekintve büszkén őrizték bennszülött önképüket, amelynek fontos eleme volt az északi asszimilációval szembeni ellenállás és a rabszolgaságot támogató arab-iszlám erkölcs megvetése.

Az arab asszimilációtól és iszlamizálástól örökölt faji előítéleteknek és sovinizmusnak, valamint az ezek által kiváltott déli reakcióknak a megértéséhez fontos látnunk, milyen nagy méltóságot jelent az iszlám szemszögéből a muzulmán, arab kultúrához és fajtához való tartozás, különösen a négerség, pogányság és tényleges vagy potenciális rabszolgaság megvetett állapotához képest. Nemcsak abból látszik ez, ahogyan a fenti fogalmakat

mindmáig használják, hanem abból, hogy még inkább milyen faji jelentőségük van a bőrszín leírására használt kategóriáknak. A „fekete” szót Északon szinte egyáltalán nem használják személyek leírására, hiszen szabad ember nem lehet fekete: ez a rabszolgák színe. A legsötétebb bőrszín a „kék”, amelyet a „zöld”, „barna”, „vörös”, „sárga” és „fehér” emelkedő fokozatai követnek, amelyek egyúttal számos konnotációt hordoznak a faji rétegződést és asszimilációs fokozatot illetően.

Miután az arabosítás és iszlamizálás eklektikus módon ráépült a korábbi törzsi és kulturális struktúrákra, az így kialakult, kevert észak-szudáni rasszt és értékrendszert képviselői mint létező legjobbat idealizálták, még más arab kultúrákhoz viszonyítva is. Ahogyan a „fekete” megjelölés negatív, mert rabszolgává alacsonyít, úgy a „fehér” megjelölés sem kívánatos, mert európaivá, valószínűleg kereszténnyé és így „hitelenné” degradál.

A „feketeségnek” a társadalomban, sőt gyakran az egyes családokon belül is szembeötlő jelenléte olyanfajta ellentmondásokhoz vezet, amelyeket a felsőbbrendűség szubjektív bizonyításával kell ellensúlyozni, még ha ez a látható valóságnak nyilvánvalóan ellentmondó mítoszok révén történik is. Minél több kétségre ad okot a valóság, annál erősebbek lesznek a mítoszok. Az arabság kulturális meghatározásának hangsúlyozása pedig olyan védelmet jelent, amely gyengíti a faji azonosulás szükségességét.

Edward Atiyah híres könyvében, amely *An Arab Tells His Story* címmel jelent meg 1946-ban, visszaemlékszik 1920-as szudáni éveire, amikor a Gordon Memorial College-ben tanított, és szép karriert futott be a szudáni titkosszolgálat kötelékében. Diákjairól, akik egyfelől megbűvölten álltak a felsőbbrendű nyugati tudás előtt, másfelől pedig megalázva érezték magukat az imperialistáktól elszenvedett vereség miatt - és akik közül később számosan a modern Szudán vezetőivé váltak-, így írt:

„Mindez egymásnak ellentmondó, bonyolult érzelmeket váltott ki belőlük: csodálkozást és csodálatot e távoli világ és annak végtelen gazdagsága és hatalma, tudása, technikája és sebessége iránt; izgatottságot, hogy akármilyen kevéssé is, de kapcsolatba kerülhetnek vele, és ha távolról és passzív módon is, de részeivé válhatnak ennek az élő és fejlődő kolosszusnak; önsajnálatot és szánalmat országuk iránt, amiért ennyire elmaradottak, szegények és tudatlanok; kollektív kisebbségi érzéseket, amelyek a nyugati kultúra individuális elsajátításával párosulva gyakran féktelen egyéni önzéshez, magabiztossághoz és önhittséghez vezettek.”⁷

A magasabb rendűnek hitt nyugati világvágya az „alsóbbrendű” afrikai önkép elvetéséhez vezetett, és olyan „felsőbbrendű” ázsiai vagy arab identitások vállalásához, amelyek versenyképesebbnek tűntek a Nyugattal szemben. Ahogyan Atiyah írja:

„Mindezen elemek közül kiemelkedett egy, amelyik elborította az összes többit: a sajnó keserűség, hogy ezt az új világot, amelynek előszobájába, íme, bebocsátást nyertek, teljes egészében a Nyugat uralja, és hogy ráadásul a Nyugat hatalmának egyik legfőbb megnyilvánulása éppen a Kelet leigázása volt. De a Kelet már ébredett, és ők is a Kelet része voltak. Arab leszármazásuk hangsúlyozása és mindannak megtagadása révén, ami Afrikához és annak négereihez kötötte őket, nagyvigaszt leltek benne, hogy osztozhatnak egyfelől az arabság újjászületésében, másfelől annak egykori dicsőségében. Mit számít, ha most a keresztény európaiak váltak a világ gazdáivá? Talán nem volt olyan kor, amikor a Próféta lelke és új hitük buzgósága által tüzelt harcias arabok győzelmesen söpörtek végig a kereszténységen, és kitűzték a félholdat a Pireneusokon túl és a Boszporusz partján? Nem az arabok voltak a világ tanítómesterei akkor, amikor a most hatalmas Európa még a középkor álmába süppedt? Nem fordították le talán Arisztotelészt arabra? Nem ők közvetítették az európai barbárok számára az ókori görögség kultúrájának első szikráit? De mindenekfeletti vigasztalásuk, kétségtelen és vitathatatlan támaszuk, biztos és erős horgonyuk az a tudásuk volt, hogy Könyvük és Prófétajuk révén az ő birtokukban van a Végső Igazság. Ebbéli biztos

tudatukban felsőbbrendűnek érezték magukat az *outsiderekhez* képest, még ha Isten kifürkészhetetlen akaratából azok némelyike valamelyest jelentősebb anyagi hatalomra tett is szert. Ez a tudás volt a vigasztalás sziklája, s amíg azt a kétségek ördögei alá nem aknázták, védelmében szilárdan nézhetek szembe a világgal. De ezek az ördögök már tanyát vertek bennük.”⁸

Atiyah gondolatát erősíti meg az észak-szudáni tudományosság egyik legjelentősebb képviselője, Muddathir Abd Al-Rahim professzor, aki Mohammad Al-Nawayhi professzor gondolatát idézve az alábbiakat írta *Arabism, Africanism and Self-Identification* című cikkében:

„E század első két vagy három évtizedében (de azután is, csak talán nem olyan lázasan) az iszlám és az arabság elvében keresték az egység forrását, s nem valamiféle szudáni nacionalizmusban. (...) A szudániaknak, akiket megalázott az angol-egyiptomi erőktől elszenvedett vereség, pszichológiai önigazolásra volt szükségük, amelyet nem találhattak meg sem afrikai múltjukban, sem a korabeli afrikai valóságban. Ahelyett, hogy hozzásegítette volna őket elveszített önbizalmuk visszaszerzéséhez, Afrika csupán megerősítette volna alsóbbrendűségi érzéseiket, amelyeket az angolokkal és névleges kormányzópartnereikkel, az egyiptomiakkal szemben éreztek. Így aztán a szudániak szinte önkéntelenül fordítottak hátat Afrikának, hogy annál szenvedélyesebben csüggjenek az iszlám letűnt dicsőségén, amely a klasszikus arab kultúra és gondolkodás gazdagságával együtt kellő pszichológiai ösztönzést nyújtott számukra.”⁹

Muddathir Abd Al-Rahim a továbbiakban hangsúlyozza, hogy a politikai öntudatra ébredt szudániak számára Szudán afrikai múltja nem szolgáltatott okot sem dicsőségre, sem öndicsőítésre. Számukra nem iszlám jelenük, akárcsak az iszlám előtti múltjuk, a *jahiliyyának*, a „tudatlanság korának” vagy a „sötétség korának” része volt, így egyikkel sem azonosulhattak. Életük központi tényévé, lojalitásuk legfőbb tárgyává az iszlám vallása, civilizációja, életformája és politikája vált. Az arabság az iszlámmal való asszociációja révén válhatott ismét büszkeség tárgyává.¹⁰

A modern szudáni történelem egymást követő vezetői azután sorra felismerték, megerősítették, és objektív módon megalapozták ezt a fajta önképet s ezzel együtt az Észak és Dél közötti ellentétet. Az egyiptomi török uralom, később a Mahdi állama erős alapokra helyezte Észak arab és iszlám öntudatát, miközben - a folyamatos déli terület- és rabszolgaszerező portyák ellenére - nem voltak képesek hatékony ellenőrzést gyakorolni a déli régió fölött. A britek békét és biztonságot hoztak ugyan, ám szeparatista politikájuk révén - amelyen csak a függetlenedés előtt kilenc évvel változtattak - külön kormányozták az ország két részét. A déli régió ekkortól kezdve alakított ki olyan saját identitást, amely a kereszténység és az angol vagy nyugati kultúra modern fegyvereivel felvértezve csak megerősítette az északi arab muzulmánokkal szembeni ellenérzésüket. Ekkor alakult ki az az elit, amely később a modern dél-szudáni nacionalista mozgalom élére állt.

Az északi arabság identitása nem válna szükségszerűen konfliktusok forrásává, ha megmaradna tisztán szubjektívnek, vagy ha az északi és a déli régió továbbra is saját homogén kontextusába ágyazódna. A problémát az egységes nemzetállam kialakításának eszméje okozza, valamint a domináns arabság természetes törekvése arra, hogy saját identitáselemeiből alakítsa ki az egységes nemzeti identitást. Ez vezetett ahhoz az identitáskrizishez, amelynek forrásai máskülönben tovább szunnyadhattak volna a csoporton belül.

Mansour Khalid, aki tudományos munkássága mellett jelentős kormányhivatalnoki karriert is befutott, nemrégiben ezt írta:

„Szudán válsága mindenekelőtt identitásválság: mi is Szudán? És figyelembe véve az ország minden lakóját: mi teszi őket szudániakká? Elsősorban ez a kérdés tépi szét a szudáni népek közötti politikai kapcsolatokat, és ez hat ki leginkább nemzetté formálódásukra. (...)

Szudánt gyakran nevezték »Afrika mikrokozmoszának«, mert lakosainak sokfélesége szembeszökően nyilvánul meg területének számos részén. A lakosság tekintheti magát arabnak vagy afrikainak, sőt afro-arabnak vagy arab-afrikainak; számos vallást követnek, beleértve az iszlámot és a kereszténységet is; rendkívül sok nyelvet és dialektust beszélnek, és sokféle életmódot folytatnak, a városlakóktól a Szahara és a Nílus felső folyásának nomád törzseiig. Mindezek a különbözőségek kicsiben élénk tárják az afrikai kontinens képét.”¹¹

Martin Daly szudáni történész szintén megjegyzi: „Szudánban éppoly élesen vetődik fel az identitás problémája, mint bárhol másutt az afro-arab világban. Az 1983 óta dúló polgárháború egyik legfőbb oka, akárcsak az 1955-1972 közötti, azokból az alapvetően ellentétes nézetekből ered, mit is jelent (vagy kellene hogy jelentsen) szudáninak lenni. Ezek a nézetek olyan történelemfelfogásokból fakadnak, amelyek alapján összeegyeztethetetlenek egymással. (...) Ezért elképzelhető, hogy a konfliktus megoldása Szudán társadalmi és politikai struktúrájának jelentős megváltoztatásával jár majd, ami befolyásolhatja a régió más országainak nemzeti és nemzetépítő politikáját is.”¹²

A gyarmatosítást követő kormányzatok központosított adminisztrációjuk és asszimilációs politikájuk révén törekedtek az ország egységesítésére. A Dél azonban Föderalizmust akart, amely a különbözőségekre alapozva teremthette volna meg az egységet. Ezt eleinte alkotmányos módon próbálták elérni, ám amikor kísérleteiket elutasítás fogadta, a déli követelések szeparatista lázadásban eszkalálódtak. Ettől fogva az északi, arab-islám megalapozottságú nemzeti identitást már nemcsak a tudósok, hanem a déli nacionalista vezetők részéről is kihívás érte. Ezt a kihívást intézi Északkal szemben az SPLM/SPLA a katonatudós dr. John Garng de Mabior vezetése alatt, aki amerikai katonai szakképzettségét ugyancsak az Egyesült Államokban megszerzett agrárgazdaságtani doktorátussal egészítette ki.

A Szudáni Népi Felszabadítási Mozgalom (SPLM) és a Nemzeti Megmentés Forradalma, amely 1989. június 30-án jutott hatalomra, olyan, egymás ellen ható történelmi folyamatok eredményei, amelyek három párhuzamos szálon alakultak ki. Ezeket a szálatat tradicionalistaként, átmenetiként és modernként különíthetjük el, még ha részben átszövik is egymást. Északon a bennszülött szudáni vagy arab társadalmak törzsi struktúráit áthatotta - noha nem szüntette meg - a szektárius iszlám és az arabság gondolata, amely utóbbi, bár valójában sokkal inkább kulturális, semmint faji fogalom, mégis szorosan összekötődött az arab leszármazással. A hagyomány és az iszlám fundamentalizmus e konzervatív szövetsége kihívta több modernista mozgalom létrejöttét is, mint a Kommunisták Pártja, a Demokratikus Front, a Köztársasági Testvériség és a Muzulmán Testvériség. A Kommunisták Pártot és baloldali szimpatizánsait az 1971. évi megghiúsult puccskísérletet követően a Nimeiri-rendszer verte szét. A Nimeiri-rezsim 1985-ben a Köztársasági Testvériséget is megfélemlítette, és demoralizálta jámbor és tisztelt vezetőjüket, Ustadh Mohmoud Mohammed Taha kivégzésével, mivel ő ellenezte a *sharia*, a vallásos iszlám igazságszolgáltatás hivatalos bevezetését. A Muzulmán Testvériség ezzel szemben az Iszlám Charta Frontjának zászlaja alatt az 1960-as években kiterjesztette politikai hálózatát, és nemrégiben újjászerveződött Nemzeti Iszlám Front néven. Ma széles körben a Frontot tartják a Nemzeti Megmentés Forradalma mögött álló agytrösztnek; a Forradalom pedig olyan fundamentalista katonai rezsim, amely számára a politikává vált iszlám kínálja a nemzetteremtés szimbólumát és identitásmodelljét. Délen pedig a keresztény, főként missziós iskolákban nevelkedett, nyugatos és szekularizált elit kultúrája hatotta át - noha ugyancsak nem szüntette meg - a törzsi struktúrákat. Ez az elit vette át a modern időkben a régió politikai vezetését, s a nemzetképződés szimbólumainak vagy identitásmodelljeinek legutóbbi modernizálódási fázisát az általuk irányított SPLM/SPLA képviseli.

Az északi arab identitás kiterjesztése az országra azt a déli reakciót váltotta ki, hogy ott ugyanekkor vagy talán még nagyobb indulattal szálltak síkra a nemzet „afrikai” identitása

mellett. A déliek a szekularizált államban látják a vallásszabadság legfontosabb eszközét, a kereszténységet és a törzsi vallásokat egyenrangúnak tekintik az iszlámmal, és ezeken a politikai korrekciókon alapuló külpolitikát sürgetnek.

Mind Északon, mind Délen léteznek ugyan a konzervatív-liberális skála közepe táján elhelyezkedő erők - szakmai és szakszervezetek, mezőgazdasági szervezetek, nő-, ifjúsági és diákszövetségek -, amelyek-akik időről időre kulcsszerepet játszanak a katonai diktatúrák elleni népi felkelésekben, ám soha nem voltak képesek valódi erőt képviselő szervezetet állítani politikájuk középpontjába.

Így aztán a szélsőséges álláspontok képviselői bocsátkoznak konfrontációba, ők harcolnak és tárgyalnak egymással az identitás bizonytalan kérdéséről. Az észak-déli kapcsolatok egész története során akörül forogtak a tárgyalások, miként lehetne a politikát az ország kettős identitásához igazítani. Az egységes állam keretén belül elképzelt megoldások a kettősség elismerésének valamilyen formájától az integráció és asszimiláció különféle formáiig terjedtek. Míg Észak az integráció és asszimiláció álláspontját csak a legutóbbi időben volt hajlandó a különbözőségeknek valamiféle decentralizáció formájában történő elismerésévé szelídíteni, Dél is elmozdult az Észak számára elfogadhatatlan szeparatizmus álláspontjától egyfajta „új Szudán” követelése felé, amely, noha elvileg nem igazán körvonalazható, a nemzeti identitásnak és az identitás hatalmi bázisának nagymértékű átszervezését igényli. Ez azonban Északot nem csupán az arabosodás megfordulásával és a reafrikánizálódás veszélyével fenyegeti, amelyet ott egyértelműen hanyatlásként élnének meg, hanem azzal is, hogy ez a folyamat az arabokkal szembeni diszkrimináció lehetséges forrásává válhat.

Figyelemre méltó, hogy a muzulmánok számára az iszlám, különösen pedig a *sharia* olyan, magas fokú integrált életformát kínál, amelynek hanyatlását a Nyugat gyarmati beavatkozásának számlájára írják, és amelyet most az önrendelkezés alapján kívánnak újjáéleszteni. Bármilyen erők legyenek is a szekularizációra hajló, nyugatosodott muzulmánok és riválisaik közötti különbségek, a fundamentalisták úgy tekintenek a nem muszlim közösségek követeléseire, mint egy kisebbség önhitt jogsértésére a többséggel szemben. Az ország vezetői és a *status quo* hasznélvezői mind az afrikánizálódást, mind a szekularizálódást kihívásnak tekintik a domináns identitással szemben, és ezért elfogadhatatlannak tartják.

A konfliktus középpontjában tehát különböző identitáscsoportok versengése áll, akik egyaránt meg akarják határozni a hatalom, vagyon és alapvető értékek jellegét és elosztását. E hatalmi harc egyensúlyának változásai döntően befolyásolják azt a kritikus határt, amelyen túl a háttérbe szorított Dél erőszakos akciókban robban ki, illetve amelyen belül lehetséges a békés együttműködés, dialógus és reform. A kritikus határ meghúzásában nagy szerepet játszik, mennyire erősítik vagy gyengítik a központi kormányzat intézkedései és egész politikája a délieknek azt az érzését, hogy többé-kevésbé az északiakkal egyenlő módon, azonos jogokkal és elismert identitással vehetnek részt az ország életében.

Az utóbbi évek konfliktusainak békésebb és viharosabb pontjai azt bizonyítják, hogy a fenti kérdésekben tett és megszegett ígérek jelölik ki a béke és háború, együttműködés és konfliktus, egység és polarizáció közötti kritikus határvonalat. E történelmi fordulópontok azt mutatják, hogy vannak korszakok, amikor különféle megegyezések kölcsönösen elfogadható és elfogadott kereteket kínálnak az együttélésre, és megint más korszakok, amelyekben az egyezményeket felrúgják, Észak megkísérli iszlám-arab vízióját kiterjeszteni az egész országra, Dél pedig ismét az erőszakos ellenálláshoz fordul. Az ígérek és erőszakosságok körének megszakítása, a kritikus határvonal ebbe vagy abba az irányba történő áthágásának megállítása, az igazságos és tartós béke elérhető kereteinek kijelölése és megtartása pedig egyre nehezebbé válik, ahogy a radikális változás igénye egyre inkább a központi hatalomnak és intézményeinek teljes átalakítását tűzi ki céljául.

Közös alapok keresése

Még ha Szudán esete sok tekintetben kivételes is, jól tükrözi a pluralista államok identitásának bonyolultságát és ingatagságát. Ezek az identitások, még ha ma többnyire feszültségek és konfliktusok forrásává válnak is, egyszersmind lehetőséget kínálnak a nemzeti identitás kölcsönösen elfogadható újrafogalmazására. A faji és etnikai címkék gyakran olyan mitikus önképeket és a másiktól alkotott mitikus képeket tükröznek, amelyek csak arra jók, hogy eltorzítsák a közös valóságot. A nyugati „fehér” és „fekete” elnevezések például olyan önkényes címkék, amelyek sztereotípiákká dichotomizálják a társadalmat, és összemoszák a keveredések, összefonódások, a „sztenderd modellhez” való közelség és távolság számtalan fokozatát. Nehéz lenne megmondani például, mitől is lesz „fekete” az afro-amerikaiak többsége, ha, mondjuk, az ébenfafekete nilótákhoz vagy szenegáliakhoz hasonlítjuk őket. Rassz szempontjából azt kell megállapítanunk, hogy többségük közelebb van a „fehérhez”, semmint a „feketéhez”.

Mivel egyetlen csoport sem engedheti meg magának, hogy a vele együtt élő más csoportok figyelembevétele nélkül, kényelmesen kialakítsa a maga mítoszait, hogy azután ezeket közös identitásként kényszerítse a többiekre, égetően szükséges felszámolni ezeket a mítoszokat, s ilyen módon valamelyest szóhoz juttatni magát a valóságot. E valóságban számos közös elem lehet, amelynek alapján közös identitást lehet alkotni, vagy számos olyan különbözőséget lehet felismerni, amelynek összeegyeztetéséről gondoskodni szükséges. Ez a megközelítés segíthet felismerni és kezelni a hatalom, javak és más értékek megosztásának valódi problémáit is.

Szudán identitástérképe és válsága, valamint az ebből fakadó konfliktusok megoldási lehetőségei két - egy afrikai és egy arab - körben foghatók össze, amelyek közepén egy afro-arab magga fedik át egymást. Statisztikailag, faji vagy etnikai értelemben az afrikai kör tágasabb az arabnál. A Szudán előtt nyitva álló lehetőségek egyike a nemzeti identitás kiépítése a közös mag köré, illetve egy még nagyobb, az egész térképet magában foglaló kör kialakítása, amelyben az afrikai és az arab körök laza egységben élhetnek együtt - a másik lehetőség az ország kettészakítása. A vallás mint identitástényező szükségszerűen exkluzív jellegű, és nem hoz létre az identitást kialakító „átfedési magot”. Mindaddig, amíg a vallás határozza meg a közügyeket, azok szükségszerűen megosztó és diszkriminatív jellegűek maradnak. A jelenlegi iszlám politika tehát nagy valószínűséggel torkollik elnyomásba vagy megosztásba. Még a muzulmánok között is, ha az általánosan elfogadott emberi jogok felől nézzük, a vallás- és lelkiismereti szabadság komoly problémáit veti fel, ahogyan azt paradox módon a szent Mohmoud Mohammed Taha sorsa tragikusan illusztrálta. Egyre égetőbb és egyre vitatottabb, hogy Szudán végül melyik megoldást választja.

Egész Afrika dogmatikus buzgalommal csügg az örökölt gyarmati határokon belüli nemzeti egység eszméjén. Ez az eszme ugyanakkor nagymértékben aláássa az afrikai országok és népeik biztonságát, stabilitását, fejlődését és együttműködési készségét. A legújabb etiópai fejlemények azt látszanak igazolni, hogy a kollektív, kölcsönösen elfogadott egységesítő keret újrafogalmazásának egyik alternatívája lehet a területi megosztás, amely, noha nem kívánatos, mégis megoldást jelenthet olyan esetekben, amikor a konfliktusok sérelmekből fenyegetéssé fajultak az emberek, a föld és nem utolsósorban a nemzet méltósága ellen.

Fordította: Sajó Tamás

- 1 Foltz, William: The Organization of African Unity and the Resolution of African Conflicts. In: Francis M. Deng - I. William Zartman (ed.): *Conflict Resolution in Africa*. Washington D. C., Brookings Institution 1991.
- 2 Young, Crawford: Self-Determination, Territorial Integrity, and the African State System. In: *Conflict Resolution in Africa*. Washington D. C., Brookings Institution 1991. 41.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 *The Residual Option: Democracy and Development in Africa*. Kiadatlan kézirat 1991.42-43.
- 6 Uo.
- 7 Atiyah, Edward: *An Arab Tells His Story. A Study in Loyalties*. London, John Murray 1946. 42.
- 8 Uo.
- 9 In: Wai, Dunstan: *The Southern Sudan*. London, Frank Cass 1973. 38.
- 10 Uo. 39.
- 11 Khalid, Mansour: *The Government They Deserve: The Role of the Elite in Sudan's Political Evolution*. London and New York, Kegan Paul International 1990. 4.
- 12 Daly, Martin W.: Islam, Secularism and Ethnic Identity in the Sudan. In: Gustavo Benavides - Daly, Martin W. (eds.): *Religion and Political Power*. New York, State University of New York 1989. 83.

FRANCIS MADING DENG

Racism, Ethnicity and Development in Africa

In the process of nationbuilding, African countries confront a complex of interconnected dilemmas that are inherent in the nature of the African state. African leaders avow the unity of their countries within the borders inherited from the colonial powers. But the realities of racial and ethnic diversities threaten the colonial legacy. African intellectuals and leaders want to base their political, economic, social and cultural development on their indigenous values and institutions in order to be grounded in the African realities.

The challenge for Africa remains a fundamental one of addressing the problems of diversities and inequities, real or perceived, by reconciling the principle of preserving the colonial borders with the right of self-determination for sub-national groups. Related to these political issues in the local and global commitment to the universally acclaimed principles of democracy and fundamental human rights.

The current civil war in the Sudan stands out in degree if not in kind from other ethnic conflicts in Africa in that it combines elements of race, ethnicity, culture, and religion, factors which interplay in determining the identity of the people and the nation. In virtually all the agenda items that have been suggested for negotiations, open-ended dialogue, or constitutional talks, the issue of national identity has figured prominently. Sometimes, it is phrased as a problem of competing nationalities or as a conflict of identity factors, such as race, culture, language or religion. The question often posed is whether the country is Arab, African, Afro-Arab or Arab-African. From a religious perspective, the critical question is whether the country is to be considered Islamic, governed by Sharia, or secular with constitutional guarantees for religious freedom and equality.

BÍRÓ GÁSPÁR

Az emberi jogok helyzete Szudánban a kilencvenes években

Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának elnöke 1993 márciusában nevezte ki Bíró A Gáspár különleges megbízottat (Special Rapporteur) azzal a feladattal, hogy mérje fel az emberi jogok helyzetét Szudánban, és vizsgálatait követően készítsen jelentést az ENSZ illetékes szervezetei számára. Ezt megelőzően Bíró egy évig töltötte be a Bizottság független szakértői (Independent Expert) tisztét a különleges eljárások bizalmas vizsgálatainak keretében. Mandátuma értelmében a különleges megbízott széles körű vizsgálatot végez az emberi jogok helyzetéről Szudánban, és ennek alapján évi két jelentést terjeszt elő az ENSZ Közgyűlésének Harmadik Bizottsága, illetve az Emberi Jogok Bizottsága elé rendes, évi üléseiken. A különleges megbízottat a Bizottság felhatalmazta a kapcsolatfelvételt a szudáni kormány illetékes képviselőivel, minden Szudánban vagy külföldön élő szudáni állampolgárral és azok az országon belül vagy azon kívül, a megfelelő törvényes keretek között működő szervezeteivel, továbbá mindazokkal, akik saját nevükben vagy az ENSZ által elismert szervezetek képviselőiként hiteles információt nyújthatnak az emberi jogok szudáni helyzetével kapcsolatban. A különleges megbízottnak teljes szabadsága van az információforrások felhasználása és az adatok értékelése terén, illetve jelentéseinek tartalmi kérdései tekintetében. A különleges megbízott jelentését nyilvános vitán értékeli az illetékes ENSZ-szervezetek testületei, munkája teljes sajtónyilvánosság előtt folyik. Eddigi jelentéseit - szám szerint hatot - a Bizottság, illetve az ENSZ Közgyűlése minden esetben jelentős szavazattöbbséggel fogadta el, és beépítette határozataiba ajánlásait. A megbízott munkájáért semmilyen javadalmazást, honoráriumot vagy fizetést nem kap, jogosult azonban tényfeltáró jellegű útjain költségtérítésre. A *pro bono* munkavégzés a különleges megbízott függetlenségének és tárgyilagosságának egyik legerősebb garanciája.

A különleges megbízott az elmúlt négy évben tényfeltáró úton járt többször is Szudánban, több ízben felkereste a szomszédos országokat, így Egyiptomot, Eritreát, Kenyát és Ugandát, ahol az ott élő szudáni állampolgárokkal találkozott. Munkája során a különleges megbízott napi kapcsolatban állt és áll az ENSZ genfi Emberi Jogi Központjával, a szudáni kormány illetékeseivel, valamint a szudáni helyzettel foglalkozó nemzetközi és szudáni emberi jogi szervezetekkel, független szakértőkkel, a nemzetközi sajtó képviselőivel. A különleges megbízottat mindenki elérheti a genfi központon keresztül vagy közvetlenül Budapesten. Legutóbbi szudáni látogatása 1996. augusztus 1-7. között volt, miután két éven keresztül a kormány az 1994 februárjában közzétett jelentése nyomán *persona non grata*-nak nyilvánította. Ugyanakkor az 1995-ös jelentését, amelyet 1996 áprilisában vitatott meg és fogadott el az Emberi Jogok Bizottsága, s amelyből részleteket közlünk, hírügynökségek a szudáni kormány emberi jogi teljesítményét az „eddig legkeményebben elítélőnek” nevezték. Azok a szudáni kormány által korábban hangoztatott állítások, amelyek Bírót az iszlám ellenségének próbálták beállítani, a nemzetközi közösség és a szudáni közvélemény szemében egyaránt teljesen megalapozatlannak és hiteltelennek bizonyultak. Nemzetközi nyomásra végül a kormány ez év áprilisában felülbírálni kényszerült álláspontját, és újra együttműködik a különleges megbízottal. A következő jelentés a Közgyűlés számára 1996. szeptember 30-ig esedékes, s ebben a különleges megbízott a legutóbbi szudáni látogatásának tapasztalataira fog összpontosítani. Az idején teljes jelentést az emberi jogok szudáni helyzetéről 1997 januárjában kell befejezni, vitája az Emberi Jogok Bizottságában április második felében lesz, amikor a mandátum meghosszabbítása is újra esedékessé válik, a különleges megbízott ajánlásai és a vita kimenetelének tükrében.

Az alábbiakban a különleges megbízottnak az ENSZ Közgyűlése előtt 1995 novemberében tartott beszédéből, 1995-ös jelentéséből, valamint az amerikai Kongresszus Képviselőháza meghallgatásának hivatalos jegyzőkönyvéből közlünk részleteket. *(A szerk.)*

*

ENSZ Közgyűlés
Harmadik Bizottság
New York, 1995. november 27.

Jelentés az emberi jogok helyzetéről Szudánban

A jelentés előterjesztője: Bíró Gáspár, az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága különleges megbízottja az emberi jogok szudáni helyzetével kapcsolatban

Elnök Úr!

Hölgyeim és Uraim!

Ez a harmadik alkalom, amikor a Közgyűlés Harmadik Bizottsága megvitatja az emberi jogok helyzetét Szudánban. Az elkövetkező napokban e témában születő döntést megelőzi a Közgyűlés három, az emberi jogok szudáni helyzetéről (1992, 1993 és 1994), illetve az Emberi Jogok Bizottságának e tárgyban 1994-ben és 1995-ben elfogadott két határozata. E határozatok kivétel nélkül megállapították, hogy Szudánban súlyos és széles körű jogsértések történtek az elmúlt években. Ezek közül kiemelendők a politikai gyilkosságok, az ítélet nélküli kivégzések, a rabszolgaság és a rabszolgasághoz hasonlós intőzmények és gyakorlatok, beleértve a polgári személyek elhurcolását, a leány- és gyermekkereskedést. Az utóbbi három évben Szudánban bizonyítottan elkövetett valamennyi erőszakos cselekmény és visszaélés felsorolása az ENSZ által elfogadott alapvető emberi és szabadságjogok teljes skálájának minden lehetséges módon való megsértése leírásával lenne egyenlő. Míg az ország északi részén a szudáni kormány nevében és annak érdekében fellépők tehetők felelőssé az emberi jogok megsértéséért, délen a fegyveres konfliktus résztvevőinek mindegyike elkövetett a szudáni állampolgárok élete, szabadsága és biztonsága elleni cselekedeteket.

Az 1995-ös év végén eljutottunk oda, hogy a tények nem vonhatók kétségbe többé. Az ezt megelőző jelentésekben foglaltakat független források széles köre erősíti meg, sokrétűen és részletesen bizonyítva azokat. Ez a körülmény tükröződik a Közgyűlés és az Emberi Jogok Bizottsága által elfogadott határozatokban is. E határozatok mindegyike tartalmazza továbbá mindazokat az ajánlásokat, amelyek egyébként a jelentéseknek is részét alkotják, és felszólítja a szudáni kormányt, hogy vessen véget a nevében fellépők által elkövetett erőszakos cselekményeknek, vonja felelősségre a feltárt atrocitások és visszaélések elkövetőit, és hozza meg a megfelelő intézkedéseket a helyzet javítása érdekében. Az Emberi Jogok Bizottsága legutóbbi, 1995/77. számú, 1995. március 8-án elfogadott határozatának huszonnégy operatív szakaszából tizenkettő szólította fel a szudáni kormányt, hogy hozza meg a megfelelő intézkedéseket, egyértelműen leszögezve azt, hogy mit vár el a kormánytól e tekintetben. Mély sajnálattal kell megállapítanom, hogy sem én, mint a Bizottság különleges megbízottja, sem más érintett ENSZ-testület vagy -szervezet ez idáig nem kapott olyan visszajelzést, amely a kormány olyan intézkedéséről számolt volna be, amelyet a Bizottság idézett határozatában vagy egyéb, az ENSZ által korábban elfogadott határozatokban megfogalmazott ajánlások megvalósítása érdekében tett volna. Nem érkeztek ilyen értelmű információk független forrásokból, Szudánból és külföldről sem.

A legfelháborítóbb és legmegrázóbb jogsértések azok, amelyeknek áldozatai a gyermekek és a nők. Az 1995 márciusában hozott határozat 10. és 11. szakaszainak megfelelően: „Az Emberi Jogok Bizottsága sürgeti a kormányt, hogy vessen véget minden, a gyermekkereskedést bármilyen módon bátorító, támogató, elősegítő vagy azt elnéző kormányzati tevékenységnek vagy cselekedetnek, a gyermekek családjukból és társadalmi környezetükből való kiszakításának, a gyermekek erőszakos internálásának, átnevelésének, kínzásának, minden embertelen vagy megalázó bánásmódnak és büntetésnek; felhívja a szudáni kormányt arra, hogy aktívan törekedjen azon tevékenységek megszüntetésére, amelyek a nők és a leánygyermekek emberi jogai ellen irányulnak, illetve azokat különösen sértik.” Annak ellenére, hogy Szudán egyike volt az első országoknak, amely aláírta a gyermek jogairól szóló 1989-es nemzetközi egyezményt, a meghatározott etnikai, faji és vallási csoportokhoz tartozó nők és gyermekek helyzete nem változott, és a felsorolt jogsértések 1995-ben is folytatódtak. A nők jogi státusa a férfiakéhoz képest számos területen továbbra is különböző. A nők és gyermekek elhurcolása Dél-Szudánból, különösen a Bahr al Ghazal, a Nuba-hegyek és az Ingassema-dombvidék különböző területeiről tovább folytatódott. Az áldozatok közül egyesek szolgaságban élnek; mások a rabszolga-kereskedés vagy a rabszolgasághoz hasonló intézmények és gyakorlatok áldozatai Észak-Szudánban. Különösen riasztónak találom azt, hogy a szudáni hadsereg, valamint a kormány által 1989 után létrehozott félkatonai alakulatokhoz tartozó csoportok egyes tagjai - a jelentések szerint - aktívan és rendszeresen részt vettek ezekben a cselekményekben az utóbbi három év során. A kormány tétlensége ebben a helyzetben teljesen elfogadhatatlan. A kormány számos részletes adatot tartalmazó jelentésnek van a birtokában a fentiekre vonatkozóan, olyan jelentéseknek, amelyek lehetővé tették volna azt, hogy megfelelő intézkedésekkel véget vessen e helyzetnek; ennek ellenére semmi nem történt. További, a nemzetközi közösség számára véleményem szerint különös súllyal bíró körülmény az, hogy az elhurcolt nők és gyermekek, valamint a többi erőszakos cselekmény áldozatainak túlnyomó többsége a Nuba-hegyekben és az Ingassema-dombvidéken élő bennszülött törzsek és közösségek, valamint a Bahr al Ghazalban őshonos dinka törzs tagjai közül kerül ki. További olyan áldozatokról szóló információk birtokában is vagyok, akik más, Dél-Szudánban élő etnikai, faji vagy vallási kisebbségekhez tartoznak. Számos független forrásból származó jelentés számol be arról is, hogy az áldozatok többségét Északon kényszer alkalmazásával az iszlám vallásra térítik át, és nevüket arab névre változtatják. Ennek ellenére az esetek többségében, a jelentések szerint, tulajdonosaik továbbra is durván és megalázóan bántanak velük. Ellenőrzött forrásokból származó jelentések beszámolnak arról is, hogy a Bahr al Ghazal környékén élő arab törzsek némelyike, így például a Rizeighat törzs ellenzi az említett erőszakos cselekményeket, s az utóbbi években az Északra hurcoltak felkutatásával és családjukkal való egyesítésével kezdett foglalkozni. A családok ilyen módon való újraegyesítése azonban komoly anyagi áldozatot kíván az érintettektől. Sokan nem képesek előteremteni a költségeket, beleértve a közvetítők díját.

Elnök úr!

E rövid bevezetőben csak azokra a körülményekre tértem ki, amelyeket a vita jelenlegi szakaszában a legaggasztóbbaknak találtam. Mindazonáltal említést kell tennem arról, hogy 1995 folyamán történtek bizonyos előrelépések is Dél-Szudánban a humanitárius és segélynyújtási tevékenységeket illetően. E fejlemények az olyan világszerte ismert és tiszteletnek örvendő személyiségeknek köszönhetőek, mint Carter volt amerikai elnök, továbbá az olyan nemzetközi szervezeteknek, mint az ENSZ Gyermekalapjának (UNICEF) Nairobi székhelyű irodája. A Carter elnök által közvetített négyhónapos tűzszünet (1995. március július) tette lehetővé a Guineea-láz elleni oltási kampányt korábban elérhetetlen vidékeken is. Folytatódott 1995-ben a hozzátartozóiktól elszakadt kiskorúak újraegyesítése családjukkal az UNICEF közvetítésével. Említésre méltó továbbá az UNICEF égisze alatt működő segélyszolgálati szervezet, az Operation Lifeline Sudan (OLS) aktív közreműködésével

létrehozott megállapodás a dél-szudáni lázadó csoportok vezetőivel az együttműködés alapszabályairól. E megállapodásban az aláírók kötelezettséget vállalnak a nemzetközi humanitárius jog, valamint a gyermek jogairól szóló nemzetközi egyezmény előírásainak a tiszteletben tartására. E fejleményeket a nemzetközi közösségnek annak ellenére üdvözölnie kell, hogy azok csak ideiglenes jelleggel és regionális hatókörben következtek be, illetve hatásuk csak hosszabb távon lesz érzékelhető. A szudáni kormány álláspontja ugyanakkor a fentiekkel kapcsolatban ellentmondásos volt. Noha a tűzszünet elfogadásával beleegyezését adta az oltási program végrehajtásához, több esetben is önkényesen korlátozta a belépést néhány járvány sújtotta területre. Propaganda-hadjáratba kezdett továbbá az ENSZ néhány olyan szervezete ellen, amelynek aktív szerepe volt a helyzet javulásában.

Elnök úr!

Fel szeretném kérni a Közgyűlést arra, hogy hívja fel a szudáni kormányt e gyakorlat megváltoztatására, továbbá arra, hogy minden tekintetben működjön együtt az összes humanitárius szervezettel beleértve az UNICEF-et és az OLS-t - és azok képviselőivel annak érdekében, hogy a polgári lakosság fegyveres konfliktus okozta szenvedései enyhüljenek.

Végül, úgy vélem, hogy az emberi jogok helyzetének súlyosságából következően Szudánt folyamatos és intenzív emberi jogi megfigyelés alatt kell tartani a jövőben is. Ennek érdekében az Emberi Jogok Bizottságának 1995. márciusi, a Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) által júliusban jóváhagyott határozatában kezdeményezett kis létszámú, de állandó emberi jogi megfigyelői műveletnek meg kell kapnia a Közgyűlés és a Főtitkár részéről minden szükséges anyagi és erkölcsi támogatást ahhoz, hogy késedelem nélkül beinduljon. Mára egyértelműen bizonyítást nyert, hogy egyes esetekben - és e tekintetben a szudáni, s azon belül különösen a dél-szudáni helyzet kétségtelenül ide tartozik - az emberi jogok megsértéséről készült részletes beszámolók azonnali nyilvánosságra hozatala az első lépés a jogsértések megelőzése felé.

*

Egyesült Nemzetek Szervezete Gazdasági és Szociális Tanács
E/CN.4/1996/62
1996. február 20.
Emberi Jogok Bizottsága
Ötvenkettedik ülészak

Az emberi jogok és alapvető szabadságok megsértésének kérdése a világ bármely részén, különös tekintettel a gyarmati és más függőségben lévő országokra és területekre

Az emberi jogok helyzete Szudánban

*Bíró Gáspár különleges megbízott jelentése, amelyet az Emberi Jogok Bizottsága
77/1995. számú határozatának megfelelően terjeszt elő*

Tartalom

Bevezetés

I. Az emberi jogok megsértéséről érkezett jelentések

A. A szudáni kormány által elkövetett jogsértések

B. A dél-szudáni konfliktusban a nem kormányzati oldalhoz tartozó felek által elkövetett visszaélések

C. A humanitárius szervezetek dél-szudáni tevékenységét érintő korlátozások

II. Összegzés és ajánlások

A. Összegzés

B. Ajánlások

Bevezetés

1. Ez a jelentés a különleges megbízott (Special Rapporteur) harmadik jelentése az Emberi Jogok Bizottságának (lásd E/CN. 4/1994/48 és E./CN. 4/1995/58), és egyben a hatodik jelentése az emberi jogok helyzetéről Szudánban (lásd még A/48/601, A/49/539 és A/50/569).

2. Az 77/1995. számú, „Az emberi jogok helyzete Szudánban” című határozatában az Emberi Jogok Bizottsága egy évvel meghosszabbította a különleges megbízott mandátumát.

(...)

6. *Rabszolgaság, szolgaság, rabszolga-kereskedés, kényszermunka, valamint a rabszolgasághoz hasonló intézmények és gyakorlatok*

33. Az emberi jogok szudáni helyzetéről szóló 1994-es jelentés előterjesztése után (E/CN. 4/1994/48), az Emberi Jogok Bizottsága ismét felszólította a szudáni kormányt, hogy: (a) késedelem nélkül vizsgálja ki a rabszolgatartás, a szolgaság, a rabszolga-kereskedés, a kényszermunka, valamint a rabszolgasághoz hasonló intézmények és gyakorlatok azon eseteit, amelyekre a figyelmét felhívták; (b) vonja felelősségre az elkövetőket az 1991-es Szudáni Büntetőtörvény (Criminal Act) megfelelő rendelkezései alapján, azaz: 161. § elhurcolás, 162. § emberrablás, 163. § kényszermunka, 164. § törvénytelen elzárás, 165. § törvénytelen fogva tartás; és (c) maradéktalanul teljesítse az általa aláírt és ratifikált, a rabszolgaságra vonatkozó 1926-os nemzetközi egyezményben, valamint a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedés és a rabszolgasághoz hasonló intézmények és gyakorlatok betiltására vonatkozó 1956-os kiegészítő nemzetközi egyezményben foglaltakat, és a megfelelő intézkedések meghozatalával azonnal vessen véget az ilyen és ehhez hasonló gyakorlatoknak.

34. A különleges megbízott sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy az illetékes szudáni hatóságok semmilyen hajlandóságot nem mutattak az elmúlt években azon esetek kivizsgálására, amelyekre a figyelmüket korábbi jelentéseiben felhívta. A különleges megbízott egyben aggodalmának ad hangot azzal kapcsolatban, hogy 1994 februárja óta riasztóan megnőtt azoknak a hiteles forrásokból származó híreknek és jelentéseknek a száma, melyek a rabszolgaság, a szolgaság, a rabszolga-kereskedés és a kényszermunka különböző eseteiről számolnak be. Az elhurcolásokról, a leánykereskedelemtől és a gyermekkereskedésről szóló beszámolók leírása e jelentésnek a gyermek jogairól, valamint a nők jogairól szóló fejezeteiben található (46-62. és 63-66. bekezdések), az ott említett okok miatt.

35. Noha e jelenségek előfordulása főként a Bahr al Ghazal és a Nuba-hegyek vidékére jellemző, egész Dél-Szudán területéről érkeztek olyan jelentések, amelyek a szudáni kormányhadsereg, a Népi Védelmi Erők (Popular Defence Forces, PDF), a kormány által támogatott helyi törzsi milíciák és a dél-szudáni háborúban a kormány oldalán harcoló mudzsahed csapatok tagjai által elkövetett elhurcolásokról és gyermekrablásokról szólnak. Joggal beszélhetünk ebben az esetben jelenségről, hiszen a déli civilek elhurcolása a háború egyik eszközévé vált, legyenek az áldozatok férfiak, nők vagy gyermekek, muzulmánok vagy keresztények, vagy a hagyományos afrikai vallások követői, társadalmi helyzetükre és etnikai hovatartozásukra való tekintet nélkül. Amint a Nuba-hegyekbeli helyzettel kapcsolatban egyik előző jelentés kiemelte: „a PDF és a hadsereg egységeinek parancsuk van a polgári személyek - többnyire nők, gyermekek és idős személyek - összegyűjtésére és a szudáni kormány által ellenőrzött békefalvakba történő szállítására” a lázadókkal való összecsapások után, vagy azt

követően, hogy a Szudáni Népi Felszabadító Hadsereg (Sudan Peoples Liberation Army, SPLA) alakulatai bizonyos falvakból vagy területekről kivonultak (A/48/601, 88. és 94. szakaszok). Hasonló esetek leírásai megtalálhatók az 1994-es előzetes jelentésben is (A/49/539, 57. bekezdés).

36. A különleges megbízott legutóbbi tényfeltáró útja során tanúvallomásokot vett fel gogriali elhurcolásokról, amelyek a hadsereg, a PDF és a fegyveres milíciák rajtaütései során történtek. Példaként idézhető S. A. D. (41, férfi) tanúvallomása. A tanú 1995. július 25-én hagyta el Mayen Abunt, és a különleges megbízottnak adott kimerítő nyilatkozatában több olyan helyi lakos foglyul ejtéséről is beszámolt, akiket 1994 áprilisa és 1995 májusa között ejtettek fogságba a kormánycsapatok. Néháynak közülük sikerült megszökni, és az általuk tapasztaltakat megosztották a tanúval: A. B. P.-t (34) 1995 januárjában fogták el, és Abiey felé menet sikerült megszöknie. M. A. D.-t (22) ugyanakkor fogták el, és az elmondottak szerint akkor szökött meg, amikor a csoport a Bahr al Arab folyón kelt át. M. A. A.-t (33), és A. D. A.-t (40) 1994 áprilisában és májusában fogták el, nekik EI Mugladból sikerült megszökniük. R. M.-t (45) 1994 decemberében fogták el, és 1995 áprilisában sikerült megszöknie, erősen leromlott egészségi állapotban. D. M. M. (32 éves) 1995 májusában esett fogságba, és 1995 júliusában szökött meg egy olyan helyről EI Muglad és Babanusa között, ahol a tanú szerint egy fegyveres őrséggel rendelkező, kerítéssel körülvett beépített terület található, amely a Gogrial és Bahr al Ghazal környéki rajtaütések során foglyul ejtettek ideiglenes elhelyezésére szolgál. A tanú azt mondta, tudomása szerint a fent említett személyek 1995 augusztusában még mindig Gogrialban voltak. Három másik ember nevét is közölte - Mawien Deng Duot, Atem Luat Akok és Akuei Riak Ajuot -, akik fogságba ejtésüket követően Északra szállításuk közben pusztultak el. A tanú hozzátette, hogy az említett személyektől azt hallotta, hogy a Gogrialban korábban elfogottak közül néhányat Babanusán, El Nuhudon és El Obeiden át tevekaravánnal szállítottak észak felé. A tanú szerint Kababish volt az egyik végcél. Néhányat a foglyul ejtett nők közül „a katonák feleségként használnak” - mondta, és megemlítette A. M. A. (21 éves) nevét, akinek sikerült megszöknie a fogságból, és terhesen tért vissza Mayen Abunba. A tanú úgy vélte, hogy az asszony még mindig a faluban van. Az EI Muglad és Babanusa közötti őrzött létesítményről beszámol A. M. (39 éves) tanúvallomása is, aki 1994 áprilisában hagyta el Aweilt.

37. 1995 áprilisa és májusa között, a jelentések szerint a kormányerők újra egy Babanusa és Wau között közlekedő vasúti konvojt használták a támadásaik során összegyűjtött polgári személyek elszállítására. A. A. (42 éves), aki 1995 júliusában hagyta el Gogrialt, a következő tanúvallomást tette a különleges megbízott előtt: Május közepén Aweilben PDF-csapatok hagyták el a vonatot, és megtámadták Gogrialt és környékét. A támadás többek között Kuajok, Karic és Manyok településeket érte. A PDF-csapatok szarvasmarhák ezreit hajtották el, és mintegy 500 nőt és 150 öt és tizenkét év között gyermeket hurcoltak el. Férfiakat főleg Manyokból vittek el. A tanúvallomás szerint:

„Az asszonyokat és a gyermekeket Aweilbe vitték. Először Udhumba kellett menetelniük, ahol bevagonírozták őket. Vonaton csak akkor szállítják az elfogottakat, ha »a fogás nagy«, és fennáll a veszély, hogy az Aweilben dolgozó rokonaik esetleg felfedezik őket. Általában gyalogosan haladva kerülnek el Aweilt. Ha csak kevés gyermeket fognak el, akkor elrejtik őket a vonaton. Babanusába érve, a gyermekeket átveszi a Dawa Islamyah, egy oktatással foglalkozó nem kormányzati iszlám szervezet, a kormány pedig lakhelyüket kényszerből elhagyottaknak (displaced) nyilvánítja őket. A nagyobb fiúkat elkülönítik, és Al-Dheinben, Abu Gabrabán, Sibduban, Kareigaban, Meiramban és EI Mugladban munkára fogják. Szolgaként a ház körül vagy mezőgazdasági munkásként használják őket.”

A tanú hozzátette, hogy 1995 februárjában találkozott egy gogriali dinka férfival (35 éves), aki egy Kareiga nevű helységről szökött meg, ahol két évig dolgoztatták. Akouban

ejtették fogságba, ahol földművelésből élt. Ezt a tanúvallomást megerősítik a különleges megbízott korábbi tényfeltáró útjain szerzett információk, valamint számos, a helyszínen az elmúlt években vizsgálatot folytató független forrás által közölt adat és jelentés. A folyamatosan bekövetkező elhurcolásokra vonatkozó információk szerint a PDF-csapatok, a kormány által felfegyverzett milíciák, valamint az őket kísérő mudzsahedek a Bahr al Ghazal-térségben nőket és gyermekeket ejtenek foglyul, a Wauba tartó és katonai őrseg védelme alatt álló vonatról vezényelt rajtaütéseik során. Többször megtörtént, hogy a Bahr al Ghazalban az ENSZ segélyvonatai élelmiszert osztottak a Babanusa-Wau vasútvonal mentén fekvő településeken. Később katonai szerelvények haladtak ugyanazon az útvonalon, s akik e vonatokat megközelítették abban a hiszemben, hogy újabb élelmiszerosztási akció van, könnyen estek rajtaütések áldozataivá.

38. Egy jelentés szerint a kormányerők által 1995. február 21-én, a Nuba-hegyekben lévő Toror falu (Umgurban megye) ellen végrehajtott támadás során a hadsereg 250 polgári személyt ejtett foglyul. A foglyok rokonai szerint az elhurcoltakat a Kordofan szövetségi államban lévő békefalvak egyikébe, Um Doreinbe, Agabba vagy Um Sirdibába vitték.

39. A rendelkezésre álló jelentések és információk mindegyike a hadsereg, a PDF, valamint a kormány által felfegyverzett és az előbbiekkal együtt harcoló milíciák és mudzsahedek csoportjainak közvetlen és általános részvételére utal a polgári lakosok elhurcolásában és délről északra való deportálásában. Azokat a létesítményeket, ahol az elfogottakat ideiglenesen elzárva tartják, vagyis mielőtt a végső célként kijelölt települést elérnék, szintén a hadsereg, a PDF és a mudzsahedek egységei működtetik. Mindezek alapján a különleges megbízott arra a következtetésre jutott, hogy a kormány teljes közönye - miután évek óta megkapja az ide vonatkozó információkat - csakis a rabszolgaság intézményének és a rabszolga-kereskedésnek a hallgatóságos politikai jóváhagyásaként, támogatásaként értelmezhető. A folyamatos jelentések arra mutatnak, hogy néhány vagyonos helyi lakos, aki a kormánnyal fenntartott szoros viszonyáról ismert, szintén szerepet vállal e cselekedetekben. Meg kell jegyezni, hogy e jelenségek kifejezetten faji jelleggel is rendelkeznek, mivel az áldozatok kivétel nélkül déliek, illetve a Nuba-hegyek bennszülött törzseihez tartozó személyek. Az utóbbiak közül még muzulmánok is rabszolgasorba kerülnek.

40. Egy 1995. november 21-én kelt, az Emberi Jogi Központnak címzett levélben a Szudáni Köztársaság állandó genfi ENSZ-képviselője a következőket állítja:

„Szudán számos nemzetközi fórum előtt többször visszautasította ezeket az alaptalan vádakat. A félreértést az a tény okozta, hogy a rabszolgaságtól teljesen különböző helyzeteket a rabszolgaság intézményén keresztül értelmeztek. Ezek valójában olyan törzsi viszályokat és vitákat felszínre hozó események, amelyek háttérben általában a legelőhöz és a vízhez való hozzájutás kérdése áll, olyan területeken, ahol a különböző törzsek településhelyei egymásba csúsznak. A viták során a törzsek kölcsönösen túszoikat ejtenek, s fogva tartják őket, amíg a konfliktusok rendezése a hagyományoknak megfelelően meg nem történik. Ez több, túlnyomóan törzsi társadalommal rendelkező országban előfordul, kiváltképp Afrikában.”

A különleges megbízott ehhez két megjegyzést kíván fűzni. Először is, azoknak az eseteknek a túlnyomó többségében, amelyeket a szudáni kormány elé terjesztettek, az elkövetők a szudáni hadsereg és a kormány ellenőrzése alatt álló PDF tagjai voltak. Továbbá, azok az esetek, amelyekben a jelentések szerint a törzsi milíciák tagjai is részt vettek, a háborús területeken történtek, és rendszeresen ugyanazokról az elkövetőkről (északi arabok) és ugyanazokról az áldozatokról (nubaiak és dél-szudániak) szóltak. Mindez a szudáni kormány arra irányuló, kiszámított politikájára utal, hogy a rabszolgaságról mint a háború egyik eszközéről ne vegyen tudomást, sőt, eltűrje azt. Másodsor, a fenti érve a különleges megbízott már 1994. februári jelentésében is kitért: „Az az érv, hogy e gyakorlatnak törzsi alapja van ... nem menti fel a kormányt a felelősség alól, hogy minden állampolgár számára

biztosítsa az élethez, a személyes biztonsághoz és szabadsághoz való jogot.” (F./CN. 4/1994/48, 65. szakasz)(...)

III. Összegzés és ajánlások

A. Összegzés

84. Az Emberi Jogok Bizottsága 1995. márciusi határozatát követően (amely a mandátumot egy újabb évre meghosszabbította) folyamatosan érkeztek a különleges megbízotthoz információk és jelentések az egyetemesen elismert emberi jogok mindegyikének megsértéséről Szudánban. A különleges megbízott ebben az időszakban nem utazhatott Szudánba, a kormány által kellőképpen nem kifejtett okok miatt. Amint azt korábban megjegyezte, a különleges megbízott nem kapott választ arra az 1995. július 28-i, beutazási engedélyért folyamodó levelére, amelyet Szudán állandó genfi ENSZ-képviselőéhez intézett.

85. A különleges megbízott a vizsgálat tárgyát képező időszakban tényfeltáró utat tett Kenyában, Ugandában és Eritreában, amelynek keretében felmérte az olyan helységeken állomásoztatandó emberi jogi megfigyelők kiküldésének lehetőségét is, amely által megvalósulna a jobb információáramlás és helyzetértékelés, ugyanakkor a szudáni emberi jogi helyzettel kapcsolatos jelentések független ellenőrzése is könnyebbé válna. A kiküldetés során a különleges megbízott megbeszéléseket folytatott az illető országok kormányainak képviselőivel, ENSZ-szervezetek, nemzetközi nem kormányzati szervezetek és különböző, külföldön működő szudáni szervezetek képviselőivel, valamint magánszemélyekkel, elsősorban szudáni menekültekkel, akik jogsértések áldozatai vagy tanúi voltak, és akik tanúvallomásokot tettek az emberi jogok aktuális helyzetéről Szudánban. E tanúvallomások, alátámasztva számos független és hiteles forrásból származó információval, alkotják a jelentésben szereplő tények, következtetések és ajánlások alapját.

86. A rendelkezésre álló információk gondos tanulmányozását, összehasonlítását és ellenőrzését követően a különleges megbízott-a Közgyűlés és az Emberi Jogok Bizottsága elé terjesztett korábbi jelentéseiben foglaltakhoz hasonlóan-általános következtetésként leszögezi, hogy Szudánban mind a kormány alkalmazottai, mind a dél-szudáni konfliktusban részt vevő s a nem kormányzati oldalhoz tartozó személyek az ellenőrzésük alatti területeken súlyos és kiterjedt jogsértéseket követnek el folyamatosan, beleértve a gyilkosságokat, polgárok eltüntetését, elhurcolását, a rabszolgaságot, a rendszeres kínzásokat és a politikai ellenzékeként gyanúba került személyek önkényes letartóztatását.

87. Ami a dél-szudáni konfliktusban részt vevő nem kormányzati oldal szereplői által elkövetett jogsértéseket illeti, a különleges megbízott a fentiekhez hozzáteszi a következőket: a legtöbb jelentett súlyos jogsértést és atrocitást, különösen a gyilkosságokat és a polgári lakosok elhurcolását, a fosztogatásokat és a segélyszervezetek tagjainak túszul ejtését, a helyi parancsnokok és embereik követték el, különösen azok, akik az elmúlt három évben váltak ki az SPLA soraiból. Az SPLA ugyanakkor felelős azon parancsnokainak a tetteiért, akik 1995-ben követték el jogsértéseket és atrocitásokat, s akik a szervezethez tartoznak, annak ellenére, hogy nem bizonyított, felsőbb parancsra tették, amit tettek; arról sem volt információ, hogy tetteikért felmentésben részesülnének. Amint azt megjegyeztük a fentiekben (a jelentés 53. szakaszában), az SPLA vezére, John Garang és a Dél-Szudáni Független Hadsereg (Southern Sudan Independent Army, SSIA) vezére, Riek Machar, 1995 júliusában, illetve augusztusában aláírták az Operation Lifeline Sudan (OLS) képviselőivel az együttműködés alapelveiről szóló egyezményt, amelyben támogatásukat fejezték ki a gyermek jogairól szóló 1989-es nemzetközi egyezmény, valamint az 1949-es genfi egyezmények, s azok 1977-es kiegészítő

jegyzőkönyveinek rendelkezéseit illetően. A különleges megbízott üdvözli e fejleményt, és reméli, további jelentéseket kap e megállapodás teljes körű megvalósításáról. A különleges megbízott sürgeti továbbá a megállapodás két említett aláíróját, hogy tekintsék az idézett nemzetközi dokumentumok előírásait nemcsak támogatásra méltó szabályoknak, hanem a gyakorlatban is úgy viszonyuljanak hozzájuk, mint egyoldalúan és egyértelműen felvállalt kötelezettségekhez, amelyekhez jövőbeli cselekedeteiket igazítják. Ebben a vonatkozásban mind az SPLA, mind az SSIA vezetői késedelem nélkül meg kell hozzák a megfelelő intézkedéseket a további jogsértések megelőzésére, többek között azáltal, hogy haladéktalanul kivizsgálják a jelentett eseteket, és felelősségre vonják az elkövetőket, különös tekintettel az e jelentés 72. szakaszában kimerítően ismertetett ganyieli eseményekért felelősöket.

88. A nők és a gyermekek továbbra is a legkiszolgáltatottabb csoportját képezik a szudáni kormány nevében fellépők által elkövetett cselekedeteknek. E tekintetben a következőket szükséges figyelembe venni:

(a) A szudáni kormány passzivitását a tudomására hozott esetekkel kapcsolatban, a rabszolgasággal, a rabszolga-kereskedéssel, beleértve a nők és gyermekek elhurcolását, a gyermekkereskedéssel és a gyermekek eladásával, a kényszermunkával és a hasonló intézményekkel és gyakorlatokkal szemben.

(b) Az Emberi Jogok Bizottságának 77/1995. számú határozatában szereplő felhívásnak a teljes figyelmen kívül hagyását a kormány által, amely arra szólította fel, hogy vessen véget a fenti tevékenységeknek, valamint az elkövetők felelősségre vonásának elmulasztását, az 1991-es büntetőtörvény hatályos rendelkezéseinek megfelelően.

(c) Az intézkedések hiányát a faji, etnikai és vallási kisebbségek tagjainak, elsősorban a nőknek és a gyermekeknek a védelmében, az említett jogsértésekkel, atrocitásokkal és visszaélésekkel szemben.

(d) Szudán aláírta és ratifikálta a rabszolgaságra vonatkozó 1926-os nemzetközi egyezményt és az 1956-os kiegészítő egyezményt a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedés, valamint a rabszolgasággal hasonlatos intézmények és gyakorlatok eltörléséről.

(e) A különleges megbízott által személyesen felvett tanúvallomások és a különböző jelentések, valamint a független emberi jogi szervezetek által az elmúlt három évben végzett helyszíni vizsgálatok eredményei megegyeznek abban a vonatkozásban, hogy e jogsértések áldozatai kizárólag a Dél-Szudánban, a Nuba-hegyek és az Ingassema-dombok térségében élő faji, etnikai és vallási kisebbségek tagjai közül kerülnek ki; az elkövetők a hadsereg, a PDF, a kormány által felfegyverzett helyi milíciák és a hadsereggel együtt harcoló mudzsahed csoportok tagjai.

89. A különleges megbízott csakis azt a következtetést vonhatja le mindezekből, hogy a dél-szudáni, illetve a Nuba-hegyek és az Ingassema-dombok térségében élő faji, etnikai és vallási kisebbségek tagjainak, főleg a nőknek és a gyermekeknek az elhurcolása, rabszolga-kereskedésnek, beleértve a gyermekkereskedést és a gyermekek eladását, rabszolgaságnak, szolgaságnak, kényszermunkának és hasonló gyakorlatoknak való alávetése a szudáni kormány tudomásával történik. A kormány tüntető passzivitása e tekintetben, amely több éven keresztül tartó folyamatos nyilvánosságra hozatal és a különböző ENSZ-szervezetek és az ENSZ-szel együttműködő nem kormányzati szervezetek által hozzá intézett felhívásokat követően is fennáll, továbbá a megfelelő intézkedések meghozatalának elmulasztása, hogy állampolgárait megvédje az ilyen cselekedetekkel szemben, arra a következtetésre vezetnek, hogy e cselekedeteket a szudáni kormány felhatalmazása alapján tevékenykedő személyek követik el, a kormány hallgatólagos támogatásával. Az e jelenséget általánosan jellemző faji vonatkozások, valamint az a tény, hogy e cselekedetek főleg háború sújtotta területeken történnek, különösen súlyosbító körülményeknek tekintendők.

90. A különleges megbízott újra kihangsúlyozza azt, amit korábbi jelentéseiben is kiemelt: a rendelkezésére álló információk azt bizonyítják, a lakosság minden rétegét, minden

társadalmi kategóriát, a hétköznapi élet szinte minden aspektusát érintik a kormány alkalmazottai által elkövetett jogsértések, illetve a dél-szudáni fegyveres konfliktusban a nem kormányzati oldalhoz tartozók által az egyének élete, személyes biztonsága és szabadsága ellen elkövetett visszaélések.

91. A különleges megbízott sajnálattal jelenti ki, hogy az 1995 januárja és az e jelentés befejezése közötti időszakot illetően semmilyen javulásról nem számolhat be az emberi jogok helyzetét illetően Szudánban. Ellenkezőleg, ami a Nuba-hegyek térségét illeti, a rendelkezésre álló információk azt mutatják, hogy a bennszülött lakosság elleni atrocitások megsűrűsödtek, amint az különösen a több száz nubai lakos elhurcolására, mecsetek megszenteltetésére, templomok tönkretételére és a helyi imámok és egyházi személyiségek zaklatására vonatkozó legutóbbi jelentésekből is kiderül.

92. A különleges megbízott az 1993 novemberében a Közgyűlés elé terjesztett időközi jelentésének tekintélyes részét az 1993. szeptemberi négynapos Nuba-hegyekbeli tényfeltáró útján tapasztaltak leírásának szentelte (A/48/601. 62-96. szakaszok). A különleges megbízott az Emberi Jogok Bizottsága és a Közgyűlés elé terjesztett későbbi jelentéseinek mindegyikében visszatért az emberi jogok helyzetére a Nuba-hegyekben és Dél-Kordofán szövetségi államban. A helyzetet 1993-ban riasztónak minősítette. A következő években a helyzet tovább romlott, miután a szudáni kormány alkalmazottai és a dél-szudáni konfliktusban a nem kormányzati oldalon részt vevő felek széles körű és súlyos emberi jogsértéseket és visszaéléseket követtek el, főleg az élethez, a személyes biztonsághoz és szabadsághoz való jogok tekintetében.

93. Az emberi jogok helyzetéről a Nuba-hegyek térségét illetően a különleges megbízottat 1995-ben számos forrás látta el konzisztens jelentésekkel és információkkal. Mindezeket az információkat, amelyeket alátámasztanak a különleges megbízott által tényfeltáró útjai során felvett tanúvallomások, beleértve az 1995-ös missziót, a következő összegző szakaszokban foglaljuk össze.

94. Amint azt kiemeltük, a polgári lakosság a fegyveres konfliktus 1989 utáni eszkalációja után minden harcoló fél által elkövetett jogsértések és visszaélések szenvedő alanya volt. (Lásd például A/48/601. 74. szakasz.) Az SPLA Nuba-hegységben harcoló egységei felelősnek tekintendők az általuk a kormánnyal való együttműködéssel gyanúsított civilek, köztük helyi törzsi vezetők válogatás nélküli meggyilkolásáért, falvak megtámadásáért, fosztogatásért, kiskorúak besorozásáért és harcba küldéséért, valamint polgári személyek, főleg nők kényszermunkára fogásáért. A helyzet tovább súlyosbodott a kormányerők által 1992 és 1993 folyamán végrehajtott széles körű katonai műveletei következtében, a Tulushi település elleni nagyszabású támadással kezdődően. A katonai műveletek együtt jártak a polgári lakosság kényszerű áttelepítésének stratégiájával. A Nuba-hegyek kulcsfontosságú településeit a kormányerők ellenőrzésük alá vonták. Több települést a polgári lakosság teljesen elhagyott, ezek közül egyesek jelenleg helyőrségek. Számos kisebb települést teljesen eltöröltek a föld színéről, s a lakosságot, elsősorban a nőket és a gyermekeket, a kormányerők által ellenőrzött dél-kordofáni létesítményekre szállították.

95. A lázadók által elkövetett atrocitások és visszaélések zöme háborús körülmények között történik. A legtöbb jogsértés, amelyért a szudáni kormány tekintendő felelősnek, szintén a fegyveres konfliktus keretei között megy végbe. Ugyanakkor a kormány alkalmazottai által elkövetett jogsértések, valamint az olyan egyének által elkövetett jogsértések, akik szoros kapcsolatban állnak a kormánnyal, két további fontos sajátossággal rendelkeznek: (i) az elmúlt években napvilágot látott információk és jelentések folyamatosan ugyanazon súlyos emberi jogsértések ismételt elkövetéséről számoltak be; (ii) a legtöbb jogsértést egy, a Nuba-hegyek térségére vonatkozó átfogó kormányzati program kontextusában kell értelmezni.

96. Ami az (i) pontot illeti, a különleges megbízott számára az 1993 után hozzáférhető jelentések és információk a következő, rendszeresen ismétlődő súlyos emberi jogsértésekre vonatkoznak:

(a) Polgári személyek válogatás nélküli legyilkolása olyan, a hadsereg és a PDF által különböző települések ellen végrehajtott támadások során, amikor az SPLA egységeivel nem került sor fegyveres összecsapásra; polgári személyek lemészárlása, miután a lázadókra a kormányerők egy-egy összecsapás során vereséget mértek. Az öldökléseket - a jelentések szerint - általában a házak (tukul), templomok és mecsetek felgyújtása, valamint fosztogatások követték, és rendszeres a csordák elhajtása is.

(b) A foglyok meggyilkolása őrizetbe vételük után, kiváltképpen az olyanok esetében, elsősorban tanult nubaiak, akiket az SPLA-vel való együttműködés vádjával tartóztatnak le (ezeket „az ötödik hadoszlop” tagjainak nevezik), vagy akikkel szemben pusztán a kormánnyal szembeni illojalitás vádja fogalmazódott meg; a különleges rögtönítélő bíróságok halálos ítéleteinek kimondása után általában azonnal sor került a kivégzésre; erőszakos cselekménnyel összefüggésbe hozott eltűnések, önkényes letartóztatások és a törvényes eljárás hiánya a fogvatartottak esetében, amint azt a megelőző jelentések részletesen leírták.

(c) A hadsereg és a biztonsági erők tagjai által elkövetett kínzások, az embertelen és megalázó bánásmód az elmúlt években folyamatos gyakorlatot képeztek.

(d) A polgári lakosok tömeges deportálása. A legsúlyosabb esetet 1992 nyarán jelentették, amikor a Kadugli város környéki táborokból legalább 30 000 embert deportáltak. Naponta százakat tettek teherautóra, és szállítottak el az Észak-Kordofán területén felállított táborokba. Amint azt az 1993. novemberi jelentésében a különleges megbízott kiemelte, a katonáknak és a PDF tagjainak parancsuk van arra vonatkozóan, hogy egy-egy település bevétele vagy a lázadók visszaszorítása után a nőket és a gyermekeket a kormányerők által ellenőrzött területre szállítsák (A/48/601, 88. és 94. szakaszok). Ez a gyakorlat jelenleg is fennáll.

(e) A civilek deportálása, a nők és a gyermekek elhurcolása és rabszolgaságba vetése azokról a településekről, amelyeket a kormányerők vagy a kormány által felfegyverzettek megtámadnak, de anélkül, hogy a lázadókkal fegyveres összecsapásra is sor kerülne, szintén ismétlődő gyakorlat. Folyamatosan érkeznek jelentések a katonák és a PDF tagjai által nőkkel szemben elkövetett különböző visszaélésekről, különösen a nemi erőszakról.

(f) Számos jelentés számolt be a gyermekek családjuktól való elszakításáról. Az ilyen esetekben a gyermekeket olyan különleges táborokba szállítják, amelyekben a kormányhoz közel álló szervezetek tagjai, a hadsereg tisztjei vagy a különböző félkatonai szervezetek tagjai vallási és katonai kiképzésnek vetik alá őket. A különleges megbízott saját maga is szemtanúja volt 1993-ban gyermekek katonai kiképzésének 1993 szeptemberében, Kadugliban tett látogatása során.

(g) Jelentések szerint kemény, vallási alapon való üldöztetés sújtja a keresztényeket e térségben, főként a Kadugli és Dilling városokban élőket, amelyek hagyományosan jelentős keresztény közösségekkel rendelkeznek, mindazon jogsértéseken és visszaéléseken túl, amelyeket a fentiekben megemlítettünk, s amelyek egyaránt sújtják a muzulmánokat, a keresztényeket vagy a hagyományos afrikai vallások követőit. Számos esetben áll bizonyíték a rendelkezésre erőszakos iszlamizációról, különösen olyan eszközök alkalmazásáról, mint a lakhelyüket kényszerből elhagyók (displaced) vagy a kormány által erőszakkal a békefalvakba telepítettek esetében a különböző segélyek megtagadása a térítéssel szemben ellenállást tanúsítottól.

97. Az (ii) ponttal kapcsolatban, anélkül, hogy a szudáni kormány által támogatott Nuba-program politikai vonatkozásaival foglalkoznánk (e vonatkozások tárgyalása ugyanis meghaladná a különleges megbízott mandátumának kereteit), meg kell említeni azokat az elemeket, amelyek elősegítették az olyan körülmények kialakulását, amelyek azután a Nuba-

hegyek területén elkövetett emberi jogsértéseket bátorították, illetve elnézésüket vonták maguk után a hatóságok részéről:

(a) Egy 1992 áprilisában kihirdetett és legfelsőbb kormányzati szinten is nyilvánosan támogatott vallási ediktum (*fatwa*) világosan kijelöli mindazok helyzetét, akik a szudáni kormány ellen vannak:

„A dél-kordofáni és dél-szudáni lázadók fellázadtak az állam ellen, és háborút hirdettek a muszlimok ellen. Legfontosabb törekvéseik: muszlimokat ölni, mecseteket megszentelteleníteni, elégetni és bemocskolni a Koránt és muszlim nőket megerőszakolni. Ebben őket az Iszlám és a muszlimok ellenségei bátorítják: ezek az ellenségek a cionisták, a keresztények és azok az önteltek, akik ellátják őket utánpótlással és fegyverekkel. (...) Mindezek következtében, egy felkelő, aki korábban muszlim volt, most hitehagyottá lett; és egy nem muszlim olyan hitetlen, aki mint egy sánc áll az Iszlám terjedése útjában, és az Iszlám szabad utat enged mindegyikük meggyilkolására.” (Lásd még E/CN. 4/48/1994. 78. szakasz. A magyar fordításban igyekeztünk minél hívebben visszaadni a szöveg eredeti hangvételét, stílusát és szellemiségét. *A szerk.*)

(b) A Nuba-hegyek térségében több, a központi kormányzat által kezdeményezett program indult. Egyike ezeknek az ún. békefalú (*peace-village*) program, amelynek fő célja a polgári lakosság áttelepítése a kormány fennhatósága alatt lévő területre az olyan Nuba-hegyekbeli vidékekről, amelyek nehezen ellenőrizhetők. (Lásd például A/48/601, 72. és 87. szakaszok.) A békefalvakban uralkodó állapotokról és az ott történő jogsértésekről és visszaélésekről a különleges megbízott korábbi jelentései tartalmazznak részleteket.

(c) Egy másik intézkedés, amelyet szövetségi szinten hoztak, a PDF 1989. novemberi létrehozása volt. Ez a Nuba-hegyekben lényegében azt jelentette, hogy a szudáni kormányhoz lojális polgári személyeket a hadsereg önvédelmi célból fegyverrel látta el, amint arról a különleges megbízott részletes tájékoztatást kapott a térségben tett 1993-as látogatása során. (Lásd A/48/601/1993, 89. szakasz.) Ennek az akciónak az eredménye az, hogy a terület jelentős részében a fegyvereké a szó, és a civil lakosság kiszolgáltatott a fegyveresek önkényének.

(d) 1989 után az SPLA által ellenőrzött Nuba-hegyekbeli területeken minden nemzetközi humanitárius tevékenység megszűnt, ugyanakkor a kormány által ellenőrzött területeken az ilyen tevékenységek súlyos korlátozása következetes kormányzati politikává vált; mindezek következménye a Nuba-hegyek de facto elszigetelése volt a nemzetközi humanitárius tevékenység és a hivatalos megfigyelők előtt.

98. A jogsértések hatásai, úgy tűnik, visszafordíthatatlanok. A több tízezerre tehető áldozat, férfi, nő és gyermek, muzulmánok és keresztények, a hagyományos afrikai vallások követői, egyházi tisztségviselők és kiskereskedők egyaránt, az ismeretlen számú meggyilkolt, a további tízezrek, lakhelyüket kényszerűen elhagyók vagy külföldön menedéket keresők szenvedéseinek leírását a korábbi jelentések tartalmazzák. A kényszerű lakhelyelhagyás következtében a legtöbb őshonos Nuba-törzs mára gyökeretelenné vált, s az ezzel együtt járó etnikai, nyelvi, vallási és kulturális identitásvesztés a túlélőknél sok esetben tartós traumákkal járt.

99. Nehéz felbecsülni a polgári lakosságot ért csapás arányait a harcok 1989 ősztől kezdődő hevesebbé válását követően. SPLA-források az általuk ellenőrzött terület polgári lakosságát 200000-re teszik, míg a kormányzat a különleges megbízottat úgy tájékoztatta, hogy 1992-93-ban e területeken csak 50-60 000 polgári személy tartózkodott. Független források szerint a nyolcvanas évek elején a Nuba-hegyek térségének összlakossága meghaladta az egymillió főt. (A legtöbbet idézett adat 1,3 millió, beleértve a migrációt.) 1993-as hivatalos kormányzati adatok szerint a kormány ellenőrzése alatt álló békefalvakban találhatóak száma 100000 és 167000 között mozgott (A/48/601 72. szakasz). A legutóbbi felmérés a kormány által ellenőrzött, ún. tranzitónában 94927 lakhelyét kényszerből

elhagyóról (displaced) tesz említést, akik „Dél-Szudán északi területein élelmiszersegélyre vannak utalva, az 1994-ben hasonló helyzetben lévő 350000 fővel szemben” (Administrative Committee on Coordination Sub-Committee on Nutrition, Report on the nutrition situation of refugee and displaced populations [ACC/SCN]. Genf, 1995, December 12., 17.). Ezek élnek szétszórtan egész Szudán területén lakhelyüket kényszerből elhagyottak számára létesített táborokban (camps for displaced), Észak-Kordofánban, Kartúm vagy éppen Port Sudan környékén. A különleges megbízott Kenyában és Ugandában menekülttáborokban élő nubaiakkal is találkozott. Nubai menekültekkel Kairóban, sőt még az Egyesült Királyságban is lehet találkozni. Csak a szudáni kormány van azonban abban a helyzetben, hogy teljes képet nyújtson e pillanatban a nemzetközi közösség számára arról, ami történt, ami jelenleg történik a Nuba-hegyekben és a nubai őshonos lakosság jövőbeli kilátásairól.

100. A különleges megbízott megállapítja, hogy 1995. május és augusztus közepe között Dél-Szudánban nem voltak bombázások. Ezzel szemben a Nuba-hegyekben, amint azt e jelentés 11. szakasza leírta, 1995. június 21-én Regifi falura és a környező területre 22 bombát dobott a légierő. A legutóbbi jelentések ugyanakkor arról számoltak be, hogy 1995. szeptember második felétől újra megkezdődött a polgári célpontok tudatos és válogatás nélküli bombázása Nimule, Mughale és Chukudum településeken és környékükön.

101. Ami a humanitárius helyzetet illeti Dél-Szudánban, néhány pozitív fejlemény is bekövetkezett 1995-ben. A március 28-a után életbe lépett négyhónapos tűzszünet Dél-Szudánban lehetővé tette egy nagyszabású Guineea-láz elleni oltási kampány megvalósítását, annak ellenére, hogy amint SPLA- és SSIA-források a különleges megbízottnak jelezték, a kormány számos, ellenőrzése alatt lévő területre nem engedélyezte a belépést. 1995 márciusa után a kormány az OLS számára is megtagadta a berepülést egy sor településre, beleértve az olyan, az oltási kampány által is tervbe vett helységeket, mint a kelet-equatoriai Kongot és Boma. Míg 1995 februárjában az OLS 96 dél-szudáni településre kapott belépési engedélyt, az elért települések száma jelenleg 90-re csökkent.

102. További pozitív fejleményként kell megemlíteni az UNICEF Dél-Szudánban kezdeményezett családgyógyászati akcióját, továbbá az UNICEF és az OLS égisze alatt közösen tartott szemináriumokat és továbbképzési előadásokat. Ezek keretében például Dr. Magna Rundalen tartott egy tanácsadási szemináriumot Natingában, 1995. augusztus 17-én és 18-án azoknak a tanítóknak, akik pszichikai traumákat szenvedett gyermekekkel dolgoznak. Ez volt az első ilyen jellegű szeminárium Natingában, ahol abban az időszakban 1700, családjától elszakadt kiskorú (unaccompanied minors) élt. A következő héten Rundalen doktor Leerben tartott egy hasonló szemináriumot azoknak a tanítóknak, akik két évvel korábban részt vettek egy továbbképzésen.

103. A fentiekben leírt helyzet minden vonatkozását figyelembe véve, a különleges megbízott általános következtetésként megállapítja, hogy az emberi jogok szudáni helyzetének súlyossága megköveteli az ENSZ illetékes szervei által a folyamatos és intenzív megfigyelést és elemzést.

B. Ajánlások

104. A fenti következtetések fényében a különleges megbízott a következő ajánlásokat fogalmazza meg:

(a) A szudáni kormány teljesítse a nemzetközi jog által előírt kötelezettségeit, és hozza meg azokat az intézkedéseket, amelyeket megkövetel az emberi jogok szudáni helyzetéről a Közgyűlés és az Emberi Jogok Bizottsága által elfogadott határozatok teljes megvalósítása. Ebben a tekintetben a különleges megbízott emlékeztet a Bizottság 79/1994. és 77/1995. számú határozataira, amelyekben egyebek között az felszólítja a kormányt, hogy tegyen eleget a vonatkozó nemzetközi egyezmények által előírt kötelezettségeinek, és hozza összhangba

érvényben lévő törvényeit azokkal az egyezményekkel, amelyeknek Szudán is részese, továbbá biztosítsa, hogy az ország területén élő és a joghatósága alá tartozó minden személy, beleértve a különböző vallási és etnikai csoportok tagjait, teljes mértékben élvezhesse az e nemzetközi egyezmények által előírt jogokat.

(b) A kormány azonnal szüntesse be a polgári célpontok tudatos és válogatás nélküli bombázását.

(c) A kormány engedjen szabadon minden politikai foglyot és elítéltet, szüntesse be a kínzásokat, a kegyetlen, embertelen és megalázó büntetéseket, számolja fel a titkos fogva tartási helyeket, biztosítsa minden vád alá helyezett személy számára a törvényes eljárást, védőik és családtagjaik számára az engedélyt látogatásukra, ratifikálja a kínzás és egyéb kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód elleni nemzetközi egyezményt, csatlakozzon a nők ellen alkalmazott minden diszkriminációt tiltó egyezményhez, írja alá a polgári és politikai jogok egyezményéhez csatolt kiegészítő jegyzőkönyvet és az 1949-ben elfogadott genfi egyezmények második kiegészítő jegyzőkönyvét.

(d) A kormánynak intézkednie kell, hogy a biztonsági szolgálatok, a hadsereg, a rendőrség, a PDF és más félkatonai és polgári védelmi egységek megfelelő kiképzésben részesüljenek, és a nemzetközi egyezményekben lefektetett szabályoknak megfelelően működjenek, továbbá intézkedéseket kell hoznia, hogy a jogsértésekért felelősök az igazságszolgáltatás elé kerüljenek. Ebben az összefüggésben a különleges megbízott minden jelentett jogsértés haladéktalan kivizsgálására hívja fel a kormányt, különös tekintettel azokra, amelyek szenvedő alanyai a nők és a gyerekek; a külföldi segítségnyújtó szervezetek szudáni állampolgárságú tagjainak meggyilkolása ügyében a vizsgálatokat egy független jogász bizottság haladéktalanul végezze el, kerüljenek az igazságszolgáltatás elé mindazok, akik e gyilkosságokért felelősek, s az áldozatok családjai részesüljenek megfelelő kártérítésben.

(e) A kormány azonnal állítsa le az ellenőrzése alatt lévő nagyvárosokban a gyerekek utcáról való összefogdosását, engedjen szabadon minden különleges táborban és más helyen fogva tartott gyermeket, tegyen meg mindent családjaikkal való egyesítésük érdekében, és teremtsen az árvák részére tisztességes életkörülményeket. A különleges megbízott ebben a tekintetben megemlíti az Emberi Jogok Bizottsága 77/1995. számú határozatát, amelyben a Bizottság sürgette a szudáni kormányt, hogy szüntessen be minden olyan politikát vagy tevékenységet, amely támogatja, elnézi, bátorítja vagy elősegíti gyermekek árusítását vagy a gyermekkereskedés bármely formáját, a gyermekek családjuktól és társadalmi környezetükből való kiszakítását, amelyek a gyermekek erőszakos elkülönítését vagy indoktrinálását célozzák, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetéseknek vetik alá őket. A kormánynak felül kell vizsgálnia az utcán élő vagy ott dolgozó gyermekekkel szembeni politikáját, pontosítsa az e súlyos társadalmi kérdéssel kapcsolatos törvényeket, és hozza meg a megfelelő intézkedéseket arra vonatkozóan, hogy e törvénykezés összhangban legyen a gyermek jogairól szóló nemzetközi egyezménnyel.

(f) A kormány tegye lehetővé az ország minden részébe a szabad bejutást a regionális és nemzetközi humanitárius és emberi jogi szervezetek képviselői számára, különösen a Nuba-hegyek területére és minden dél-szudáni településre, beleértve az Emberi Jogok Bizottsága 77/1995. számú határozatában említett emberi jogi megfigyelőket.

(g) A kormány haladéktalanul végezze el a Nuba-hegyek és Dél-Szudán ellenőrzése alatt lévő területeiről jelentett emberi jogsértések kivizsgálását. Ezzel kapcsolatban a különleges megbízott azt ajánlja, hogy a szudáni kormány késedelem nélkül, nyilvánosan és egyértelműen határolja el magát a jelentett és az olyanok által végrehajtott elhurcolásoktól, akik a joghatósága alatt állnak, beleértve egyes alkalmazottait, különös tekintettel a Dél-Szudánban, a Nuba-hegyekben és az Ingassema-dombvidéken élő faji, etnikai és vallási kisebbségekhez tartozó nők és gyerekek elhurcolásától, rabszolgasorba való

kényszerítésüktől, a rabszolga-kereskedéstől, valamint a hasonló intézményektől és gyakorlatoktól.

(h) A szudáni kormány és a Közép- és Dél-Szudánban a fegyveres konfliktusban részt vevő többi fél a lehető leggyorsabban egyezzen meg egy tűzszünetről, és sokszorozza meg törekvéseit a békés megoldás kidolgozása érdekében. A különleges megbízott felhív a konfliktusban részt vevő minden felet, előzzék meg a tagjaik által a polgári lakosság ellen elkövetett erőszak minden formáját, beleértve a kínzást, a törvényes eljáráson kívül végrehajtott kivégzéseket, a válogatás nélküli gyilkosságokat és az önkényes fogva tartást. A különleges megbízott minden felet felhív arra, hogy szigorúan tartsa be az OLS-szel kötött egyezményeket a szükségben lévőkhöz akadálytalanul eljuttatott segélyeket illetően. A különleges megbízott továbbá ajánlja a Közgyűlésnek, határozatában sürgesse a konfliktusban részt vevő feleket, kezdjenek tárgyalásokat a létező biztonsági folyosók kiterjesztéséről és a szomszédos országokba irányuló szudáni menekülthullám csökkentése érdekében.

(i) A kormány járjon el a lakhelyüket kényszerből elhagyók (displaced) kérdésében, és teremtsen meg a megfelelő feltételeket számukra, valamint a szomszédos országokban lévő szudáni menekültek számára, hogy azok visszatérhessenek szülőföldjükre.

(j) Az emberi jogok helyzetét Szudánban folyamatosan és az eddiginél is intenzívebb módon kell megfigyelés alatt tartani és értékelni. Ezt tekintetbe véve, megfigyelőket kell telepíteni a legrövidebb időn belül olyan helységekre, ahol ez megkönnyíti a felmérést és a jobb információáramlást, és elősegíti az emberi jogok szudáni helyzetére vonatkozó jelentések és információk független ellenőrzését.

*

Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa
Képviselőház
Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága

A rabszolgaság kérdése Mauritániában és Szudánban

A Nemzetközi Műveletek és Emberi Jogok Albizottság és az Afrika-Albizottság együttes ülése

(Részletek a meghallgatás jegyzőkönyvéből)

[1996.] Március 13. szerda
Washington, D.C.

Az albizottságok az előzetes értesítésnek megfelelően délután 2 órakor ültek össze a Rayburn irodaház 2172. számú termében.

Elnökök: Christopher H. Smith, a Nemzetközi Műveletek és Emberi Jogok Albizottságának elnöke, valamint Ileana Ros-Lehtinen asszony, az Afrika-Albizottság elnöke.

(...)

Smith képviselő, elnök: Bíró úré a szó.

Köszönöm, Elnök úr!

Elnök úr!

1993 óta, amióta elvállaltam az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának különleges megbízotti mandátumát, számos olyan jelentést és információt kaptam, illetve tanúvallomást vettem fel, amelyek mind azt bizonyítják, hogy a rabszolgaság különböző jelenkori formái,

beleértve a rabszolga-kereskedést, a kényszermunkát és a szolgaságot, Szudánban a kormány által elnézett, illetve hallgatólagosan támogatott, rendszeres és kiterjedt gyakorlatot és tevékenységet képeznek.

Dél-Szudánban és a Nuba-hegyek területén a kormányhadsereggel együtt különböző félkatonai egységek is harcolnak. E félkatonai egységeket a szudáni kormány fegyverezte fel és tartja ellenőrzése alatt, köztük említeném meg a Népi Védelmi Erőket (Popular Defence Forces, PDF), az arab törzsi milíciákat és a mudzsahed néven ismert önkéntesek csoportjait. Számos jelentést kaptam és tanúvallomást vettem fel szudáni és a Szudánnal szomszédos államokban tett útjaim során, amelyek azt mutatják, hogy e csoportok tagjai rendszeresen hurcolnak el polgári személyeket a harci cselekmények alatt vagy azok befejezése után. Soraikból kerül ki azoknak a helyeknek a fegyveres őrszemélyzete is, ahol az elhurcoltakat ideiglenesen fogva tartják, mielőtt rendeltetési helyükre szállítják őket. Egy magas rangú PDF-parancsnok egyik 1993-as, a Nuba-hegységbeli Kadugliban tartott hivatalos találkozó alkalmával igazolta, hogy csapatainak parancsuk van arra, hogy miután a déli lázadók által ellenőrzött településeket ellenőrzésük alá vonták, gyűjtsék össze és szállítsák el a polgári lakosságot a kormány által működtetett táborokba. Bizonyítékok vannak olyan esetekre vonatkozóan is, amikor katonatisztek ejtettek foglyul és hoztak magukkal Észak-Szudánba Délről gyermekeket, akiket szolgaként tartanak háztartásaikban.

Az áldozatok túlnyomó többsége a dél-szudáni és Nuba-hegyekbeli etnikai, faji és vallási kisebbségekhez, illetve őshonos afrikai törzsekhez tartozó nő és gyermek. A felnőtt nőket és a leányokat sokszor szexuális szolgáltatásokra kényszerítik, s egyben arra, hogy a katonai barakkok körül házimunkát végezzenek. A kormány, illetve a kormánnyal együttműködő szervezetek által Kordofán térségében a lakhelyüket kényszerből elhagyók számára felállított táborokból is számos nemi erőszakot jelentettek. A fiúkat főként szolgaként dolgoztatják. Jelentések vannak arról, s a Nuba-hegyek térségében az általam végzett tényfeltárás igazolja e jelentéseket, hogy számos nubait köteleznek munkavégzésre azokon a mezőgazdasági parcellákon, amelyek a kormányhoz közel álló magánszemélyek birtokában vannak. A legjobban kiszolgáltatottak az említett áldozatok közül a dinka törzs azon tagjai, akik a Bahr al Ghazal területén élnek, s azon belül is a gogriali dinkák. 1993 szeptemberében Wauban (a volt Bahr al Ghazal szövetségi állam székhelye) számos drámai tanúvallomást vettem fel ezzel kapcsolatban. A lakhelyüket kényszerből elhagyó dinkák számára a Wau körül létesített táborokban olyan nőkkel, gyermekekkel és idős személyekkel találkoztam és beszéltem, akiknél rosszabb fizikai állapotban lévő emberi lényeket én még életemben így nem láttam.

Általános a fogvatartók embertelen és megalázó bánásmódja áldozataikkal szemben. Bár az elkövetett jogsértések és visszaélések áldozatainak többségét kényszer alkalmazásával az iszlám vallásra térítik át, és egyúttal nevüket is arab névre változtatják, ezzel együtt a velük szemben alkalmazott bánásmód a legtöbb esetben nem változik.

A szövetségi és a helyi hatóságok is tudatában vannak e jelenségnek. Számos esetben az elhurcoltak rokonai vagy a helyi törzsfőnökök komoly erőfeszítéseket tesznek rokonaik visszaszerzésére, néha sikerrel. A helyi hatóságokat rendszerint értesítik ilyen esetekben, ám azok általában nem lépnek közbe, még akkor sem, ha az elhurcolt későbbi tulajdonosát sikerült felfedezni s kilétét a hatósággal közölni. Néhány esetben a tulajdonos vagy a fogvatartó, illetve a rokonok vagy azok képviselői között sikerült megegyezésre jutni, s ennek következtében az áldozatok pénzzel vagy anyagi javakkal való kiváltással kiszabadultak. Meg kell jegyezni, hogy az 1991-es szudáni büntetőtörvény büncselekményként határozza meg és szigorúan bünteti az elhurcolást, a kényszermunkát vagy a törvénytelen fogva tartást. Nincs tudomásom azonban egyetlen olyan bírósági ítéletről sem, amelyet szudáni bíróság mondott volna ki az említett ügyekben az elmúlt években. Szintén itt kell megemlíteni, hogy Szudán évtizedek óta részese az 1926-os rabszolgaságra vonatkozó nemzetközi egyezménynek,

valamint a 1956-os kiegészítő egyezménynek, a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedés, valamint a rabszolgasághoz hasonló intézmények és gyakorlatok eltörléséről.

Mindezeket figyelembe véve, csak megismételni tudom Önök előtt az ENSZ-Közügyülés elé terjesztett legutóbbi, 1995. novemberi jelentésem következtetéseit ebben a tárgykörben: a dél-szudáni faji, etnikai és vallási kisebbségek tagjainak, főleg a nőknek és a gyermekeknek az elhurcolása, a rabszolga-kereskedésnek, beleértve a gyermekkereskedést és gyermekek eladását, rabszolgaságnak, szolgaságnak, kényszermunkának, valamint a rabszolgasághoz hasonló gyakorlatoknak való alávetése a szudáni kormány tudtával történik. A kormány tüntető passzivitása e tekintetben, amely a több éven keresztül tartó folyamatos nyilvánosságra hozatal és a különböző ENSZ-szervezetek és az ENSZ-szel együttműködő nem kormányzati szervezetek által hozzá intézett felhívásokat követően is fennáll, továbbá a megfelelő intézkedések meghozatalának az elmulasztása, hogy állampolgárait megvédje az ilyen cselekedetekkel szemben, arra a következtetésre vezetnek, hogy e cselekedeteket a szudáni kormány felhatalmazása alapján működők követik el, a kormány hallgatólagos támogatásával. Az a tény, hogy az elhurcolások a háború sújtotta területeken történnek, különösen súlyosbító körülménynek tekintendő.

Elnök úr, köszönöm a figyelmet.

GÁSPÁR BÍRÓ

The Situation of Human Rights in the Sudan in the 1990s

The Chairman of the Commission on Human Rights appointed in March 1993 Gáspár Bíró as Special Rapporteur of the Commission on the situation of human rights in the Sudan. Prior to his nomination, Bíró has acted since April 1992 as Independent Expert of the Commission under the 1503 (XLVIII) rules of the special procedures.

According to the Commission on Human Rights resolution of 10 March 1993, which also defined the terms of reference of his mandate, the Special Rapporteur was requested „to establish direct contact with the Government and with the people of the Sudan and to investigate and report on the situation of human rights in the Sudan, including any progress made there towards the full restoration of human rights and compliance with international human rights instruments and international humanitarian law. The Special Rapporteur was requested also to seek and receive credible and reliable information from Governments, non-governmental organizations and any other parties who have knowledge of these matters and to report to the General Assembly and the Commission on Human Rights.”

The Special Rapporteur after his nomination submitted three reports to the General Assembly (The Third Committee) and three reports to the Commission on Human Rights. The conclusions and recommendations of these reports were reflected in the resolutions following their discussion and voted in each case with an overwhelming majority by member states. After a two year ban he visited again Sudan between 1 and 7 August 1996 and had meetings with government officials at the highest level, including the deputy speaker of the National Assembly, the minister of foreign relations and the minister of social planning. A new *interim* report to the General Assembly is due by the end of September 1996. The final report shall be submitted to the Commission on Human Rights in Geneva in April 1997.

The charges raised by representatives of the Government of the Sudan after the introduction of his February 1994 report that the Special Rapporteur displayed „anti- Islamic” views in his reports and „insulted Muslims worldwide” proved to be completely baseless. Despite of the very critical 1996 report on its record of human rights, the Government of the Sudan renewed cooperation with the Special Rapporteur.

Gáspár Bíró (38) lawyer, is a senior research fellow at the Institute for Central European Studies and lecturer of the Faculty of Law of the ELTE University in Budapest. *Regio* is publishing in this issue translations of excerpts of his February 1996 report to the Commission, the introductory speech of his 1995 *interim* report to the General Assembly, and his statement at a hearing before the Subcommittee on International Operations and Human Rights and the Subcommittee on Africa. (13 March 1996, Washington, D. C.) The texts selected are dealing mainly with reports on cases of contemporary forms of slavery, slave trade, servitude, enforced labor and similar institutions and practices in the Sudan received by the Special Rapporteur over the past three years.

ILONA TOMOVA

Változások és gondok a bolgár cigányközösségben

A Nemzeti Statisztikai Intézet adatai szerint a legutóbbi, 1992-es népszámlálás során 313 326 bolgár állampolgár vallotta magát cigánynak.¹ Ugyanakkor sok olyan lakos, akit környezete „cigányként” határoz meg, bolgárnak, bulgáriai töröknek vagy vlahnak vallotta magát. A helyi közigazgatási szervek és a rendőrség nem hivatalos adatai alapján 1990-ben Bulgáriában a cigányok lélekszáma megközelítette az 577 ezret.² Ezek az adatok a lakosság és a helyi közigazgatás tagjainak „objektív kritériumai” alapján álltak össze. J. P. Liégeois szerint Bulgáriában a romák többen vannak: 700-800 ezren.³ Néhány roma vezető egymillió bulgáriai romáról beszél. Ezeket a becsléseket azonban semmi sem támasztja alá, és erősen túlzottnak tűnnek.

Az ország különböző cigány csoportjai között bonyolult önmeghatározási folyamatok figyelhetők meg. A romák fele inkább tartja magát bolgárnak, töröknek vagy vlahnak. Ez az oszmán időkben már megfigyelhető tendencia a szabad Bulgária népszámlálásai során általánossá vált. A népcsoport alacsony szociális státusa volt az oka annak - különösen a letelepedett cigányok körében -, hogy igyekeztek „magasabb presztízsű” etnikai csoporthoz tartozni. A probléma az, hogy a környezet nem fogadja el ezt az öndefiníciót, és továbbra is cigánynak tartja őket.

A legkorábbi történelmi dokumentumok, melyek a cigányok bulgáriai jelenlétéről tanúskodnak, a XIV. századból származnak, de valószínűsíthető, hogy egyes csoportjaik jóval korábban érkeztek. Az oszmán uralom idején egy részük letelepedett, vagy félnomád életmódot folytatott. Többségük az iszlám vallást vette fel.⁴

A kapitalista viszonyok kialakulásával a cigányok jelentős része továbbra is olyan mesterséget űz, amely a falusi emberek házi és termelési munkáit segíti. A XIX. században a romák egy része zselléerként dolgozik, illetve bérmunkásként a gyárakban helyezkedik el. Röviddel Bulgária felszabadulása után a parlament olyan törvényt fogad el, mely megfosztja a cigányokat szavazati joguktól. Ekkor a romák szervezett ellenállási mozgalmat indítanak, és hét évvel később, 1908-ban visszaszerzik politikai jogaikat.

1940-ben német nyomásra a bolgár parlament elfogadja a *nemzetvédelmi* törvényt, mely egy sor diszkriminatív intézkedést tartalmaz a zsidókkal és a cigányokkal szemben. De a haladó bolgár közvélemény ellenállása a zsidók genocídiumával szemben kihat a cigányok sorsára is. Bulgária nem engedte, hogy egyetlen állampolgára is elpusztuljon pusztán azért, mert e két etnikum valamelyikéhez tartozik.

Az 1944-es kommunista hatalomátvétel után a romák állampolgári jogait visszaállították. Bizonyos időre kedvező feltételek teremtődtek a cigány kultúra fejlődéséhez. Megalakul a cigány zenei-drámai színház, három kétnyelvű, roma-bolgár újság jelenik meg. Jelentős erőfeszítéseket tesznek a cigány lakosság oktatása érdekében. 1958 és 1965 között több városban olyan családi házas negyedeket építenek, ahová szegényes körülmények között élő cigánycsaládokat költöztetnek.

A Bolgár Kommunista Párt asszimilációs politikájának első szenvedő alanya a cigányság. Az 50-es évek végén kampányokat szerveznek azért, hogy a muzulmán cigányok változtassák meg nevüket. 1958-ban az összes vándorló életmódot folytató cigányt letelepedésre kényszerítették. 1957 után a korábbi kétnyelvű újságok kizárólag bolgár nyelven íródtak, majd 1987-ben megszűntek. Bezárják a cigány színházat. 1984 után adminisztratív módon büntetik a roma nyelv nyilvános használatát.

A kommunizmus bukása óta a bulgáriai romák szabadon határozhatják meg nemzetiségi hovatartozásukat, használhatják anyanyelvüket, őrizhetik és fejleszthetik kultúrájukat, szabadon mozoghatnak, és kapcsolatokat alakíthatnak ki külföldi romaszervezetekkel. Sok roma tánc- és zenei együttes működik. 1993-ban újakezdte működését a cigányszínház. A

nyomtatással és terjesztéssel kapcsolatos anyagi gondok ellenére sok roma újság és magazin látott napvilágot.

A romák Bulgáriában nagyon heterogén közösséget alkotnak. Az általuk gyakorolt vallás és a használt anyanyelv alapján vannak „bolgárok” (*daszikane roma, gadzsikane roma*), „törökök” (*horahane roma, csarale, lahore*) és „vlahok”. De ezeken a közösségeken belül is kialakíthatók további alcsoportok a következő szempontok alapján: nomád vagy letelepedett életmód 1958-ig; tradicionális foglalkozások; családok legendás alapítói; származási hely stb. A *Cigányok az átmenet idején* című kutatásunk elvégzésekor a bolgár cigányok körében 21, a török cigányokéban 18 és a vlah cigányoknál 4 újabb alcsoportot állapíthattunk meg. Külön alcsoportok léteznek a nem nagy létszámú, de a XX. század közepéig nomád életmódot folytató *kardarasi* és *lovari* csoport esetében, amelyek kilenc újabb alcsoportra oszlanak.

Jelentősek a romák közti különbségek a vallás, a beszélt nyelv és dialektusai, az életmód és a népszokások tekintetében. Az utóbbi időkben felerősödtek a gazdasági különbségek is. Míg a cigányok négyötöde drasztikusan elszegényedett, 7-8 százalékuk (főleg a kardarasi és a lovari csoportból és kisebb mértékben a letelepedett cigányok köréből) hirtelen meggazdagodott. Mindez azt a benyomást kelti, hogy a valóságban a romák ritkán kötődnek tudatosan egy adott nagyobb csoporthoz. A valódi közösségek az úgynevezett alcsoportok, például a *kardarasik*, *a jerlik*, *a lingurarik* stb. Nagyobb közösséghez, specifikusabb csoporthoz való kötődés leginkább a cigány értelmiségnél figyelhető meg. Az etnikai azonosságtudat megosztottsága a legnagyobb akadálya annak, hogy a romák súlyos gondjaik sikeresebb megoldása végett politikai egységet alakítsanak ki.

A romák jogainak törvényi szabályozása a posztkommunista időszakban

A Bolgár Köztársaságnak nincs külön törvénye, mely az etnikai vagy vallási kisebbségekhez tartozó egyének jogairól szólna. Jogaikat, az ország többi állampolgárához hasonlóan, az alkotmány és más törvények szabályozzák. Az 1991-ben elfogadott új alkotmány 6. paragrafusa kinyilvánítja az egyenlőséget, és megtiltja a diszkriminációt. Ennek értelmében Bulgáriában garantálva van a többség- az etnikai bolgárok- és a nemzeti és vallási kisebbségek egyenlősége. Sajnálatosan az egyenlőség garantálása és a diszkrimináció tiltása nincs következesen végigvezetve még az alkotmányban sem. A 11. paragrafus 4. pontja tiltja az etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződő pártok létrejöttét. Ennek a rendelkezésnek megfelelően a romák létrehozhatnak saját kulturális, szociális, oktatási szervezeteket, de politikai pártokat nem, ami korlátozza gyülekezési jogaikat, és ellentmond a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 22. paragrafusának.

Amikor a bulgáriai kisebbségi közösségekkel kapcsolatos jogi rendelkezéseket vizsgáljuk, különös figyelmet kell fordítanunk az alkotmány 5. paragrafusának 4. pontjára, mely biztosítja az ország által elfogadott nemzetközi dokumentumoknak a belső jogrendszerbe való beépítését. Ráadásul ezek a dokumentumok ellentmondás esetén elsőbbséget élveznek a hazai jogrendszerrel szemben. Bulgária elfogadta a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, illetve annak fakultatív kiegészítését, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát. Ennek ellenére továbbra is érvényben maradt az etnikai pártok tilalmáról szóló alkotmányos rendelkezés.

A kisebbségi anyanyelvhasználatot és a nemzetiségi kultúra gyakorlását - melyeket erősen korlátoztak a kommunizmus idején - bizonyos mértékben szabályozza az új alkotmány. A 36. paragrafus kimondja, hogy minden olyan bolgár állampolgár, akinek nem a bolgár az anyanyelve, szabadon használhatja és tanulhatja saját nyelvét. Ennek köszönhetően az Oktatási Minisztérium biztosítja a roma nyelv oktatását a bolgár iskolákban azok számára, akik ezt, igénylik. Ezt az oktatást a tankönyvekkel együtt az állam finanszírozza. A bolgár

törvények szerint, ha valaki egy bírósági tárgyalás során nem érti jól a hivatalos bolgár nyelvet, akkor a bíróság köteles számára ingyen tolmácsot biztosítani.

A bolgár parlament által 1990-ben elfogadott, a *Bolgár állampolgárok nevééről szóló törvény* alapján mindenkinek lehetősége nyílik arra, hogy a különböző erőszakos kommunista névváltoztatási kampányok előtti muzulmán nevét visszavegye. Az ország török lakosságával ellentétben, amely tömegesen élt evvel a lehetőséggel, a muzulmán cigányok alig egyharmada vette újra fel török-arab nevét (leginkább azok a cigányok, akik töröknek vallják magukat).

Hiányzik egy olyan törvény, mely rendezné a kisebbségi kultúra fejlesztésére létrejött nem állami szervezetek költségvetési támogatását. Az sincs tervbe véve, hogy külön költségvetési alapot hozzanak létre a kisebbségi sajtó támogatására. Ez erősen hátráltatja a romák kulturális életének szervezését, akik így csak alapítványok és nem állami szervezetek anyagi támogatására számíthatnak.

A romák problémáival foglalkozó állami intézmények A bolgár állami intézményekben különböző csoportok működnek, melyeknek feladata, hogy a kisebbségek képviselőivel együtt irányítsák a nemzetiségeket érintő állami politikát. Az országgyűlésben állandó emberi jogi bizottság működik, melynek tagja az egyetlen roma országgyűlési képviselő, Petar Georgiev. Az elnöki titkárságon 1990 óta kisebbségi tanácsadó dolgozik, munkáját szakértők segítik. Ennek a csoportnak az a feladata, hogy az elnököt folyamatosan tájékoztassa az etnikai és vallási kisebbségekkel kapcsolatos bonyolult kérdésekről, hogy információkat szerezzen róluk, figyelemmel kísérje az új folyamatokat, és kapcsolatot tartson a kisebbségi civil szervezetekkel. Jelenleg az elnökség rendelkezik a legtöbb, cigánysággal kapcsolatos információval.

Az elnök többször is találkozott roma vezetőkkel, akikkel áttekintették a cigányság problémáit. Az államfő megpróbálta felhívni a közvélemény figyelmét a roma társadalom nehéz helyzetére, ösztönözni akarván a végrehajtó hatalom szerveit a gondok megoldására. Ő szorgalmazta a Minisztertanácsnál egy, a cigányvezetőkkel közös tárcaközi bizottságlétrehozását, amely a kormány számára folyamatos cselekvési programot dolgozott volna ki a cigányság problémáinak enyhítésére. Ezt az ötletet a kormány először elvetette. Miután azonban 1995-ben az elnök ismét találkozott cigány vezetőkkel, illetve parlamenti képviselőkkel, és ismét felvetődött egy program kidolgozásának szükségessége, később a miniszterelnök már elfogadta az ötletet.

1994 júliusában hozták létre az Etnikai Kérdések Tárcaközi Tanácsát. A Tanács, anélkül, hogy egyszer is ülésezett volna, 1995-ben feloszlatta magát. Helyette 1995. július 14-én létrehozták a Szociális és Demográfiai Kérdések Nemzeti Szövetségét, melynek feladata a különböző szociális csoportok (mozgássérültek, nyugdíjasok, nők, etnikai csoportok) problémáinak megvitatása.

Ígéretéhez híven 1996 márciusában a miniszterelnök létrehozta a kormány mellett működő Szociális és Demográfiai Kérdések Tárcaközi Szakértői Csoportját, melynek többek között feladata egy roma cselekvési program kidolgozása. A csoport idáig kétszer ülésezett. A tanácskozáson részt vett Petar Georgiev is, aki a szakértőknek átadta a Bulgáriai Romák Konföderációjának a cigányság szociális és kulturális kérdéseivel kapcsolatos állásfoglalását. 1996. május 30-án került első olvasatban a szakértői csoport elé *A bulgáriai romák gondjainak megoldásáról szóló irányelvek* című tervezet. Ebben az anyagban megtalálhatók a különböző minisztériumok cigánysággal kapcsolatos tervei és cselekvési programjai. Hiányzik azonban az átfogó koncepció, és az sem világos, hogy melyek lennének a kormány nemzeti romaprogrammal kapcsolatos prioritásai. Az sincs megemlítve, hogy melyik intézmény lenne felelős a program végrehajtásáért. A tervezet kidolgozásában nem vettek részt romák, bár van arra készség, hogy a tervezet végső formába öntése után megtárgyalják azt a roma vezetőkkel.

Az Oktatási Minisztériumban is dolgozik néhány kisebbségi szakértő, akik a nemzetiségi nyelvoktatás szervezésével és a kisebbségek speciális oktatási gondjaival foglalkoznak. E szakértői csoport egyik tagja cigány. Az Oktatási Minisztérium 1996. június 18-án létrehozta a 15 tanárból és kulturális szakértőből álló Roma Fiatalok Oktatási Gondjaival Foglalkozó Konzultatív Tanácsot. A tanácsnak azonban ez ideig nincs elfogadott működési szabályzata, és hatásköre sem tisztázott.

Sok olyan városban, ahol jelentős számban élnek cigányok, a polgármesterek roma megbízottat neveznek ki, akik napirenden tartják a népcsoport problémáit, és képviselik annak érdekeit. Azonban a megbízottak jogállása nincs tisztázva, nincs valós hatalmuk, illetve nem dönthetnek önállóan a cigánysággal kapcsolatos kérdésekben. Néhány olyan falu testülete, amelynek jelentős számú cigány lakossága van, cigány szakértőket alkalmaz, akik tanácsokkal segítik az önkormányzat munkáját.

1992 óta a bolgár rendőrség romákat is alkalmaz. Azonban még mindig nem ritkák a rendőrségi túlkapások romák őrizetbevételekor és a kihallgatások során, továbbá előfordul, hogy a rendőrség tétlen marad skinheadek, illetve más újfasiszta szervezetek cigányellenes támadásai során. Vannak példák cigánynegyedekben lefolytatott jogellenes rendőrségi akciókra is, melyek során ártatlan emberek is szenvedtek a rendőri erőszaktól. A cigány közösség a bolgár közvélemény és a rendőrség szemében folyamatosan a bűnbak szerepét játssza.⁶

Alapvető változások a roma társadalom helyzetében az átmenet időszakában

Nézzük először a cigányokkal szembeni viselkedést az átmeneti korszakban! Hét évvel a piacgazdaságra való áttérés és a társadalom demokratikus kiépítésének kezdete után a bolgár közvélemény-kutatók általános csalódottságot és a gazdasági helyzet romlásának, illetve a szociális létbizonytalanságnak tulajdonítható elégedetlenséget tapasztalnak. A szociális minimum alatt él a bolgár állampolgárok négyötöde. Széles társadalmi rétegek alig tudják biztosítani családjuk mindennapos szükségleteit. A halálozási arány még a 40-45 évesek körében is nő. A bulgáriai családok többsége komoly gondokkal küzd oktatási és kulturális igényeinek kielégítése terén.⁷ A kríziseket okozó nehézségek nem sújtják egyenlő mértékben a bolgár lakosságot, leginkább a cigányságot érintik. Körükben a legnagyobb a kilátástalanság, melyet a poszt-totalitáriánus közösségek különböző módon élnek meg.

A bolgár társadalom szociális struktúrájában a cigányok foglalják el a legalacsonyabb helyet. Egy részüket a „más” antropológiai és kulturális jegy alapján sorolják be a cigányság közé: sötétebb bőr, fekete szemek és haj, indiai vonású arc, színes viselet, sajátos életmód, jellemző viselkedési kultúra stb. A cigányok szegénységük, a hatalomból való kizártságuk és az irántuk táplált ellenszenv miatt a jelenlegi kritikus szituációban az átmenet legsebezhetőbb áldozataivá válhatnak. Ma a romák egyre gyakrabban töltik be „a tékozló fiúnak, az utálatos másnak” a szerepét. Nem véletlen, hogy pont a legutóbbi években figyelhető meg a cigányokkal szembeni előítéletek és sztereotípiák drasztikus terjedése. Széles körben hangoztatott nézet, hogy a cigányok lusták, felelőtlenek, fegyelmezetlenek és hajlamosak a bűnözésre. A romák és a többi nemzetiség közötti szociális különbségek folyamatosan nőnek. A negatív előítéletek megadják a diszkriminatív alaphangot a roma társadalommal szemben. Egyre gyakoribbak azok az igények, hogy a cigányok lakóhelyeit elkülönítsék a többiekétől, hogy „ne éljenek velünk, ne legyenek szomszédaink, gyerekeink ne tanuljanak velük egy osztályban”.

Általánosan elterjedt az a vélemény, hogy a romák maguk felelősek azért a nehéz helyzetért, amelyben élnek. A mérvadónak tekinthető *Bulgária etnokulturális helyzete 1992-ben* összefoglaló címet viselő szociológiai felmérés szerint a megkérdezett bolgár és török lakosság több mint 50 százaléka véli úgy, hogy „az állam túl

sokat költ a cigányok oktatására, mivel azok valójában képtelenek bármit is elsajátítani.”⁹ Ez a hozzáállás vezet a rasszizmus intézményes elfogadásához és minden olyan szociális program elindításának ellenzéséhez, mely egyenlő esélyt adna a legelmaradottabb etnikai csoport számára is az átmenet időszakában. A többi etnikai csoport tagjai nyíltan kijelentik, hogy nem hajlandók cigány származású jelöltre szavazni, még akkor sem, ha az az általa támogatott párt színeiben indul. Magánvállalkozók általában nem alkalmaznak cigányokat.¹⁰ Bár az alkotmány tiltja a diszkriminációt, idáig egyetlen olyan határozatról sincs tudomásunk, melyben állami vagy magáncég alkalmazottját elmarasztalták volna diszkrimináció miatt munkajogi ügyekben.

De az előítéleteknek van egy másik hatásuk is: könnyen elfogadhatóvá válnak a szenvedő fél számára is, aki így könnyebben megmagyarázhatja deviáns viselkedését, még akkor is, ha az esetleges munkanélküliség azonos mértékben sújtja a bolgár lakost is.

A romák gazdasági helyzetének és környezetének változásai

A cigányok alacsony képzettségi foka különösen hátrányosan érinti versenyképességüket a munkaerőpiacon. A munkaképes romák háromnegyede szakképzetlen. Pusztán 10 százalékuk nevezhető szakképzettnek.

Csak egyötödüknek van gyakorlata népcsoportjuk hagyományos mesterségeiben, bár több mint felük képes lenne ezeket a mesterségeket elsajátítani. Ehhez hozzá kell venni a bolgárok azon meggyőződését, hogy a romák lusták, felelőtlenek és fegyelmezetlenek. Mint minden előítélet, ezek is általánossá válnak, minden romát sújtanak, s ez diszkriminációjukhoz vezet a munkaerőpiacon.

Mindezek következtében a roma-munkanélküliség katasztrofális méreteket öltött. A különböző felmérések szerint a munkaképes cigányok körében a munkanélküliség eléri a 76 százalékot. A romák nem részesültek a földreprivatizációból, mivel az államosítás előtt nem rendelkeztek földtulajdonnal. Jelenleg csak a cigányok 8,5 százalékának van művelésre alkalmas földje, melynek területe általában nagyon kicsi.¹¹ Feltűnő, hogy a cigánygazdaságok csak két évig voltak képesek bevételt hozni. A cigánygazdaságok pusztán 13,8 százalékában tartanak szárnyasokat, 8,5 százalékában apró és 2,2 százalékában nagyobb háziállatokat. Ezek a számok egy közép távú negatív tendenciát vetítenek előre.¹² Az utóbbi két-három évben egyre kevesebb azoknak a száma, akik egy magánvállalkozás beindításában látják sorsuk jobbra fordulását. Míg 1992-ben számuk még elérte a 7,6 százalékot, addig 1994-ben már csak 5,5 százalék volt, ráadásul főleg olyanok, akik már szereztek bizonyos tapasztalatokat a magánvállalkozásokról.

Új megélhetési forma kezd elterjedni e kritikus időszakban: a gazdasági célú külföldi utazások. Bár ezt sokan rossz szemmel nézik (a szociális irodákban elvetik azoknak a segélykérelmeit, akik külföldre járnak), a cigányok egyötöde mégis bevallottan jár külföldre. A helyi hatóságok és a határ menti, illetve a kikötői rendőrség szerint sok romacsalád üzletel, legalább egy tagja hosszabb-rövidebb időre rendszeresen utazik ilyen céllal a határon túlra.

Jelenleg a roma lakosság többsége szociális segélyből kénytelen megélni. Sok cigány számára a megélhetés kizárólagos formája a lopás, a kéregetés, a prostitúció és más illegális tevékenység.

A romaháztartások körülményei nagyon rosszak. A nagyobb városok és néhány falu cigánynegyede gettószerű. Benne a lakóhelyiségek egyszerűek, alacsonyak és nedvesek. Az épületek 17 százalékában nincs semmiféle bútor, még ágy sem. A gyakori illegális építkezés miatt ezeknek a lakóhelyeknek a jelentős részéből hiányzik a víz, a csatorna. A lakások zsúfoltak. Egy házban átlagosan 6,9 ember él (az országos átlag 2,6). Egy roma lakosra átlagosan 7,1 négyzetméter lakóterület jut, míg az országos átlag a cigányokat is beleértve, 16,9 négyzetméter.

A cigányok lakáskörülményei az utóbbi időben tovább romlottak azáltal, hogy sokan eladták lakótelepi lakásukat, és visszatértek a cigánytelepekre, mivel nem tudták fedezni a központi fűtéssel és a meleg vízzel kapcsolatos kiadásokat. A visszaköltözéshez az is hozzájárult, hogy a számukra idegen és velük szemben gyakran ellenséges közegből mindig visszavágytak övéik közé. Várható a cigányok lakáskörülményeinek további romlása. Már nem építenek lakásokat szociálisan hátrányos helyzetűek számára. A romacsaládok sokgyermekesek, ahol a fiatalok korán alapítanak családot, és számukra egyre nehezebb önálló lakáshoz vagy házhoz jutni. Sok romacsalád a közeljövőben fogja elveszíteni szállását, mivel képtelen kifizetni közüzemi tartozásait. Az említett felmérés szerint a romák 13 százaléka vett fel olyan kölcsönt a takarékszövetkezettől, melyet évek óta nem törleszt.

A nehéz lakáshelyzet, a hiányos táplálkozás, az egészségtelen életmód és a rossz higiénés körülmények (víz- és csatornahiány, nehéz fizikai munka, gyakori fiatalkori szülések és abortuszok, gyermekkori dohányzás, elterjedt alkoholizmus a férfiak körében) az alapvető okai a cigányság rossz egészségügyi helyzetének. A romacsaládok felében van krónikus beteg. Nagyon gyakran a betegségek mozgásszervi sérüléshez és korai halálozáshoz vezetnek a népcsoport alacsony egészségügyi kultúrája miatt.¹³

A szociális egyenlőtlenségek elmélyülése, az izoláció, a diszkrimináció erősíti a negatív tendenciák kialakulását a cigányság köreiben: személyiségvesztést, marginalizációt, alkoholizmust, tömeges bűnözést okoz. A krízis következményei növelik az etnikai feszültségeket és a népcsoportok közötti ellentéteket, továbbá erőteljesen lecsökkentik annak lehetőségét, hogy hatásosan fel lehessen lépni a szociálisan hátrányos csoportok érdekében. Ha nem történnek lépések a helyzet megváltoztatására, a jövőben komoly etnikai alapú konfliktusok várhatók.

Oktatás

Az elért eredmények ellenére a cigány lakosság képzettségi szintje erősen elmarad a többi bulgáriai népcsoporttól. Egy 1992-es felmérés alapján az ország legnagyobb etnikai csoportjainak képzettség szerinti megoszlása a következő:

A népesség megoszlása iskolai végzettség és nemzetiség szerint

Végzettség	Nemzetiség %		
	Bolgár	Török	Cigány
Felsőfokú	20,2	2,0	0,9
Középfokú, gimnáziumi vagy szakközépiskolai	54,0	24,6	7,8
Általános iskolai felső tagozatos	22,6	55,0	46,2
Általános iskolai alsó tagozatos	3,0	16,0	36,7
Semmilyen	0,2	2,3	8,5

Az elmúlt években a tanulási kötelezettséggel kapcsolatos adminisztratív intézkedések folyamatos megszűnésével drasztikusan csökkent a továbbtanuló roma fiatalok száma. 1994-ben a tanköteles cigány fiatalok alig 47,7 százaléka járt iskolába. Erre a szülők leggyakoribb magyarázata az, hogy képtelenek megvásárolni a tanuláshoz szükséges eszközöket, a cipőt és a ruhát. Kisebb részben a gyerekek kulturális okok miatt nem vesznek részt az oktatásban. Szerintük az iskola alapvetően veszélyes a hagyományos csoportos életmódra. Ezért a gazdag kardarasi, lovári vagy török cigányok gyermekei korábban abbahagyják tanulmányaikat. Sok fiatal, 13-16 éves roma korai házassága miatt marad ki az iskolából.

A bolgár oktatási rendszer nagy hibája, hogy nem veszi figyelembe azt a tényt, miszerint a bolgár nyelv nem anyanyelve sok török és cigánygyereknek. Az emiatt bekövetkező

sikertelenség az egyik alapvető oka a korai iskolaelhagyásnak. Azt is figyelembe kell venni, hogy a cigánytelepek gyermekeinek csak 12 százaléka jár óvodába, és készül fel valamilyen szinten az iskolára.

Mindez oda fog vezetni, hogy a roma társadalom amúgy is alacsony képzettségi szintje tovább csökken. Ennek pedig egyenes következménye az lesz, hogy a cigányok még nehezebben integrálódnak a gazdasági és szociális életbe, még akkor is, amikor az ország várhatóan elkezd majd kilábalni a gazdasági válságból. A szociális különbségek a romák és a többi bolgár állampolgár között tovább mélyülnek. Erősödnek majd az előítéletek, és ezzel párhuzamosan a cigányság körében még inkább elterjednek a deviáns magatartási formák, ami megnöveli az éles etnikai konfliktusok kirobbanásának a veszélyét. Észelve a veszélyt, több civil szervezet keresi az alternatív lehetőségeit annak, hogy növeljék a cigányok képzettségi szintjét, és az iskolákban tartásuk a roma fiatalokat. 1995-1996-ban az Oktatási Minisztérium három konferenciát is szervezett a cigányok oktatásával kapcsolatban.

1992 óta Bulgária történelmében először nyílt arra lehetőség, hogy állami iskolákban fakultatív módon, heti 4 órában roma nyelvet lehessen tanulni. Három jelentős roma dialektusban adtak ki nyelvkönyvet, továbbá a cigányság kultúrájáról és történelméről tankönyvet. Az UNICEF bolgár tagozata kiegészítő-köteteket készített a roma kultúráról, a helyi tradíciókról és népszokásokról. Azonban a pedagógusképzés még megoldatlan. Szintén komoly gondot jelent, hogy a szülők részéről csekély az igény eme új alkotmányos jog gyakorlására. Az 1995-96-os tanévben alig 499 tanuló 33 csoportban tanulta a roma nyelvet.¹⁴ . 1994 óta a Kisebbségeket Tanulmányozó és Interkulturális Kapcsolatokat Fenntartó Nemzetközi Központ a bolgár Oktatási Minisztériummal közösen és az UNESCO anyagi támogatásával a *Vigyük vissza a gyerekeket az iskolába* című projekt keretében kísérletet végez hét oktatási intézetben. Ezekben az iskolákban a kötelező órákon kívül tartanak zenei és művészeti órákat is. A gyerekeknek lehetőségük nyílik arra, hogy egy hagyományos területen, a zenében képezzék magukat. A zenei órákon elért sikerek erősítik a cigány fiatalok önbecsülését, és javítják az iskolához való viszonyát. Javulnak a bolgár nyelv elsajátításának a körülményei, ami kihat a többi tantárgy megtanulására is.

1995 tavaszán a Kisebbségi Jogok Szövetsége (ma Interetnikus Kezdeményezés a Kisebbségi Jogokért Alapítvány) multikulturális oktatási projektet dolgozott ki Phare-támogatással. Roma kulturális és történelmi tankönyveket készítettek, amelyeket fel lehet használni a történelem-, az irodalom- és a zeneórákon. Más hasonló projektekkal ellentétben, ez a kísérlet nemcsak a kisebbségi, hanem a bolgár tanulókat is érinti. A cél az, hogy a fiatalok ne csak előítéletes információkat kapjanak a romákról, hogy megtanulják, mi a cigányság hozzájárulása a bolgár kultúrához, hogy megtanulják a másság elfogadását, hogy megtanuljanak toleránsan viselkedni. A projekt másik célja, hogy emelje a roma fiatalok önbecsülését, hogy újabb feltételeket teremtsen a pozitív identitásválasztáshoz. Az is cél, hogy a bolgár iskola vonzóbbá váljon a cigány tanulók számára. Azonban még hátravan, hogy az Oktatási Minisztérium is elfogadja a projekt eredményeit, és azokat bevezesse több iskolában.

Romák az ország politikai életében

A bolgár politikai pártok és a végrehajtó hatalom nem azonosulnak a romák súlyos problémáival. Ez a tény készteti arra a cigány értelmiség egy részét, hogy aktívabban részt vegyen a politikai életben. Törekvéseik azonban különböző akadályokba ütköznek. A cigányokkal szembeni előítéletek gátolják, hogy aktivistaként bekapcsolódhassanak a nagy pártok tevékenységébe. Ennek ellenére az 1995-ös önkormányzati választásokon néhány tucat roma jelöltnek sikerült bejutnia az önkormányzatokba a Bolgár Szocialista Párt, a Demokratikus Erők Szövetsége, a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért, a Szociáldemokrata

Párt és más, kisebb regionális pártok választási listájáról. Az új bolgár parlamentben azonban csak egy cigány képviselő van, aki a Bolgár Szocialista Párt színeiben jutott mandátumhoz.

1989 után négy országos és 12 regionális roma szervezetet hoztak létre. A legnagyobb létszámú és legszervezettebb az Egyesült Roma Szövetség (annak ellenére, hogy tagjainak egy része 1995-ben kivált) és a Bulgáriai Romák Konföderációja, melynek alapszervezetei megtalálhatók az ország jelentősebb városaiban. A szervezetek állandó kapcsolatot tartanak a központi állami intézményekkel, és regionális szinten folyamatosan felvetik a cigányság gondjait.

Az újonnan alapított roma szervezetek leginkább kulturális, szociális és jogvédő céllal jönnek létre. Az egyik legpozitívabb példa a plovdivi Roma Szociális Alapítvány. Javaslatára a kormány elfogadta azt a tervezetet, amelynek köszönhetően a föld nélküli állampolgárok két évre szóló adókedvezmény mellett vásárolhatnak és művelhetnek földet. Ez a javaslat nagy jelentőségű a falvakban lakó és mezőgazdasági munkából megélni kívánó cigányság számára.

A roma szervezetek nagy figyelmet fordítanak saját tagjaik képzésére. Különböző kurzusokat és tanfolyamokat szerveznek annak érdekében, hogy bővítsék jogi és politológiai ismereteiket, hogy konfliktusmegelőző mechanizmusokat sajátítsanak el.

Az utóbbi években az ország több pontján jöttek létre roma nőegyletek. Tanfolyamokat szerveznek cigány nők számára, majd gondoskodnak arról, hogy a tanfolyamot végzetek el tudjanak helyezkedni. Komoly figyelmet fordítanak a családanyák egészségügyi felvilágosítására, arra vonatkozóan, hogyan kell bánni a krónikus betegekkel, hogyan kell a fiatalokat egészségesen táplálni a csökkenő jövedelmek ellenére, és hogyan lehet családot tervezni. A roma nőszervezetek egyre gyakrabban alakítanak ki kapcsolatokat az iskolákkal, és segítségük nélkülözhetetlenné válik a cigány fiatalok oktatásában.

A romák elkezdték a politikai életbe való bekapcsolódást és a polgári önszerveződés adta lehetőségek kihasználását gondjaik orvoslására. Ez a legpozitívabb változás, amelyet közösségükben az utóbbi években megfigyelhetünk.

Fordította: Klein András

JEGYZETEK

- 1 *A lakossági népszámlálás adatai.* Szófia, Nemzeti Statisztikai Intézet 1994. 194.
- 2 *Információ a hivatalos eljáráshoz. Adatok Bulgária lakosságának etnikai összetételéről.* 1990 januárja.
- 3 Liégeois, J. P.: *Roma, Tsiganes, Voyageurs.* Strassbourg, Conseil de l'Europe; Liégeois, J. P. and Gheorghe, N.: *Roma/Gypsies: A European Minority.* London, MRG 1995. 7.
- 4 Legean, G.: *Ethnographie de la Turquie de l'Europe.* Gotta, Iustus Perthes 1861; McKenzie, G. M. and Irby, A. P.: *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe.* London 1863.; Sztojanovszki, A.: *Makedonija vo turszkoto srednovekovie.* Szkopje 1983.
- 5 Tomova, L.: *The Gypsies in the Transition Period.* Sofia, International Center for Minority Studies and Intercultural Relations 1995. 22-24.
- 6 *Bulgaria: Shootings, Death in Custody, Torture and Ill Treatment.* Amnesty International Report, UK 1996.; *Bulgaria: Excessive use of force by Members of Special Forces During Police Raid in Sofia.* Amnesty International 1995.; *Bulgaria: Turning a Blind Eye to Racism.* Amnesty International 1994.
- 7 Genov, N.: *Doklad za razvitiето na csoveka. Balgarija,* 1995. Szófia, UNDP 1995.
- 8 Georgiev, Zs.-Tomova, L-Grekova, M -Kanev, K: *Etnokulturnata Sztituacija v Balgarija.* MCPMKV archívum, 1992.; *Relations of Compatibility and Incompatibility Between Christians and Muslims in Bulgaria.* Sofia, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations 1994.
- 9 *Etnokulturnata szituacija v Balgarija.* 69.
- 10 *Relations of compatibility...* 179-123.
- 11 Tomova, L: *i. m.* 72.
- 12 *Zsilisni uszlovija na naszelenieto.* Szófia, Nemzeti Statisztikai Intézet 1995. II. kötet.
- 13 Tomova, L: *i. m.* 48-50.
- 14 *Izucsavajsti malcsini ezici prez ucsebnata 1995-1996 godina.* Szófia, Bolgár Oktatási Minisztérium 1996.

ILONA TOMOVA

Changes and Problems in the Bulgarian Gypsy Community

The Gypsies are one of the least known ethnic groups in Bulgaria. Based on a recent large-scale survey, the author describes some of the main features of the Bulgarian Gypsy community. This sociological research focused on those Bulgarian citizens identified by the surrounding population as Roma. In this article the author summarises some of the main findings of this study. Demographic data are assessed as well as social, economic, cultural, educational characteristics. The study shows a deep crisis applying to all parameters of the individual and group existence of the Gypsies. Also, the author describes the changing situation of the Bulgarian Gypsy community in terms of legal arrangements, ethnic mobilization and ethnic politics.

SZILÁGYI IMRE .

A horvátországi romák helyzete

A romák korai horvátországi megjelenéséről egy 1362-ben Dubrovnikban készült írásos feljegyzés tanúskodik;¹ a rájuk vonatkozó újabb horvát szakirodalom azonban meglehetősen szerény.²

Demográfiai adatok és a jogi helyzet

Egyáltalán nem könnyű arra válaszolni, hogy hányan vannak a horvátországi romák. A hivatalos népszámlálási adatok szerint lélekszámuk a következőképpen alakult a második világháború után³:

1948	1953	1961	1971	1981	1991
405	1261	313	1257	3858	6695

A Horvát Püspöki Konferencia Roma Lelkészi Bizottságának felmérése szerint 1994-ben 6967 roma élt Horvátországban,⁴ a plébánosok 1995-ös felmérése szerint 7068, egy, a fel nem mért területeket is figyelembe vevő, korrigált számítás szerint 13107.⁵ Neven Hrvatić, a zágrábi egyetem bölcsészka pedagógiai tanszékének tanára úgy tudja, hogy a becslések 35 ezertől 100 ezerig terjednek,⁶ a romák saját becsléseik alapján úgy vélik, hogy lélekszámuk valahol 60 ezer és 150 ezer között van.⁷ Eszerint a legtöbben, mintegy ötezren a Muraközben élnek, ezt követi Eszék-Baranya megye, Sziszek-Moslavačka, Zágráb városa, illetve Zágráb megye stb.⁸

A püspöki konferencia adatai szerint a romák vallási megoszlása a következő:

Katolikus	Muzulmán	Pravoszláv	Egyéb
4769	1086	337	876

A 77, romák által is lakott egyházkerület közül négyben csak roma nyelven, ötvennegyben romául és horvátul, tizenkilencben csak horvátul beszélnek a romák.⁹ Figyelemre méltó, hogy egyes korábbi vizsgálatok szerint a romáknál a vallási hovatartozás megjelölése valójában csupán mimikri, mert továbbra is ragaszkodnak saját ősi hiedelmeikhez. Ha ez igaz, akkor viszont az a kérdés, hogy vajon mennyiben befolyásolta a kérdésfeltevő személye, illetve a kérdésfeltevés módja az akkori válaszolókat; annak idején ugyanis a legtöbben pravoszlávnak, illetve muzulmánnak vallották magukat, s csak kevesen jelölték meg a római katolikus vallást.¹⁰ Vid Bogdan szerint a horvátországi romák 70 százaléka beás roma, 30 százaléka pedig vagy a romani chib, vagy a horvát nyelvet használja. A romák, akik nem olyan régen még nomadizáltak, ma szinte Horvátország valamennyi részén, minden jelentősebb városban megtelepültek.¹¹ Igaz ugyan, hogy a hagyományos sátoros nomadizálással felhagytak, vannak azonban olyanok, akik lakóhelyüket még ma is gyakran változtatják.¹²

Az 1990-ben elfogadott horvát alkotmány szerint: „A Horvát Köztársaság a horvát nép nemzeti államaként, valamint azon más népek (narod) és kisebbségek államaként alakul meg, amelyek ugyancsak állampolgárai: szerbek, muzulmánok; szlovénok, csehek, szlovákok, olaszok, zsidók és mások, akik számára biztosítva van, hogy egyenjogúak legyenek a horvát nemzetiségű állampolgárokkal, s hogy nemzeti jogait az ENSZ és a szabad világ országainak demokratikus normáival összhangban valósítsák meg.” Az alkotmány 15. szakasza pedig kimondja: „A Horvát Köztársaságban valamennyi nép és kisebbség tagjai egyenjogúak. Valamennyi nép és kisebbség tagjai számára biztosított nemzetiségi

hovatartozásának szabad kinyilvánítása, nyelvének és írásmódjának szabad használata és a kulturális autonómia.”¹³ Az 1991. december 4-én elfogadott nemzetiségi törvény e jogokat pontosabban is meghatározza, és előírja, hogy helyi szinten, az önkormányzatoknak kell e jogok gyakorlását biztosítaniuk. A törvény 18. pontja szerint: „Azon etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek tagjainak, akik a Horvát Köztársaság lakosságának több mint 8 százalékát képezik, joguk van arra, hogy a teljes lakossághoz mért számarányuknak megfelelően képviseltessék magukat a Horvát Köztársaság szaborában és kormányában, valamint a legfelsőbb bírói hatalom testületeiben. Azon etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek tagjainak, akiknek részaránya a Horvát Köztársaság lakosságában kevesebb 8 százaléknál, joguk van ahhoz, hogy közösen öt képviselőt válasszanak a Horvát Köztársaság szaborának képviselőházába.”¹⁴

Amint látható, az alkotmány, illetve a nemzetiségi törvény a romákat külön nem nevezi meg, de elvileg valamennyi nemzetiségnek széles körű jogokat ad. A számarányok nem teszik lehetővé, hogy a romák automatikusan képviseltessék magukat a horvát szaborban. A nyolc százaléknál alacsonyabb számaránnyal rendelkező kisebbségek által kiválasztott öt közös képviselő között sincs roma. Vid Bogdan szerint-aki jónak minősítette a fenti képviselőkből, valamint szakértőkből álló parlamenti albizottsággal meglévő kapcsolatukat - jó lenne, ha e bizottságban lenne egy roma is. Ugyancsak nincs roma a kormány mellett működő etnikai és nemzetiségi közösségek, illetve kisebbségek hivatalában, amely a kisebbségi szervezetek és kulturális létesítmények számára biztosítja a pénzügyi háttérrel, de a Roma Szövetség ezzel a hivatallal is jó viszonyt alakított ki.

A romák szervezetei

1980-tól Zágrábban, Rijekában és Bjelovárban működött helyi roma kulturális, művelődési és művészeti társaság, de egységes nemzeti roma szövetség nem volt.¹⁵ 1990-ben a többpárti választásokra készülve megalakult a Roma Párt, a választásokon azonban nem ért el értékelhető eredményt. A párt egyik alapítója Vid Bogdan, aki személyi ellentétei miatt ma a Roma Pártot a politikai folklór részének tekinti. Ezért kivált innen, és az 1990-91 folyamán megszerveződő Roma Szövetség elnöke lett. A Roma Szövetség hálás a többségi nemzetnek, amiért az, az előző időszakból eltérően, lehetővé tette önszerveződésüket. '.

A Roma Szövetség az alkotmányban és a nemzetiségi törvényben lefektetett elvek alapján arra törekszik, hogy önálló, demokratikus, pluralista jellegű szervezetként képviselje a romákat mint nemzeti kisebbséget. Érvényesíteni akarja a romák politikai, kulturális, gazdasági és szociális érdekeit. A szövetség nyelvtől, vallástól, politikai meggyőződéstől függetlenül szeretné maga köré gyűjteni a roma nemzetiségű polgárokat, és mind regionális, mind országos szinten képviselni akarja őket.¹⁶ A Roma Szövetség együtt akar működni a kormánnyal, azt szeretné, ha a feladatokat együtt oldanák meg. Meg kell jegyezni, hogy a Roma Szövetségnek nem csupán a Stevo Djurdjevič vezette Roma Párttal vannak nézeteltérései, de a Željko Balog által vezetett Horvátországi Romák Demokratikus Szervezetével is.¹⁷

A romák és a többségi nemzet

Horvátországban nincsenek olyan közvélemény-kutatási adatok, amelyek alapján képet kaphatnánk a többségi nemzet és a romák viszonyáról. Mind Mirjana Domini, mind Vid Bogdan úgy nyilatkozott, hogy előítéletek ugyan vannak, egyes incidensektől eltekintve azonban komolyabb romaellenes megnyilvánulások nincsenek Horvátországban. Szerintük a horvát lakosság toleráns a romák iránt, és a romák sem követnek el olyan cselekedeteket, amelyek feszültséget szítanának. A romák többsége egyébként horvátnak vallja magát. Vid

Bogdan szerint ezt a magatartást az előítélet is táplálja. Egyrészt a többségi nemzet romákkal szembeni előítélete, másfelől a romák azon önmagukkal szembeni előítélete, hogy alacsonyabb rendűek, ha romának vallják magukat. A Roma Szövetség egyik fő célja épp az, hogy a romák vállalják fel nemzeti identitásukat. Vid Bogdan hangsúlyozta, hogy a roma sajátosságok megőrzése nem azt jelenti, hogy ők a huszadik század előtti civilizációs szintet akarnák megőrizni, hanem azt, hogy sajátosságaik felvállalásával, asszimilálódás nélkül, a jelenlegi technikai civilizáció szintjén szeretnének integrálódni a horvát társadalomba. Vid Bogdan külön kiemelte, hogy a többségi nemzet gyakran elfelejti, hogy egy korábbi időszakban ő maga is ahhoz hasonló fejlettségi szinten állt, mint ma a romák, és azt hiszi, hogy a romák fejlődésképtelenek. Mirjana Domini szerint-aki úgy véli, hogy elsősorban a jobb módú romák asszimilálódnak erőteljesen, míg az utóbbi időben a szociális segélyek elnyerése érdekében egyre többen vallják magukat romának- nem kellően tisztázott, hogy mit kell érteni a roma sajátosságok megőrzésén, s hogy vajon egységesen kellene-e kezelni a gazdag és a szegény romák problémáit. Ez a kérdés más összefüggésben feltűnik Vid Bogdan írásában is, aki megemlíti, hogy a romák ma már nem folytatnak ugyan nomád életmódot, de a nomadizáló múlt jelentősen meghatározta sajátos magatartásukat, értékszempontjüket, és számos szempontból még ma is jelentős hatást gyakorol életükre, s nagymértékben oka elmaradottságuknak.¹⁸

Vid Bogdan hangsúlyozza, hogy a romák hazájuknak tekintik Horvátországot - az elmúlt időszakban sokan önkéntesként vettek részt védelmében¹⁹ -, ennek azonban véleménye szerint kölcsönös kötelezettséget kell jelentenie. Mindenekelőtt az állam finanszírozási kötelességére hívta fel a figyelmet.

A romák foglalkozása és életkörülményei

A romák egy része hagyományosan kovács, teknővájó, takács volt,²⁰ mások ház körüli kisebb javításokat vállaltak, megint mások koldultak. A romák hosszú ideig ki voltak zárva a társadalmi és politikai életből, a polgári és nemzeti lét szélére szorultak, az állam jelenlétét csak a rendőrségi beavatkozások alkalmával és a katonakötelezettség teljesítésekor érzékelték.²¹ A koldulás az 1960-as évektől erősen mérséklődött, amikor fejlődésnek indult a turizmus, azóta a romák jelentős része utcai árusítással foglalkozik.

Az 1981-es népszámlálás és egy 1987-ben végzett felmérés során 803 munkaképes korú személy foglalkozási körét vizsgálták, s az alábbi adatokat kapták:²²

Foglalkozással rendelkezik	722
Mezőgazdasági munkás	191
Bányász, ipari munkás	314
Kereskedelmi dolgozó	48
Szolgáltatásban dolgozó	91
Védelmi személyzet	6
Adminisztratív dolgozó	3
Vezető beosztású	-
Szaktanácsos vagy művész	7
Egyéb foglalkozás	2
Munka nélküli munkás	60
Foglalkozás nélküli	81

Az utóbbi időben bekövetkezett gazdasági visszaesés azonban a romák számára is komoly megpróbáltatást jelent: nőtt a munkanélküliek száma. A romák szinte mindenütt rendkívül rossz körülmények között élnek, a legnagyobb gondot az infrastruktúra hiánya jelenti. A visszás helyzetet jól mutatja, hogy van olyan roma település, ahol van áram és telefon, de megoldatlan a vízellátás.²³ Mirjana Domini elmondta, hogy legutóbb úgy akarták megoldani a

romatelepek problémáját, hogy felajánlották: a romák a rossz körülmények közül települjenek át a knini szerbek elhagyott otthonaiba. A romák ezt nem vállalták, nem költöztek át. Maga is úgy vélte azonban: nem várható el, hogy az anyagiakkal és termelési eszközökkel nem rendelkező romák elhagyott területen éljenek. Mind a Roma Szövetség, mind a hivatalos szervek, mind a romákkal foglalkozó egyházi szervezetek úgy vélik, hogy a romák helyzetén nagymértékben segíthetne a nevelés, az iskolázottság. Megemlítendő még, hogy a romacsaládok még mindig nagy létszámúak.

A romák iskolázottsága, műveltségi szintje

E téren rendkívül komoly problémák vannak. Iskola-előkészítőbe a horvátországi romagyerekek alig járnak. Egy részük iskolába sem jár. Ennek okai között szerepel, hogy nincs megfelelő öltözetük, hogy az elvégzendő munkák miatt nem jut erre idejük, hogy korán házasodnak. Akik több-kevesebb rendszerességgel iskolába járnak- a romagyerekeknek csupán 5 százaléka fejezi be az általános iskolát²⁴ -, azoknak is komoly problémákkal kell szembenézniük: hiányoznak elemi higiéniai, egészségügyi és nemi életre vonatkozó ismereteik.²⁵ Külön probléma a nyelvismeret kérdése. Vid Bogdan egy cikk szerint azt állította, hogy a romák többsége nem beszéli saját anyanyelvét, s a Roma Szövetség amellett van, hogy a roma nyelv legyen fakultatív tantárgy azon iskolákban, ahová romák járnak.²⁶ Ugyanakkor a Muraköz helyzetét ismerők és vizsgálók úgy látják, hogy ezen a területen a gyerekek otthon alapvetően a roma nyelvet használják, és nemigen ismerik a horvátot.²⁷ A nehézségek közé tartozik, hogy a szülők sem szorgalmazzák az iskolába járást. A gyerekek egy részének nagy távolságból kellene az iskolába eljárnia, gyakran ez is oka a lemorzsolódásnak. További nehézséget jelent, hogy a tanítók egyáltalán nem ismerik a roma nyelvet. Mivel a romagyerekek otthoni tanulása megoldatlan - a szülő érdektelenségén kívül figyelembe kell venni, hogy nincs a gyerekeknek külön helyük a tanulásra -, a tanárok egy része azt szorgalmazza, hogy hozzanak létre óvodákat a roma településeken, illetve hogy szervezzék meg a romagyerekek egész napos iskolai tartózkodását.²⁸ Ez annál is inkább megfontolandó, mivel az ingyen kapott könyvek és füzetek megsemmisülnek, ha hazaviszik őket, ezért újabban nem vihetik haza, illetve azért is, mert az iskolába járás egyik fő motivációja az ott kapott ingyenes meleg étel.²⁹ A kutatások szerint a romagyerekek már a korai időszakban is igen hátrányos helyzetben vannak nem roma kortársaikhoz képest: a nem roma gyerekek 87 százaléka már az iskolaköteles kor előtt tud olvasni és írni. Miközben a nem romák 73 százaléka hatéves korában kezdi meg az első osztályt, addig a romák 87 százaléka csupán hétéves korában. Amíg a romagyerekek alig egy százaléka tanul otthon, a nem romáknál ez az arány 70 százalék. A nem roma gyerekek 50 százalékának segítenek a szülők a tanulásban, míg a romagyerekek közül egyetlenegynek sem, és az adatokat még hosszan sorolhatnám.³⁰ (A cikkemben leggyakrabban idézett kötet írásainak adatai egymástól többször eltérnek, mivel az egyes írások más és más romalakta települések vizsgálatának adatait tartalmazzák.) A Macinecben lévő iskola oktatói szerint a romagyerekek oktatásánál nem lehet betartani a didaktikai előírásokat. Figyelmüket nem lehet 10 percnél hosszabb ideig lekötöni, elért eredményeik igen csekélyek.³¹ Az ismertetett okok miatt egyesek az iskola-előkészítő fontosságát hangsúlyozzák, kiegészítő horvát nyelvórákat szerveznének a romagyerekeknek, másokban pedig az merült fel, hogy tiszta roma osztályokat kellene létrehozni. Túl azon, hogy az 1950-es években nem kellő körültekintéssel kezdeményezett ilyen irányú kísérletek csúfos kudarcot vallottak, valamint azon a megfontoláson, hogy az ilyen törekvéseket egyesek azért kritizálják, mert ilyen vagy olyan módon a faji gondolat megjelenését látják benne (igaz viszont, hogy mások dicsérik ezt az elképzelést), a legjelentősebb probléma, hogy nincs tanár, aki roma nyelven oktasson. A Muraközben ezért határozatot hoztak arról, hogy az általános iskolát elvégzett roma diákokat arra kell

ösztönözni, hogy egy időre vállalják a romagyerekek oktatását és nevelését.³² A tanulmányokból kiderül, hogy a roma társadalom jelenleg erőteljes változáson megy át: a nehezen változtatható negatív hagyományok éppúgy jelen vannak még, mint a fiatalabb szülők azon törekvése, hogy korszerűbb életmódot folytasson, és gyermekeit rendszeren járassa iskolába. Ugyanakkor az is tény, hogy a jelenlegi gazdasági helyzet, a növekvő munkanélküliség nem ösztönzi igazán a romákat iskolába járásra.

Az a Vid Bogdan által is említett probléma, hogy nem alakult ki még a roma írásbeliség, hogy nem tisztázott még a roma helyesírás rendszere stb., az egyház számára is komoly problémát jelent, hiszen képtelenek a híveket ellátni roma nyelvű anyaggal, ezért a romákkal folytatott lelkészi munka jelenleg a preevangelizációs stádiumban van.³³

A Roma Szövetség az iskolán kívüli műveltség szélesítésével is javítani kíván a romák helyzetén. Az 1980-as években a zágrábi tévé havonta két alkalommal sugárzott 15-15 perces adást, amelyet a priština-i tévétől vettek át.³⁴ Vid Bogdan információja szerint a romáknak nincs külön rádió- és tévéműsoruk, igaz viszont, hogy a tömegtájékoztatás viszonylag gyakran foglalkozik a roma lakosság problémáival. Korábban roma nyelvű könyv és lapkiadás nem volt Horvátország területén. 1994-ben a Roma Szövetség útjára bocsátotta az első horvátországi roma lapot *Romano Akharipe - Glas Roma* (A romák hangja) címmel. A lap - amelynek hatodik száma 1996 tavaszán jelent meg - főként horvát nyelvű cikkeket közöl. Minden számban megtalálható azonban néhány roma dal szövege, illetve az utolsó előtti oldalon egy rövid horvát-roma társalgási gyakorlat. A cikkek ismertetik a Roma Szövetség törekvéseit, fejezeteket közölnek a romák történetéből. Ezenkívül életképeket olvashatunk benne az egyes roma települések életéből, illetve ismertetéseket a roma szokásokról stb. Összeállt már a gyerekújság első számának anyaga is. A *Romano Akharipe* különszámaként jelent meg-horvát, angol és roma nyelven-annak az 1994 novemberében Macinec-ben megtartott tanácskozásnak az anyaga - néhány újabb tanulmánnyal kiegészítve -, amelyet a romák oktatásának és nevelésének szenteltek. A tanulmányok nagyobbik része a Muraközben tapasztalható állapotokat ismerteti.³⁵ 1996 januárjában újabb tanácskozást tartottak e témakörben. A Szövetség azonban mindezzel együtt is a roma településeken végzendő nevelőmunkát tartja a legfőbb feladatának.

A Roma Szövetség - amelynek keretében működik egy, a romagyerekek nevelési problémáival foglalkozó bizottság - a Kulturális Minisztériummal és a Horvát Püspöki Konferencia Roma Lelkészi Bizottságával együtt nyári iskolát hozott létre a romagyerekek számára. Az első nyári iskolát 1994. július 2-12. között szervezték meg az általános iskolások számára. A harmadik nyári iskolán, 1996. július 5-15. között 50 általános iskolás, július 16-20. között pedig 30 középiskolás vett részt. Vid Bogdan ezt különösen azért tartja nagy eredménynek, mert nem is olyan régen még alig volt középiskolát végzett romagyerek, ma pedig már remény van arra, hogy középiskolát végzettek egy része felsőfokú képzésben részesüljön. Ebben az esetben nem csupán a roma értelmiség kinevelése kezdődik meg, de a képesítést szerző fiatalok a romák oktatásában is fontos szerepet kaphatnak. A nyári iskolában a roma nyelv, irodalom, történelem, néprajz, képzőművészet, zene, vallás, az egészségügyi kultúra és a családi élet elemeit tanítják.³⁶ Vid Bogdan külön felhívta a figyelmet arra, hogy mind az általános iskolai oktatásban, mind a nyári iskolában, mind a roma újság elkészítésében számos nem roma értelmiségi, mindenekelőtt gyakorló tanár segítségét élvezik.

A Roma Szövetség elnöke - aki hangsúlyozta, hogy a háború okozta károk enyhítésére komoly támogatásban részesültek egy franciaországi humanitárius szervezettől - rendkívül nagyra értékelte azt a segítséget, amelyet a romagyerekek nevelésének terén a pécsi Gandhi Gimnázium oktatóitól kaptak.

A horvátországi tapasztalatok, valamint Vid Bogdanna az az információja, hogy nincsenek kapcsolataik a romakérdéssel mélyebben is foglalkozó szlovéniai szervezetekkel, megerősítik azt a nézetem, hogy rendkívül fontos és hasznos lenne, ha a kelet-közép-európai

régió romakérdéssel foglalkozó szervezetei közös tanácskozásokat tartanának, közös kutatásokat végeznének, ha a gyakorlatban szerzett ismereteiket megosztanák egymással.

JEGYZETEK

- 1 *Romska istina - Romano Čaćipe* (Roma igazság). Zágráb 1993. 19.
- 2 Ez úton szeretném megköszönni a segítséget Mirjana Domininak, a zágrábi Migrációs és Nemzetiségi Intézet (Institut za migracije i narodnosti) igazgatójának és Vid Bogdannak, a Horvátországi Roma Egyesületek Szövetsége (Savez udruženja Roma Hrvatske - Cidinipe Romano Andi Horvatija), röviden: a Roma Szövetség elnökének. Ők ketten, azontúl, hogy rendelkezéseimre bocsátották a legfontosabb kiadványokat, szívélyes beszélgetés keretében sok mindennel kiegészítették ezeket az anyagokat.
- 3 *Popis stanovništva 1991* (Az 1991-es népszámlálás). Zágráb 1992. 9.
- 4 Miljak, Karolina: The Romany Pastorate within the Church in Croatia. In: *Odgoj i izobrazba djece Roma u Hrvatskoj -Education and Upbringing of Romany Children in Croatia -Edukato thaj sikhibe ko chave Romanes Andi Horvatija*. Macinec, 1994. 53.
- 5 The Romanies in Croatia. In: *Education...* 57.
- 6 Hrvatić, Neven: Towards Conceptualisation of the Croatian Education Model for Romany Children. In: *Education...* 95.
- 7 Bogdan, Vid: Romi na putu za sutra (Romák úton a holnap felé). *Romano Akharipe Glas Roma*, veljaea 1994. 4.
- 8 *Manjine u Alpsko - Jadranskom prostoru* (Kisebbségek az Alpok-Adria térségben). Zágráb 1990. 93. és Bogdan, Vid: Romany National Community in the Republic of Croatia. In: *Education...* 17.
- 9 Lásd 5. jegyzet. 60.
- 10 *Manjine...* 108.
- 11 Bogdan, Vid: Romany National Community in the Republic of Croatia. In: *Education...* 16.
- 12 dg: Nomadi su prošlost (A nomadizálás már a múlté). *Danas*, 8. studenog 1994. 29.
- 13 Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 22. prosinac 1990. 1237-1238.
- 14 Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj (Alkotmánytörvény az emberi jogokról és szabadságokról, az etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek jogairól a Horvát Köztársaságban). *Narodne novine*, 4. prosinac 1991.
- 15 *Manjine...* 104. .
- 16 Lásd 7. jegyzet.
- 17 V. B.: Tiskovna konferencija Saveza Udruženja Roma Hrvatske (A Horvátországi Roma Egyesületek Szövetségének sajtótájékoztatója); Drenić, K.: Skupština Udruženja Roma Medjimurja (A Muraközi Roma Szövetség parlamentje). *Romano Akharipe - Glas Roma*, prosinac 1995. 18.
- 18 Lásd 8. jegyzet.
- 19 Gregorović, Damir: Romi u Hrvatskoj. Čerge su povijest i folklor (A romák Horvátországban. A sátor történelem és folklór). *Danas*, 8. studenog 1994. 28-29.
- 20 Lásd 12. jegyzet.
- 21 Lásd 8. jegyzet.
- 22 *Manjine...* 110.
- 23 Temelji za budućnost. Razgovor s Vidom Bogdanom, predsjednikom Saveza udruženja Roma Hrvatske (A jövő alapjai. Beszélgetés Vid Bogdannel, a Horvátországi Roma Egyesületek Szövetségének elnökével). *Romano Akharipe - Glas Roma*, travanj 1996. 7.
- 24 Kranjželić, Vojislav: Organization of Teaching at the Summer School for Romany Children in Croatia. In: *Education...* 21
- 25 Posavec, Koraljka: Importance of Health and Family Education within the Educational Activity with the Romanie. In: *Education...* 27.
- 26 Lásd 19. jegyzet.
- 27 Lásd az *Education...* több tanulmányát.
- 28 Lesar, Ines-Mavriček, Spomenka: Romany Children at School. In: *Education...* 39.
- 29 Pleše, Sonja: Education of the Romanies in the Drnje Primary School. In: *Education...* 51.
- 30 Educational Problems of the Romanies. In: *Education...* 65.
- 31 Lásd 27. jegyzet.
- 32 Lásd 6. jegyzet.
- 33 Miljak, Karolina: The Romany Pastorate within the Church in Croatia. In: *Education...* 55.
- 34 *Manjine...* 106.
- 35 A kiadvány adatait lásd a 4. jegyzetben.
- 36 Lásd 20. jegyzet.

IMRE SZILÁGYI

The Situation of the Roma of Croatia

The literature on the Roma of Croatia is rather modest. According to 1991 census figures 6,695 people declared themselves to be Roma, however, the Roma themselves estimate that in actual fact there may be as many as 150,000 of them. Many think that one of the main reasons for the discrepancy is that a significant portion of the Roma do not officially declare themselves to be Roma, and they do not even speak the Roma language. The Croatian constitution and the Croatian nationalities law provide additional rights to nationalities, however, the Roma are unable to gain representation in either the House of Representatives or the in the Nationalities Bureau functioning alongside the government. The Roma Party came into being in 1990, and the Union of Roma Organizations of Croatia was created in the same year, but the relationship between the two is not very good. Although no opinion survey has been conducted about the relationship between the majority nation and the Roma, it seems that apart from some isolated incidents there is no serious anti-Roma sentiment in Croatia. The most significant problem is the lack of schooling of the Roma. The Roma Union has set as its most important goal the amelioration of this problem by means of the education of the Roma outside of the formal school system. This goal is also served by the paper *Romano Akharipe*, which was launched in 1994. The Roma Union endeavors to strengthen Roma national consciousness, and in order to achieve this, since 1994, together with some non-Roma organizations, it has been organizing summer schools for grade school and high-school students.

VARGA E. ÁRPÁD

A családok nemzetiségi és felekezeti összetétele Romániában az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján

Az 1992. január 7-i romániai népszámlálás eredményeit összesítő központi kiadványsorozat utolsóként megjelent kötete fontos adalékokkal szolgál a különböző nemzetiségek és felekezetek demográfiai szerkezetére, többek között családstatistikájára vonatkozóan. A bevezető tanulmány - talán nem is csupán a terjedelmi kötöttségek miatt - korántsem meríti ki a táblázatos részben rejlő elemzési lehetőségeket (alig több mint egy oldalt szentel a címben jelzett témának). A rendelkezésre álló adatok módszeres feldolgozásával azonban hasznosítható információkhoz juthatunk a vegyes házasságok hosszú évtizedekig tabuként kezelt kérdéskörében.¹

A fogalmi tisztázás érdekében előre kell bocsátani, hogy a vizsgált táblázatok² (összegzésük az *I-IV. számú* táblamellékletben található) az általános népszámlálási gyakorlatnak megfelelően az úgynevezett „családmagokra” - más kifejezéssel a „szűk családokra” vagy „kiscsaládokra” vonatkoznak, melyeknek összetétele a házaspárra (vagy a házastárs nélküli szülőre) és nem házas gyermekeikre szorítkozik. Az eredeti közlés a családok számát a családokat alkotó személyek nemzetiségi, illetve felekezeti megoszlása szerint a családfő hovatartozása alapján, településtípusonként csoportosítja.³ Bár örömmel üdvözölhetjük, hogy a bukaresti statisztikai szolgálat egy előzmény nélküli segédletet bocsátott a romániai nemzetiségi társadalmak kutatóinak rendelkezésére, jeleznünk kell az adatközlés korlátait is. Komoly hiányosságként róható fel, hogy a táblázatok a különböző nemzetiségű és felekezeti, illetőleg a vegyes családokban élő gyermekek hovatartozásáról csupán a családok száma szerint tájékoztatnak, így a gyermekszám és az átlagos családnagyság alakulásáról e sajátos demográfiai szempontok metszetében nem szerezhetünk tudomást. A feleségek adatait - ha besorolásuk a családfőtől eltér - csupán a főbb nemzetiségek (román, magyar, cigány, német), illetőleg a jelentősebb lélekszámú felekezetek (ortodox, római katolikus, református, görög katolikus, pünkösdisták, baptista) szerint bontja tovább a kötet. Hiányoznak az anyanyelvi megoszlásra vonatkozó adatsorok is - melyek alapján hozzávetőleges képet alkothatnánk a vegyes családokon belüli nyelvhasználat alakulásáról -, továbbá nem találni a családtagok nemzetiségi és felekezeti hovatartozását részletező keresztábrákat sem. Az elmélyültebb vizsgálódást az adatok regionális (megyéenkénti) tagolásának hiánya is gátolja.

A családok nemzetiségi összetétele

Mindenekelőtt tekintsük át az össznépeességre vonatkozó országos adatokat. Az 1992. évi népszámlálás 6393,1 ezer családot regisztrált Romániában. Közülük 5702,8 ezer (89,2%) gyermekes vagy gyermektelen házaspár (e típust az egyszerűség kedvéért nevezzük „teljes” családnak), 690,3 ezer esetben pedig (10,8%) az apa vagy az anya egyedül neveli gyermekét (erre a típusra a továbbiakban a „csonka” család megnevezést alkalmazom). A gyermektelen családok száma 2065,2 ezer (az összes család 32,3 százaléka), a gyermekes teljes családoké pedig 3637,5 ezer (56,9%). Családi kötelékben összesen 20 111,5 ezren éltek. Ebből 4130,5 ezer a gyermektelen házaspár, 7275 ezer a gyermekes, 690,3 ezer a gyermekkel egyedül élő szülő. A gyermekek száma 8015,7 ezer (81,8 százalékuk nem töltötte be a huszadik életévét, 62 százalékuk 14 éves vagy annál fiatalabb), közülük mintegy 6982,7 ezren élnek teljes és 1033 ezren csonka családban. A teljes családok átlagos gyermekszáma családonként 1,92, a csonka családoké 1,5. A családfő nemzetisége alapján 468,2 ezer magyar család van (7,3%); ebből 407,5 ezer a teljes és 60,7 ezer a csonka család; az utóbbiak aránya - az elvált és

különösen a megözvegyült magyar nők nagy számával összefüggésben - szembetűnően magas (8,8%). Gyermektelen magyar család 145,1 ezer (7%) van, a gyermekes 262,4 ezer (7,2%).

Az összeírók 166,3 ezer *nemzetiségileg vegyes házasságot* találtak (az összes házasság 2,9 százalékát). Szám szerint a románok közül éltek legtöbben vegyes házasságban (152 298 férj, illetve feleség, az összes vegyes nemzetiségű házaspár 45,8%-a), őket követték a magyarok (105 818 fő, 31,8%), majd a németek (32 244 fő, 9,7%). A vegyes házasságot kötött cigány nemzetiségűek száma mindössze 8650 (2,6%), az egyéb nemzetiségűek közül viszont összesen 33 544 személynek (10,1%) volt más népből való a házastársa. A nemzetiségi exogámia mértéke - melyről teljes körűen csupán a családfő hovatartozása alapján tájékozódhatunk - érthető módon a kis lélekszámú, diaszporizálódott etnikumok körében a legnagyobb (örmények, görögök, egyéb nem részletezett nemzetiségűek, zsidók, lengyelek). A férfiak interetnikus házasságainak aránya alapján idesorolhatók még a németek, a szerbek és a bolgárok is. A saját nemzetiségen kívüli párválasztás aránya a tatár, cigány és a román férfiak körében a legalacsonyabb. (A vegyes házasságok elterjedtségét országosan - s ezen belül a városokban - a házastársak nemzetisége szerint az 1. táblázat részletezi.)

1. táblázat *A vegyes nemzetiségű házasságok aránya a házastársak nemzetisége szerint (Százalékban)*

Összesen						
Férj nemzetisége	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Román	1,5	-	63,7	3,9	16,5	15,9
Magyar	12,4	89,7	-	1,2	6,7	2,4
Cigány	6,5	83,8	13,4	-	1,3	1,5
Német	54,1	71,9	24,4	0,6	-	3,1
Ukrán	21,0	84,9	7,5	0,3	1,8	5,5
Orosz-lipován	14,7	91,1	3,0	0,8	0,6	4,5
Török	15,3	74,3	1,6	1,6	0,7	21,8
Szerb	45,5	83,4	8,2	0,3	4,7	3,4
Tatár	8,9	49,4	0,8	0,2	0,2	49,4
Szlovák	27,8	67,6	21,8	0,5	5,8	4,3
Bolgár	40,0	74,0	15,5	0,4	4,7	5,4
Zsidó	56,6	76,2	18,4	0,1	3,2	2,1
Horvát	18,1	64,6	11,8	-	12,7	10,9
Cseh	35,6	71,2	11,8	0,2	8,3	8,5
Lengyel	52,2	77,4	11,9	0,2	5,6	4,9
Görög	73,4	92,2	3,8	0,2	1,5	2,3
Örmény	73,9	87,0	7,8	0,2	1,9	3,1
Egyéb	62,9	88,2	6,2	0,3	2,5	2,8

Összesen						
Feleség nemzetisége	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a férj nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Román	1,5	-	60,2	5,4	14,8	19,6
Magyar	13,4	88,8	-	1,2	6,9	3,1
Cigány	5,2	79,1	16,5	-	2,5	1,9
Német	55,9	75,8	20,2	0,4	-	3,6

Városok						
Férj nemzetisége	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Román	2,2	-	66,0	2,4	17,1	14,5
Magyar	17,1	90,4	-	0,7	6,8	2,1
Cigány	8,1	84,3	12,8	-	1,2	1,7

Német	65,6	72,2	24,7	0,3	-	2,8
Ukrán	59,5	83,7	9,1	0,2	2,0	5,0
Orosz-lipován	27,9	91,1	2,8	0,5	0,6	5,0
Török	17,6	75,5	1,5	1,5	0,8	20,6
Szerb	55,6	81,2	9,4	0,2	6,1	3,1
Tatár	10,1	49,0	1,1	0,2	0,2	49,5
Szlovák	41,1	69,6	20,4	0,2	6,2	3,3
Bolgár	68,5	76,2	14,3	0,3	5,0	4,2
Zsidó	56,2	76,7	18,1	0,1	2,9	2,2
Horvát	78,3,	71,5	11,4	-	11,4	5,7
Cseh	72,1	72,1	12,4	0,2	10,0	5,3
Lengyel	81,9	76,8	14,3	0,2	5,5	3,2
Görög	78,4	92,0	3,9	0,2	1,4	2,5
Örmény	73,7	87,8	7,2	0,2	1,9	2,9
Egyéb	92,0	89,2	5,8	0,2	2,3	2,5
Feleség nemzetisége	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a férj nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Román	2,1	-	61,3	3,5	15,9	19,3
Magyar	19,1	89,3	-	0,7	7,0	3,0
Cigány	6,3	80,3	15,0	-	2,4	2,3
Német	67,0	76,7	19,5	0,2	-	3,6

A vegyes házasságban élő nők aránya - ezt az adatot csupán a főbb nemzetiségekre vonatkozóan tudjuk megadni - a magyarok és a németek esetében magasabb, a cigányok körében viszont alacsonyabb, mint a férfiaké.

Az 1. sz. táblázat települési környezet szerinti jelzőszámai meggyőzően szemléltetik, hogy a vegyes házasságok a városokban gyakoribbak. E településtípusban az egyéb nem részletezett nemzetiségű - főként más országokból származó, köztük szép számban olasz, a Romániában őshonos nemzetiségek közül pedig a töredék csángó és szlovén népességhez tartozó - férfiak választottak legnagyobb arányban más etnikumból feleséget maguknak (92,0%). (E kategória falusi rétegeit a zömében rurális zárványt képező krassovánok és csángók alkotják; körükben a nemzetiségi csoporton kívüli házasságok aránya mindössze 17,1 százalékot tesz ki.) Országos átlagaikhoz képest szembevetően magas az exogámia aránya a város lakó lengyel, horvát, cseh, bolgár, ukrán, valamint a szerb és szlovák férfiak között is. Ezeket a nemzetiségeket a városiasodottság átlagosnál alacsonyabb szintje jellemzi; urbanizálódott rétegeik pedig hagyományos lakóhelyüktől többnyire távolra sodródva, jellegzetes szórványban élnek.

Városi környezetben a vegyes házasságban élő magyar férfiak aránya is növekszik (17,1% az országos 12,4%-kal szemben), a város lakó férjzett magyar nők közül pedig csaknem minden ötödiknek más nemzetiségű a férje.

A vegyes házasságok időbeni változásait nem nagyon tudjuk kivizsgálni, mivel az elmúlt évtizedekben mindössze egyetlen alkalommal, az 1965. évi házasságkötésekre vonatkozóan hoztak nyilvánosságra országos nemzetiségi adatsorokat. Az akkori (népmozgalmi) és a mostani (népszámlálási) adatok összevetéséből azonban, a két közlés eltérő jellege miatt, nem lehet messzemenő következtetéseket levonni. Meggondolkodtató elmozdulást csupán a németeknél tapasztalni: a - jóllehet különböző értékű jelzőszámok szerint ugyanis a nemzetiségi exogámia súlya az idők során másfél-kétszeresére növekedett körükben. 1965-ben a német férfiaknak 30,9 százaléka (a városokban 40,8%-a), a német nőknek pedig 29,3 százaléka (a városokban 37,8%-a) kötött más nemzetiségűvel házasságot.⁴ Ezzel szemben a német férfiak vegyes házasságainak aránya 1992-ben 54,1 százalék (a városokban 65,6%), a német nőké pedig elérte az 55,9 százalékot (illetőleg a városokban a 67%). Az elmúlt három évtizedben tanúi lehettünk a romániai németek nagymérvű, csakis a zsidóságéhoz fogható

exodusának. Mindez a helyben maradt demográfiai összetételének alakulására is kihatott: a romániai németeket ma már - mint a kivándorlás sújtotta népet általában - az öregek, illetve (különösen az idősebbek korcsoportjában) a nők túlsúlya jellemzi. Vélhetően a vegyes házasságok aránymódosulása is a kivándorlásra vezethető vissza. Vagyis az exogámia részarányának növekedése nem annyira a hajlandóság erősödésének, mint inkább annak tulajdonítható, hogy a régóta vegyes házasságban élő németek kisebb számban hagyják el Romániát, mivel- más nemzetiségű házastársuk révén is - erősebb szálakkal kötődnek szülőföldjükhöz.

A vegyes házasságok 91,6 százalékát - szám szerint 152 298-at románokkal kötik. Ezen belül 94 413 a román-magyar (56,8%), 23 836 a román-német (14,3%), 7416 a román-cigány (4,5%) házasságok száma. Legkisebb arányban a tatár férfiak választottak román nőt feleségnek (49,4%-ban; nem részletezett nemzetiségű házastársaik valószínűleg majdnem mind törökök), de viszonylag magas (25,7-35,4% között van) a nem román párt választók aránya a horvát, szlovák, cseh, német, bolgár és török férfiak nemzetiségen kívüli házasságaiban is.

Érdeemes megjegyezni, hogy a nemzetiségi exogámia mértékére vonatkozóan más adathoz jutunk, ha azt a házasfelek, és megint máshoz, ha a házasságok száma alapján állapítjuk meg. 1992-ben az összesen 819 482 magyar nemzetiségű házastársból 105 818-an (12,9%) éltek vegyes házasságban. Ennél jóval magasabb értékhez jutunk, ha a vegyes házasságok számát a nemzetiség tagjai által kötött összes házassághoz (azaz a homogén és heterogén házasságok együtteséhez) viszonyítjuk. A homogén magyar házasságok száma 356 832 volt, emellett, mint láttuk, 105 818 magyar férfi, illetve nő élt vegyes házasságban. Összesen 462 650 a „magyar jellegű” házasság, amelyekből a heterogén házasságok aránya 22,8 százalék. Hasonló módon - a megfelelő interetnikus átfedésekkel számolva - a „román jellegű” házasságok száma 5 202 794 (ebből a vegyes házasságok aránya 2,9%), a „cigány jellegűeké” 77 841 (ebből vegyes 11,1%), a „német jellegűeké” 45 432 (ebből vegyes 71%), az egyéb nemzetiségűeké pedig 80 326 (ebből vegyes 41,8%). (Ezeknek az értékeknek az összege természetesen nagyobb a tényleges házasságok számánál, éppen annyival több, amennyi a nemzetiségileg heterogén házasságok együttes száma.)

A vegyes házasságok közel kétharmada (65,7%-a) *gyermekes*; 109,2 ezer család alkotja ezt a csoportot. Mivel az asszimiláció egyik legfontosabb színtere közismerten az interetnikus családi közösség, érdemes megvizsgálni, miként alakul a vegyes házasságokban született gyermekek nemzetisége. Az adatok értelmezéséhez tudni kell, hogy a számlálóbiztos a népszámlálási utasításnak megfelelően a 14 éven aluli gyermekek nemzetiségét eleve a szülők nemzetiségének megfelelően jegyezte be, és csak az eltérő nemzetiségű szülőktől kért gyermekeik hovatartozásáról nyilatkozatot.⁵ Abban az esetben, ha a más nemzetiségű férjet vagy feleséget bármilyen okból házastársával azonos nemzetiségűnek írták be, ezzel kiskorú gyermeke(i) nemzetiségének népszámlálási bejegyzése automatikusan eldőlt. Bizonyára az összeíró előtt tett szülői nyilatkozat sem volt mindig egyöntetű, illetve alkalmasint valamelyik fél a családi békesség kedvéért inkább átengedte a másiknak e kérdés eldöntésének jogát. Bár a népszámlálás sem a családbeli interetnikus viszonyok tényleges kiterjedtségét, sem azok bonyolultságát szükségképpen nem tudja a maga teljességében visszaadni, jelzésszerű tendenciák így is kiolvashatók a számaiból. Az I. C-G táblamelléletek adatait összesítve kiderül, hogy 67 264 családban (61,6%) a gyermekek nemzetisége román, 19 255 családban (17,6%) magyar, 8449 családban német (7,7%), 3004 családban cigány (2,8%), 5486 családban egyéb nemzetiségű (5%), 5782 családban (5,3%) pedig - és még további 6023, a szülők nemzetiségi összetételét illetően homogén családban - a gyermekek nemzetisége eltér szüleikétől.⁶ Ugyanezekben a családokban az apák, illetve anyák nemzetisége a következő: román 101 161 (46,3%), magyar 71 597 (32,8%), cigány 6532 (3%), német 18 640 (8,5%), egyéb 20 550 (9,4%). Azonnal szembetűnik a két generáció nemzetiségi részaránya közti

eltérés, hiszen a gyermekes vegyes nemzetiségű házasságban élőknek csupán 46,3%-a tartozik a többségi nemzethez, míg e családok 61,6 százalékában a gyermekek nemzetisége már román. A magyar nemzetiségűek adatai éppen fordított arányt tükröznek: 32,8 százalék a magyar szülők és mindössze 17,6 százalék a gyermekeiket magyar nemzetiségűnek deklaráló családok aránya. Ahhoz, hogy a családi körben zajló asszimilációs folyamatoknak, ha nem is mély, de legalább felszíni áramlatairól pontosabb képet alkothassunk, számba kell venni főbb nemzetiségenként a különböző típusú vegyes családok megoszlását a szülők és gyermekeik nemzetisége szerint. A termékeny vegyes házasságokon belüli interetnikus kapcsolatokat, valamint az egyes nemzetiségek nyereségét, illetve veszteségét a vegyes családban élő gyermekek nemzetisége alapján - a gyermekek nemzetiségét illetően „egyéb helyzetűnek” minősített családok nélkül - az I-II. D-E táblamelléklet alapján a 2. és 3. táblázat összesíti.

2. táblázat *Vegyes nemzetiségű gyermekes családok a szülők és a gyermekek nemzetisége szerint, településtípusonként*

Szülő nemzetisége, akiével a gyermek nemzetisége azonos	Összesen	Román	A házastárs nemzetisége			
			Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen						
Összesen	103 458	29 208	48 361	2806	9232	13 851
Román	67 264	-	45 104	2448	7613	12 099
Magyar	19 255	16 778	-	296	1437	744
Cigány	3 004	2 440	472	-	43	49

Szülő nemzetisége, akiével a gyermek nemzetisége azonos	Összesen	Román	A házastárs nemzetisége			
			Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Német	8449	5866	2233	39	-	311
Egyéb	5486	4124	552	23	139	648*
Városok						
Összesen	79 375	20 896	39 039	1563	7422	10 455
Román	53 433	-	36 661	1383	6199	9 190
Magyar	14 358	12 567	-	147	1109	535
Cigány	1300	1063	192	-	20	25
Német	6 865	4 780	1 820	18	-	247
Egyéb	3 419	2 486	366	15	94	458*
Községek						
Összesen	24 083	8312	9322	1243	1810	3396
Román	13 831	-	8443	1065	1414	2909
Magyar	4 897	4211	-	149	328	209
Cigány	1704	1377	280	-	23	24
Német	1584	1086	413	21	-	64
Egyéb	2 067	1638	186	8	45	190*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

3. táblázat *Az egyes nemzetiségek nyeresége, illetve vesztesége a vegyes családokban élő gyermekek nemzetisége alapján a családok száma és a települési környezet szerint**

	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen					
Nyereség	67 264	19 255	3004	8449	5 486
Veszteség	-29 208	-48 361	-2806	-9232	-13 851
Egyenleg	38 056	-29106	198	-783	-8 365
Városok					
Nyereség	53 433	14 358	1300	6865	3 419
Veszteség	-20 896	-39 039	-1563	-7422	-10 455

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Egyenleg	32 537	-24 681	-263	-557	-7 036
Községek					
Nyereség	13 831	4897	1704	1584	2067
Veszteség	-8 312	-9322	-1243	-1810	-3396
Egyenleg	5 519	-4425	461	-226	-1329

* A szülőkétől eltérő nemzetiségű („egyéb helyzetű”) gyermekek nélkül

Az adatok egybevetéséből kitűnik, hogy mindegyik nemzetiség nyer is és veszít is a vegyes házasságok révén - az egyenleg nagysága és előjele azonban nemzetiségenként különböző. A románság a felnövekvő nemzedék hovatarozását illetően 29 208 családban veszteséget, 67 264 családban viszont nyereséget, végeredményben tehát 38 056 családnai pozitívumot könyvelhet el magának (mégpedig az összes nemzetiséggel szemben), amelynek felét egyértelműen asszimilációs nyereségnek tekinthetjük. A román pozitívumot lényegében a magyarok és az egyéb nemzetiségűek (29 106, illetve 8365 családot felölelő) vesztesége ellentételezi. A cigányság pozitív (+198 család) és a németek negatív szaldója (-783 család) e vonatkozásban nem számottevő. A magyarság nem csupán román-magyar viszonylatban, de a németekkel (-796) és a cigányokkal kötött házasságokban (-176) is gyermekeket veszített, egyenlege csupán az egyéb nemzetiségűekkel vegyes családokban pozitív (+192).

A románokkal kötött vegyes házasságokban született gyermekek kétharmada (66,5%) a többségi nemzet, 28,9 százaléka valamelyik másik nemzetiség sorait gyarapítja, míg 4,6 százaléka nemzeti nem azonos a szülőkével. Legmagasabb a román nemzetiségű gyermekek aránya (72,1%) az egyéb nemzetiségűekkel és a magyarokkal (69,4%), legalacsonyabb a németekkel (54,4%) és a cigányokkal alkotott vegyes családokban (45,6%). A román-magyar családok közül csak minden negyedikben, de a magyar-német és a magyar-cigány családok közül is csupán minden harmadikban magyar a gyermekek nemzetisége.

A vegyes családokban született gyermekek nemzetisége nem azonos a szülőkével (a többségi nemzet irányába mutat). Azokban a vegyes családokban, amelyekben a családfő nemzetisége román, a gyermekek nemzetisége 37 347 esetben megegyezik az apáéval, és csupán 9904 családban lesz azonos az anyáéval; 2184 családban a gyermekek nemzetisége valamilyen módon eltér a szülőkétől. Ott, ahol a feleség román, a gyermekek nemzetisége mindössze 19 304 esetben azonos az apáéval, többségük (29 917 családban) a román anya nemzetiségét követi. Ebben az esetben a szülőkétől eltérő nemzetiségű gyermekek száma 2505. A románokkal kötött házasságokban tehát, ha a családfő román, a gyermekek szinte törvényszerűen (négyből három családban) az apa nemzetiségét viszik tovább, más nemzetiségű családfő esetén viszont az anyához való erősebb kötődés folytán válnak ötből majdnem három családban románná. A másik nemzetiséghez tartozó szülő román férj mellett csak minden ötödik, de román feleség mellett is csak legfeljebb minden harmadik családban örökíti át nemzetiségét a gyermekeire. (A vegyes családokban felnövekvő gyermekek nemzetiségi hovatarozásának megoszlását a két szülőével összevetve az I. C-F táblamelléklet alapján országosan a 4. sz. táblázat szemlélteti.) Ez a tendencia a városokban erősebb, a falvakban visszafogottabb; városi környezetben a román apák négyötöde (78%), míg vidéken csak kétharmada (67%) és ugyanitt a román nemzetiségű anyáknak már csak a fele (51,5%) nevei gyermekeit az államnemzetnek. S hasonlóképpen a falusi román férjeknek több mint egynegyede (27,2%), a román feleségeknek pedig több mint kétötöde (42,5%) átengedi házastársának a gyermek nemzetisége fölötti döntés jogát.

4. táblázat *A vegyes nemzetiségű gyermekes családok megoszlása a gyermekek nemzetisége szerint, az apa, illetve az anya nemzetiségével összevetve (Százalékban)*

A) *A gyermekek nemzetisége az apáéval azonos*

Családfő nemzetisége	Összesen	Román	Feleség nemzetisége
----------------------	----------	-------	---------------------

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

			Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	55,9	37,3	76,7	38,6	62,1	77,1
Román	75,6	-	78,6	40,9	66,3	81,5
Magyar	36,0	34,8	-	27,8	49,8	62,0
Cigány	43,0	42,6	45,0	-	39,0	53,1
Német	56,2	52,5	67,0	38,6	-	73,7
Egyéb	35,3	32,6	47,9	25,6	41,0	51,3*

B) A gyermekek nemzetisége az anyáéval azonos

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége					
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	38,8	57,8	18,0	49,5	33,3	16,6
Román	20,0	-	16,9	49,1	30,7	14,9
Magyar	58,2	60,0	-	53,2	42,0	18,1
Cigány	46,6	49,3	33,5	-	29,3	24,5
Német	38,2	43,2	24,9	38,6	-	10,1
Egyéb	59,1	64,4	33,4	53,5	42,1	32,6*

C) A gyermekek nemzetisége a szülőkétől eltérő („egyéb helyzetű”)

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége					
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	5,3	4,9	5,3	11,9	4,6	6,3
Román	4,4	-	4,5	10,0	3,0	3,6
Magyar	5,8	5,2	-	19,0	8,2	19,9
Cigány	10,4	8,1	21,5	-	31,7	22,4
Német	5,6	4,3	8,1	22,6	-	16,2
Egyéb	5,6	3,0	18,7	20,1	16,9	16,1*

* Egyéb nem részletezett és nem nyilatkozott

Ha a vegyes házasságban a családfő román, 18 043, ha a feleség román, 20 013 családnyi „tisztá” nyereséget tudhat magáénak az államnemzet. A román-magyar vegyes családokban, ha a család feje magyar, a gyermekek 11 248 esetben magyarok, 19 415-ben pedig románok lesznek. Ha pedig a családfő román, 25 689 családban az ő nemzetiségét követik a leszármazottak, és csupán 5530 családban tartja meg az édesanya a gyermekeit magyarnak. A magyarság összes vesztesége a családfők után 14 441, a feleségek után számítva 13 885 család. A többi nemzetiségvesztése a románokkal vegyes házasságokban a családfők nemzetisége szerint: németek 704, egyéb nemzetiségűek 3214 család; a feleségek nemzetisége szerint: németek 1043, egyéb nemzetiségűek 4761, cigányok 324 család. Egyedül a cigány családfők nemzetisége után számolhatunk 316 családnyi többletet.

Az etnikumközi viszonyok családi egybefonódásaira bizonyos mértékig a háztartás-statisztika nemzetiségi bontású adataiból is következtetni lehet. 1992-ben 22 362,9 ezren éltek az ország háztartásaiban. E kimutatásból hiányoznak az ideiglenes jellegű (szükség-), illetve intézményi háztartások, a jelzett szám ezért kisebb az ország 22 810 ezres népességszámánál. A 447,1 ezres különbség nem jár minden nemzetiség esetében jár negatívummal. A román (-470,9 ezer), cigány (-5 ezer), orosz-lipován (-1,1 ezer) és török (-0,4 ezer) családfők által jegyzett háztartásokban az illető nemzetiség lélekszámánál kevesebb személyt regisztráltak, hiányuk egy része a magyar (+14,2 ezer), ukrán (+4,1 ezer), szerb (+2,5 ezer), német (+1 ezer), zsidó (+1,3 ezer) szlovák (+0,8 ezer), tatár (+0,2 ezer) és egyéb (+4 ezer) nemzetiségű háztartásokban többletként kerül elő. Mivel az intézeti háztartásokban nem román nemzetiségűek is élnek, a háztartásfők tényleges nemzetiségének lélekszámánál több családtagot számláló magánháztartások pozitívumának - és ezen belül különösen a magyar háztartásokénak - még az előbbinél is nagyobbak kell lennie.

Kellő támpontok híján kockázatos vállalkozás lenne e háztartások etnikai összetételét megbecsülni. Azonban a gyermekszám országos átlagának alapulvételével már a valósághoz közelítő értékekhez juthatunk a szűk értelemben vett családmagokra vonatkozóan. Mint tudjuk, 50 677 magyar férj, illetve 55 141 magyar feleség élt a népszámlálás időpontjában más nemzetiségű házastárssal. 12 714 vegyes családban a gyermekek nemzetisége a magyar családfővel, 6541 vegyes családban pedig a magyar feleségével egyezett. Magyar nemzetiségűnek számíthatjuk a magyarokkal vegyes családokban élő, de a szülőkétől eltérő nemzetiségű („egyéb helyzetű”) gyermekek egy részét is. Ha a gyermekek számát a teljes családok 1,92-szeres szorzója alapján állapítjuk meg, akkor körülbelül 155 ezer a vegyes családokban élő magyar nemzetiségűek száma. (Ebből közel 85 ezren magyar, több mint 70 ezren pedig más nemzetiségű családfő neve alatt felvett számlálóiveken szerepeltek.) E családok kilenczetedében román a házastárs. Hasonló számítással - a homogén, illetőleg a csonka magyar családok eltérő nemzetiségű gyermekeit is figyelembe véve - a más nemzetiségűek közül mintegy 215 ezren éltek magyar nemzetiségű családtaggal (házastárssal és/vagy gyermekkel, vagy pedig szülővel) egy fedél alatt. (Mégpedig körülbelül 105 ezren magyar és 110 ezren más nemzetiségűként összeírt családokban.) Közülük a magyar vagy legalábbis részben magyar jellegű környezetben élő románok aránya 85-90 százalék között van. Tehát feltevésünk szerint körülbelül 370 ezer magyar, illetve más nemzetiségű személy (ezen belül 155 ezer magyar és legalább 185 ezer román) van családi kapcsolatban, s ez mindennapos élethelyzeteikre, sorsuk alakulására is kihat.⁷

A települési környezet szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a vegyes házasságok több mint háromnegyede (127 ezer házasság) *a városokban* kötötték (az összes házasságból 3021,7 ezer, vagyis csupán 53% jut a városokra), ebből 83,4 ezer (65,7%) gyermekes házasság (országosan 2129,7 ezer, 58,5%). A vegyes házasságban élő románok száma a városokban 116 752 (az összes vegyes házasságban élő román 76,6%-a), a magyaroké 82 743 (78,2%), a németeké 25 897 (80,3%), az egyéb nemzetiségűeké 24 413 (72,8%), a cigányoké 4157 (48,1%). Az etnikailag heterogén házasságok zöme tehát - a cigányság vegyes házasságainak kivételével - a városokban koncentrálódik.

A városokban a vegyes házasságokból a gyermekek nemzetisége 53 433 esetben román (64%), 14 358 esetben magyar (17,2%), 6865 esetben német (8,2%), 1300 esetben cigány (1,6%), 3419 esetben egyéb (4,1%), 4053 esetben pedig a szülőkétől eltérő (4,9%). Ezzel egyidejűleg e családokban 77 638 román (46,5%), 56 303 magyar (33,8%), 15 007 német (9%), 3221 cigány (1,9%) és 14 697 (8,8%) egyéb nemzetiségű szülőt számláltak.

A románság nyeresége a városokban 32 537 olyan vegyes család, ahol a gyermekek nemzetiségét a számlálóbiztos előtt románként nyilvánították. A többi nemzetiség egyenlege negatív: a magyarok összes vesztesége 24 681, a cigányoké 263, a németeké 557, az egyéb nemzetiségűeké 7036 család (3. sz. táblázat). A románság városokra jutó, vegyes házasságból származó nyeresége (85,5%) e települési környezetnek a gyermekes vegyes házasságaikból való 76,7 százalékos részesedésénél nagyobb arányú. A magyar és az egyéb nemzetiségűek összes veszteségének ugyancsak nagyobb hányada (85,8%, illetve 84,1%) esik a városokra, ha azt az érintett családok 78,6 százalékos és 71,5 százalékos városi részesedésével vetjük össze.

A családok felekezeti szerinti összetétele

A romániai népszámlálások során 1948 óta első ízben négy évvel ezelőtt tudakolták újra a népesség vallásfelekezetét, az idevágó adatokat pedig az 1930. évi publikálását követően, hat évtizednyi kihagyással ugyancsak most hozták először nyilvánosságra. Ezért is tekinthetjük rendkívüli jelentőségűnek az 1992. évi népesség-számbavétel ilyen irányú vizsgálódásait, melyeknek eredményeivel egyébként a bukaresti statisztikai szolgálat, ha lehet, még annál is elégedettebb, mint a nemzetiségi, illetve anyanyelvi felvétel adataival. A

román statisztikusok egybehangzó véleménye szerint a vallási hovatartozás adatfelvételét szigorúan tudományos módszerekkel hajtották végre, teljes körűen és részrehajlás nélkül mérték fel s ez hivatalos jelleggel ruházta fel a népszámlálási adatokat az egyházi becslésekkel szemben, így azok a kutatások legfőbb forrását képezik.

A számlálói vallás rovatába a számlálóbiztosnak, az utasítások szerint, a megkérdezett szabadon kinyilvánított hitbéli, lelki vagy egyházi választását kellett bejegyeznie, a nyilatkozat szigorú tiszteletben tartásával, függetlenül attól, hogy az összeírt személy lelkiismereti meggyőződése csatlakozik-e valamelyik vallási vagy sajátos szellemi hittételek alapján szervezett közösséghez. A kiskorú gyermekek vallási hovatartozását a szülőkével egyezően, ha pedig a két szülő eltérő felekezeti volt, akkor a szülők erről tett nyilatkozata alapján kellett a számlálóbiztosnak regisztrálnia.

A felekezeti kötődés Romániában a népesség ugyanolyan magától értetődő demográfiai jellemzője, mint a nemzetiségi vagy anyanyelvi hovatartozás, hiszen erre a kérdésre a megkérdezetteknek mindössze 0,04 százaléka nem válaszolt, és csupán 0,11 százaléka vallotta magát felekezeten kívülinek, illetőleg 0,05 százaléka ateistának. A vallástalanok elhanyagolhatóan alacsony számaránya - amely a magyarországi szakemberek némelyikében óhatatlanul is kétségeket ébreszt: mintha a népszámlálás készítői mindenáron be akarták volna sorolni a lakosságot valamelyik vallás hívei közé⁸ - különösen szembenűnk, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanabban az időpontban a régió egy másik országában, Szlovákiában a népesség 17,4 százaléka egyáltalán nem válaszolt a népszámlálás vallási hovatartozást firtató kérdésére, s az összlakosság 9,8 százaléka vallotta magát felekezeten kívülinek.⁹

Romániában mindenesetre a szakemberek a nép töretlen szellemi-lelki és morális értékeiről tanúskodó revelációként fogadják, az ötödfél évtizedes vallásellenes politika egyértelmű kudarcának tekintik és elégtétellel nyugtázzák a népszámlálás „hithű” számait.¹⁰ Ezek az adatok a népesség más jellemzőivel kombinálva sokféle elemzési lehetőséget kínálnak, melyek közül a felekezeti és nemzetiségi bevallás közti korreláció vizsgálata talán az egyik legizgalmasabb. (Az erre vonatkozó kereszt táblázatokat lásd az V. számú táblamellékletben.) Az adatok összevetése azt mutatja, hogy a felekezeti kötődésben is megnyilvánuló kulturális hovatartozás, azaz vallás és nemzetiség egybeesése változatlanul markáns és lényeges tendencia, ugyanakkor esetenként korántsem olyan egyértelmű, mint régebben volt. Ennek egyik oka a szabadegyházak megerősödése, illetve új vallási közösségek megjelenése a sokszínű felekezeti palettán. A történeti keresztény, valamint az izraelita és a muzulmán vallásfelekezeten kívüli egyházak híveinek számaránya az 1930. évi 0,5 százalékról 1992-ben 2,7 százalékra emelkedett. Romániában a bevett egyházak közül a népszámlálási kimutatásban is részletezett új felekezet a pünkösdisták (híveinek számát tekintve ötödik a vallások rangsorában), továbbá az evangéliumi szabad keresztény, valamint az óhitű ortodox egyház. Önálló rovatot kaptak az ágostai hitvallású evangélikus egyháztól a főhatalomváltást követően különvált s véglegesen 1948-ban elismert, zömében magyar ajkúakat tömörítő zsinatpresbiteri evangélikus-lutheránus egyház hívei is (bár meg kell jegyezni, hogy a népszámlálók gyakorta összekavarták a két egyház híveit). Mindezek mellett tanúi lehetünk a nemzetiségileg leginkább kevert vidékeken vagyis a Kárpátokon innen - egyes, a magyar demográfiában már a múlt század végén számon tartott „ritka kivételek” megizmosodásának is. Az etnikum- és felekezeti közötti átfedésekben Erdélyben 1910 óta bekövetkezett változások az 5. táblázatban követhetők nyomon.

5. táblázat *Etnikum és felekezet összefüggései Erdélyben főbb nemzetiségként 1910-ben és 1992-ben**

Az egyes felekezetekhez tartozók számának növekedése, illetve csökkenése (-)				
1910-1992 között (ezer fő)				
Felekezet	Összesen	Román	Magyar	Német
Összesen	24 62,3	2854,7	-58,9	-456,0
Ortodox	35 53,0	3409,3	-0,2	4,5

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Görög katolikus	-10 38,4	-938,0	-59,2	0,7
Római katolikus	-140,3	72,1	25,5	-234,0
Református	101,6	13,6	75,1	0,4
Unitárius	7,2	0,7	5,7	0,1
Evangélikus	-206,0	1,7	-15,9	-182,9
Izraelita	-179,7	-0,4	-131,9	-49,1
Egyéb	364,9	295,7	42,0	4,3

Nemzetiségek felekezeten belüli aránya (százalékban)						
	1992			1910		
	Román	Magyar	Német	Román	Magyar	Német
Összesen	73,60	20,77	1,41	53,78	31,61	10,74
Ortodox	95,33	0,47	0,11	94,10	1,39	0,08
Görög katolikus	85,71	11,01	0,77	89,56	6,59	0,07
Római katolikus	9,28	76,91	7,66	0,73	63,52	30,10
Református	1,87	95,53	0,32	0,19	98,69	0,31
Unitárius	1,53	96,94	0,22	0,68	98,87	0,14
Evangélikus	5,74	34,98	51,09	0,58	13,58	80,71
Izraelita	13,62	6,18	1,05	0,40	72,36	26,93
Egyéb	80,63	11,89	1,19	49,87	40,41	2,19

Felekezetek nemzetiségen belüli aránya (százalékban)						
	1992			1910		
	Román	Magyar	Német	Román	Magyar	Német
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Ortodox	89,90	1,56	5,41	60,10	1,51	0,25
Görög katolikus	3,12	1,42	1,46	39,42	4,93	0,15
Római katolikus	1,40	41,00	60,10	0,26	38,02	53,00
Református	0,26	47,45	2,35	0,05	41,25	0,38
Unitárius	0,02	4,59	0,15	0,01	4,09	0,02
Evangélikus	0,06	1,23	26,46	0,05	2,14	37,48
Izraelita	*	0,01	0,03	0,03	7,94	8,70
Egyéb	5,24	2,74	4,04	0,08	0,12	0,02

* 1992-ben nemzetiség, 1910-ben anyanyelv szerint, a határ által megosztott megyékre vonatkozóan számított értékek alapján

A római katolikus, evangélikus és izraelita felekezetűek lélekszámának csökkenése a német, a zsidó és - az 1910. évi anyanyelvi statisztika tanúbizonysága szerint - a magyar népesség történelmi vesztesége. A németek részesedése a római katolikus egyház erdélyi híveinek számából 30,1 százalékról 7,7 százalékra, arányuk az evangélikusok között négyötödről a felére esett vissza. 1910-ben az izraelita felekezetnek még komoly súlya volt a magyarságon belül (megközelítőleg háromnegyedük magyar anyanyelvűnek vallotta magát, s a magyar anyanyelvűek 7,9%-át tette ki), mára azonban ez a népcsoport gyakorlatilag felmorzsolódott. A görög katolikusok létszámcsökkenése egyházuk 1948. évi felszámolásával magyarázható. Az üldözött és föld alá kényszerített unitus mozgalom a négy évtizeddel korábban elvesztett híveket az egyház újjászervezése után már nem tudta visszanyerni, így a görög katolikusok aránya a román népességen belül az 1910. évi 39,4 százalékról 3,1 százalékra zuhant. A „nemzeti” egyházként diadalmaskodó ortodoxia viszont a kényszerátterések révén amint azt népmozgalmi gyarapodását meghaladó többlete is jelzi - maradandó népességi nyereségre tett szert, és az erdélyi románság kilencztedét mondhatja magáénak. Mégis, a keleti rítusú kereszténység Erdélyben tért vesztett; a románságnak ma már csak 93 százaléka ortodox vallású vagy görög katolikus az 1910. évi 99,5 százalékkal szemben. Főként a neoprotesztáns vallási közösségek - melyek elsősorban Erdélyben nyomulnak előre a bizánci vallási hagyományokon keletkezett réseken át-hódítottak el román

híveket. (A keresztény szabadegyházak román nemzetiségű követőinek közel kétharmada, közülük a legnagyobb létszámú pünkösdista, baptista és egyéb nem részletezett felekezetűeknek pedig kereken a háromnegyede Erdélyben él.) De érzékelhetően emelkedett a római katolikus és a református felekezetűek aránya is a román népességen belül, miután számuk az 1910. évi tízszeresével gyarapodott. Esetükben - a századfordulón ellenkező előjellel lezajlott hasonló folyamatok analógiájára - inkább az uralkodó nemzet tagjainak előretöréséről beszélhetünk a „más vallásúak” soraiban. Ha a különböző felekezetek magyar nemzetiségen belüli arányát vizsgáljuk - a görög katolikus és az izraelita közösségek felszámolódásával elszenvedett veszteségek folytán erősödött a történelmi magyar egyházak dominanciája. Ám ugyanezen egyházak nemzetiségi jellege, a népszámlálás szerint, oldódott is: a magyarság 1,9 százalékpontot veszített az unitáriusok és 3,2 százalékpontot a reformátusok körében. Ahol pedig a magyarok - a németek rovására - terjeszkedni tudtak, ott a román elem is teret nyert magának: aránya megtízszereződött a két evangélikus egyházban. Erdélyben pedig ma már csaknem minden tizedik római katolikus román nemzetiségű. (Sokan közülük a Kárpátokon túlról érkeztek, ahol a katolikus románok száma 282 ezer, s többségük éppen a legnagyobb népességkibocsátó moldvai megyékben él.) Szép számban találni cigány nemzetiségűeket is a reformátusok között; és nyolc évtized múltán csaknem változatlan a kálvini protestantizmus német követőinek részaránya, számuk időközben kismértékben nőtt, miközben az erdélyi össznemetség lélekszáma majdnem egyötödére fogyott.

A felsorolt példák talán elégségesek annak bizonyítására, hogy jóllehet - etnikumonként változó intenzitással - szoros kapcsolat mutatkozik nemzetiség és vallás között, a felekezet e tekintetben mégis egyre kevésbé zárt entitás. A nemzetiségek közti átjárás egyik színtere vélhetően az egyre erősödő neoprotestáns mozgalom, melynek egyházai legtöbbször román nyelven folytatják tevékenységüket. Bár nem ritka, hogy a vegyes vidékeken két-, sőt háromnyelvű gyülekezeteket hoznak létre, a szórványvidéken nem bevett a kettős nyelvhasználat, s általában is elmondható, hogy a neoprotestáns gyülekezetekben kisebb az anyanyelv értéke, mint a történelmi egyházakban.¹¹ A szabadegyházak tehát, az ortodoxia kereteit feszegetve ugyan, de elsősorban a román etnosz „gyűjtőmedencéi”. Noha a nyugati és a keleti történelmi keresztény egyházak közötti mozgás nemzetiségileg kétirányú, feltehetően itt is többen vannak azok az „elszivárgók”, akik a felekezetváltás révén a románság irányában találtak maguknak utat.

A többnyire nemzetiségi törésvonalakat követő felekezeti elhatárolódás olykor a történelmi demográfia tanulságain alapuló vélekedéseinkkel is ellentétes irányú oldódása-amint arra a népszámlálás eredményeit elemző román statisztikusok is rámutatnak - jelentős részben a vegyes házasságoknak köszönhető.¹² A nemzetiség vagy anyanyelv szerinti összefüggések tehát a családon belüli felekezetközi kapcsolódásoknak igen fontos elemét képezik. Az egymást keresztező etnikai és felekezeti identitásdimenziók statisztikai metszetének elkészítésére azonban e személyes szférához közeli csoportszinten a népszámlálási közlés már nem vállalkozott. E hiányosságot nem elmarasztalásképpen bocsátom előre, csupán jelezni kívánom a sorra kerülő adatok értelmezési körének természetszerű határait. Az eddig elmondottakból következően ugyanis a vegyes felekezetű házasságok, s különösen az azokban született gyermekek vallásának alakulása a családon belüli nemzetiségi viszonylatokra vonatkozó kérdések további sorozatát veti fel; ám megválaszolásukra, azaz a feltételezhető összefüggések számszerűsítésére a közzétett adatok alapján még csak kísérletet sem tehetünk.

A felekezeti vegyes családok száma az 1992. évi népszámláláskor 272,5 ezer volt Romániában (4,8%). (Adataik összesítését lásd a III-IV. táblamellékletben.) A vegyes felekezetű házaspárok legnagyobb csoportját az ortodoxok alkotják (179 348 férfi és nő, az összes más vallású házastárs 32,9%-a). Népesebb csoport még a római katolikusoké (136 412 fő, 25,0%), és a reformátusoké (104 192 fő, 19,1%). Őket követik a görög katolikusok (39

692, 7,3%), a pünkösdisták (17199 fő, 3,2%), a baptisták (11658 fő, 2,1%), valamint az egyéb hitfelekezetek tagjai (összesen 56 551 lélekkel, 10,4%).

A más vallásúakkal kötött házasságok részaránya - melynek valamennyi hitfelekezetre kiterjedő áttekintése során a családfő vallási hovatartozására kell hagyatkoznunk - érthetően a többségében románokat tömörítő ortodox államvallás házas férfi hívei körében a legalacsonyabb. Ami a többi vallást illeti: a felekezeti exogámia jóval gyakoribb a római katolikus, a református, illetőleg a görög katolikus férjek esetében. A legnagyobb arányú az izraelita, az ágostai evangélikus, az unitárius, valamint a zsinat-presbiteri evangélikus, s a legkisebb a baptista, a muzulmán, a pünkösdista, az adventista és az óhitű keresztény férfiak körében. (Vö. a 6. számú táblázattal.)

6. táblázat Vegyes felekezetű házasságok a házastársak felekezete szerint települési típusonként (százalékban)

Összesen Férj felekezete	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a feleség felekezete						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	Egyéb
Ortodox	2,0	-	35,0	17,0	10,4	11,7	6,8	19,1
Római katolikus	23,8	46,5	-	40,7	4,7	0,6	0,5	6,9
Református	25,8	30,9	51,6	-	5,5	0,7	1,1	10,2
Görög katolikus	35,4	59,7	18,8	15,8	-	1,1	0,8	3,8
Pünkösdista	9,7	80,0	4,9	3,2	1,9	-	5,3	4,7
Baptista	12,8	72,8	7,1	5,6	1,8	8,2	-	4,5
Adventista	9,6	84,9	2,3	4,4	1,2	1,9	1,9	3,4
Unitárius	37,2	14,3	39,3	40,0	1,3	0,3	0,2	4,6
Muzulmán	10,8	90,9	2,9	1,3	0,6	0,1	0,4	3,8
Evangéliumi sz.k.	18,5	77,0	7,6	4,9	1,3	2,4	1,2	5,6
Ágostai evang.	38,6	56,6	19,4	14,7	2,6	0,3	0,6	5,8
Óhitű keresztény	5,4	81,3	3,0	2,3	1,0	1,8	2,3	8,3
Zsinat-presb. ev.	31,9	40,9	27,4	19,2	2,7	1,0	0,7	8,1
Izraelita	52,8	71,6	13,6	8,1	3,2	0,3	0,1	3,1
Egyéb	15,4	67,7	7,8	8,8	3,3	3,8	1,6	7,0
Felekezeten kívüli	27,6	81,9	5,5	3,0	2,0	0,6	0,6	6,4

Feleség felekezete	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a férj felekezete szerint						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	Egyéb
Ortodox	1,6	-	38,1	20,6	17,2	4,0	3,1	17,0
Római kat.	25,7	48,9	-	37,8	6,0	0,3	0,3	6,7
Református	25,5	33,0	50,9	-	7,0	0,2	0,4	8,5
Görög kat.	29,0	61,5	18,1	16,9	-	0,4	0,3	2,8
Pünkösdista	26,7	88,6	3,0	2,8	1,8	-	2,1	1,7
Baptista	26,7	82,5	3,8	6,9	2,2	2,5	-	2,1

Városok

Férj felekezete	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a feleség felekezete						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	Egyéb
Ortodox	2,6	-	41,7	19,4	12,3	5,7	4,5	16,4
Római katolikus	34,2	48,2	-	39,5	4,4	0,4	0,5	7,0
Református	35,2	31,8	53,1	-	5,4	0,5	0,6	8,6
Görög katolikus	43,6	61,0	18,5	15,5	-	0,6	0,7	3,7
Pümkösdista	9,7	77,1	6,3	3,9	2,5	-	5,5	4,7
Baptista	13,5	71,8	9,1	5,8	2,1	6,3	-	4,8
Adventista	12,2	81,2	3,6	5,6	1,1	1,6	2,4	4,5
Unitárius	50,5	14,8	41,4	37,9	1,4	0,2	0,2	4,1
Muzulmán	13,0	91,2	3,2	1,4	0,5	0,1	0,3	3,3
Evangéliumi sz.k.	21,8	73,2	10,3	6,0	1,6	1,4	1,8	5,6
Ágostai evang.	52,3	55,6	20,8	15,1	2,7	0,2	0,4	5,2
Óhitű keresztény	17,0	81,6	4,0	2,8	1,2	0,8	2,4	7,2
Zsinat-presb. ev.	36,5	42,8	27,1	19,0	3,3	0,7	0,6	6,5
Izraelita	52,9	72,0	13,6	7,9	3,1	0,3	0,1	3,0
Egyéb	17,2	68,6	9,5	8,8	3,6	2,3	1,6	5,6
Felekezeten kívüli	31,5	82,8	5,7	3,1	2,0	0,5	0,5	5,3

Feleség felekezete	Az összes házasságon belül	A vegyes házasságokon belül a férjfelekezete szerint						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	Egyéb
Ortodox	2,3	-	40,3	20,4	17,8	2,2	2,3	17,0
Római kat.	37,0	51,1	-	36,0	5,7	0,2	0,3	6,7
Református	35,6	34,3	50,4	-	6,9	0,2	0,3	7,9
Görög kat.	36,9	64,1	16,7	15,6	-	0,3	0,3	2,9
Pümkösdista	22,5	84,7	4,5	3,6	2,3	-	2,6	2,3
Baptista	24,6	79,5	6,1	6,2	2,9	2,4	-	2,9

A felekezetenként vegyes házasságban élő nők aránya - legalábbis azon felekezetek esetében, ahol ez kimutatható - csupán az ortodoxok körében alacsonyabb a férfiakénál; ezzel szemben a pümkösdista feleségek heterogén házasságkötéseinek aránya kétszeresen, a baptista feleségeké pedig csaknem háromszorosan meghaladja az ugyanahhoz a valláshoz tartozó férfiakét.

A felekezetenként vegyes házasságok kétharmadát - összesen 179 348-at - a görögkeletiek és valamely más egyház hívei kötötték egymással. Az ortodox vegyes házasságok más vallású házastársainak száma legnagyobb a római katolikusok (65 186 fő, 23,9%), a reformátusok (33 291 fő, 12,2%), a görög katolikusok (24 015 fő, 8,8%), a pümkösdisták (14 907 fő, 5,5%) és a baptisták (9294 fő, 3,4%) között. Jelentős részt képviselnek még az összes vegyes házasságon belül a római katolikusok és a reformátusok (53 393 fő, 19,6%), illetőleg a római katolikusok és görög katolikusok között létrejött házasságok (7344 fő, 2,7%).

Ha az ortodoxokkal kötött vegyes házasságok számából levonjuk a görög katolikusokra eső részt, a románok heterogén házasságainak számával csaknem megegyező értéket kapunk. Tévedés lenne azonban ebből a két csoport egybeesésére következtetnünk. A nemzetiség- és

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Összesen	15 2981	35 854	40 857	35 120	13 053	5844	3674	18 579
Ortodox	66 286	-	23 297	14 093	8 759	5327	3070	11 740
Római kat.	39 165	16 244	-	17 234	2 289	175	180	3 043
Református	25 979	6 856	14 324	-	1 703	134	208	2 754
Görög kat.	5 485	2 924	1 073	1 181	-	53	40	214
Pünkösdista	3 021	2 537	89	99	61	-	123	112

Szülő felekezete, akiével a gyermek felekezete azonos	A házastárs felekezete							
	Összesen	Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	Egyéb
Baptista	1827	1417	78	146	23	89	-	74
Egyéb	11 218	5 876	1 996	2 367	218	66	53	642*
Városok								
Összesen	114 447	26 614	32 193	27 534	10 123	2 406	2 122	13 455
Ortodox	50 009	-	19 150	11 375	7 074	2 144	1 754	8 512
Római kat.	30 998	13 222	-	13 510	1 628	98	132	2 408
Református	18 808	5 004	10 621	-	1 195	56	114	1 818
Görög kat.	4 269	2 412	760	877	-	28	26	166
Pünkösdista	1397	1136	55	55	32	-	62	57
Baptista	1082	833	59	68	17	46	-	59
Egyéb	7 884	4 007	1 548	1 649	177	34	34	435*
Községek								
Összesen	38 534	9 240	8 664	7 586	2 930	3 438	1 552	5 124
Ortodox	16 277	-	4 147	2 718	1 685	3 183	1 316	3 228
Római kat.	8 167	3 022	-	3 724	661	77	48	635
Református	7 171	1 852	3 703	-	508	78	94	936
Görög kat.	1 216	512	313	304	-	25	14	48
Pünkösdista	1624	1401	34	44	29	-	61	55
Baptista	745	584	19	78	6	43	-	15
Egyéb	3 334	1 869	448	718	41	32	19	207*

* Egyéb nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

8. táblázat *Az egyes felekezetek nyeresége, illetve vesztesége a felekezeti vegyes családokban élő gyermekek felekezete alapján, a családok száma és települési környezet szerint**

	Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	Egyéb
Nyereség	66 286	39165	25 979	5 485	3021	1827	11 218
Veszteség	-35 854	-40 857	-35 120	-13 053	-5844	-3674	18 579
Egyenleg	30 432	-1 692	-9 141	-7 568	-2823	-1847	-7 361
Városok							
Nyereség	50 009	30 998	18 808	4 269	1397	1082	7 884
Veszteség	-26 614	-32193	-27 534	-10 123	-2406	-2122	-13 455
Egyenleg	23 395	-1 195	-8 726	-5 854	-1009	-1040	-5 571
Községek							
Nyereség	16 277	8 167	7 171	1 216	1624	745	3 334
Veszteség	-9 240	-8 664	-7 586	-2 930	-3438	-1552	-5 124
Egyenleg	7 037	-497	-415	-1 714	-1814	-807	-1 790

* A szülőkétől eltérő felekezeti („egyéb helyzetű”) gyermekek nélkül

A vegyes vallású családokban élő szülők és gyermekek felekezeti hovatartozásának egyenlege egyértelműen az ortodox felekezetük számának növekedését mutatja. A görögkeletiekkel vegyes házasságokban született gyermekek 66 286 családban ortodox

keresztiséget kapnak, és csupán 35 854 családban nőnek fel a másik szülő vallása szerint. A keleti keresztény egyház tiszta nyeresége 30 432 család gyermekeiből áll; az ortodoxia 7237 családban a református, 7053 családban a római katolikus, 5864 családban az egyéb, nem részletezett, 5835 családban a görög katolikus, 2790 családban a pünkösdista és 1653 családban a baptista felekezetűek rovására terjeszkedett. A legnagyobb vesztes a református egyház, amely csupán a görög katolikusoktól (522 családban) és az egyéb felekezetűektől (484 családban) könyvelhet el kisebb pozitívumot. A másik nagy vesztes a görög katolikus egyház: nyeresége mindössze 17 család a baptistáktól. A végső elszámolásban a római katolikusok vesztesége a legkisebb, akik az ortodox egyházzal szembeni veszteségeiket a reformátusok (2910 családban), a görög katolikusok (1216 családban) és az egyéb felekezetűek (1235 családban) gyermekei körében nyert új hívekkel nagyrészt ellensúlyozni tudták.

Az ortodoxokkal vegyes házasságokban született gyermekeknek mindössze 31,9 százaléka követi a nem ortodox szülő vallását. A keleti rítusú egyház dominanciája (58,8%) csupán azért visszafogottabb, mert e családok 9,3 százalékában a gyermekek vallása eltér a szülőkétől. Az ortodox felekezetű gyermekek aránya legmagasabb a pünkösdistákkal (50%), baptistákkal (47,8%) és görög katolikusokkal (41,5%), legalacsonyabb az egyéb felekezetűekkel (34,4%), római katolikusokkal (26,4%) és reformátusokkal (20,4%) kötött vegyes házasságokban.

Azokban a vegyes vallású családokban, ahol a családfő ortodox, a gyermekek vallása 35 417 esetben az apáéval, 19 942 esetben az anyáéval egyezik meg, 6416 esetben „eltérő helyzetű”. Ahol a feleség ortodox, a gyermekek felekezete 15 912 családban azonos a családfőével, 30 869 családban az anyáéval és 4113 esetben más, mint a szülőké. Vagyis az ortodoxokkal kötött vegyes házasságokban mind az apák, mind a anyák után számítva ötből három családban az államvallás hitében nevelődnek a gyermekek, és csak alig minden harmadik családban örökíti gyermekeire a más felekezetű apa vagy anya a vallását. (A felekezetileg vegyes családok gyermekeik felekezete szerinti megoszlását az apáéval és az anyáéval összevetve az III. B-E táblamelléletek alapján országosan a 9. számú táblázat szemlélteti.) Ez az irányzat a városokban és a falvakban hasonló mértékben érvényesül.

9. táblázat A vegyes felekezetű gyermekes családok megoszlása a gyermekek felekezete szerint az apa, illetve az anya felekezetével összevetve (százalékban)

A) A gyermekek felekezete az apáéval azonos

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	Egyéb
Összesen	44,6	31,3	45,8	52,0	58,9	51,5	53,5	52,0
Ortodox	57,3	-	55,2	64,6	61,7	53,7	56,6	54,9
Római kat.	44,1	38,8	-	47,2	61,9	42,9	46,5	52,4
Református	38,5	33,4	38,5	-	51,3	40,8	43,4	48,9
Görög kat.	23,4	18,3	28,7	34,2	-	29,8	36,7	32,8
Pünkösdista	20,4	17,8	20,8	28,4	37,2	-	32,2	35,1
Baptista	21,8	21,4	19,9	18,6	17,6	24,4	-	32,2
Egyéb	31,4	25,6	34,4	44,2	37,1	20,0	22,9	37,0*

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

B) A gyermekek felekezete az anyáéval azonos

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete
---------------------	----------	--------------------

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	Egyéb
Összesen	44,9	60,6	44,7	37,1	29,4	30,6	31,4	34,2
Ortodox	32,3	-	37,2	25,2	30,1	29,9	30,5	33,0
Római kat.	46,9	53,8	-	43,4	24,8	25,9	24,9	34,7
Református	50,1	56,0	51,3	-	30,5	31,7	39,9	35,4
Görög kat.	64,2	75,3	54,3	43,0	-	34,3	23,9	35,2
Pümkösdista	67,0	73,4	57,5	44,3	32,6	-	40,5	32,5
Baptista	65,9	71,5	59,6	61,9	41,2	51,2	-	32,2
Egyéb	57,6	66,7	53,0	42,0	39,2	49,7	42,8	42,7*

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

C) A gyermekek felekezete a szülőkétől eltérő (egyéb helyzetű)

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	Egyéb
Összesen	10,5	8,1	9,5	10,9	11,7	17,9	15,1	13,8
Ortodox	10,4	-	7,7	10,2	8,2	16,4	12,9	12,1
Római kat.	9,1	7,4	-	9,4	13,3	31,2	28,5	12,9
Református	11,4	10,6	10,2	-	18,2	27,5	16,7	15,7
Görög kat.	12,4	6,4	17,0	22,8	-	35,9	39,4	32,0
Pümkösdista	12,6	8,8	21,7	27,3	30,2	-	27,3	32,4
Baptista	12,3	7,1	20,5	19,5	41,2	24,4	-	35,6
Egyéb	11,0	7,7	12,6	13,8	23,7	30,3	34,3	20,3*

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

Az ortodox egyház nyeresége a vegyes házasságokban a családfők után 19 505, a feleségek után viszont csak 10 927 gyermekes család. A nemzetiségi adatokkal egybevetve, amelyek szerint a románság nyeresége nagyjából egyenlő arányban oszlik meg a két házastárs között (18 043 család a férjek, illetőleg 20 013 család a feleségek után), román családfő esetén pedig a családok háromnegyedében a gyermekek az apa nemzetiségét viszik tovább, úgy tűnik, hogy az anyák, ha férjük a többségi nemzethez tartozik, a felekezeti kötődésük átörökítésében állhatatosabbak, mint amikor gyermekük nemzetiségi hovatartozásáról kell dönteniük. Az adatok alaposabb vizsgálatából azonban kiderül, hogy nem a családi szocializáció valamilyen felekezetfüggő sajátosságáról van szó, a magyarázat inkább a vegyes felekezetű családok eltérő demográfiai szerkezetében rejlik. A gyermekes vegyes házasságban élő ortodox felekezetűek közül ugyanis 61775 a férfiak, és csupán 50 894, vagyis 10 881-gyel kevesebb a nők száma. Ezzel szemben a görögkeletiekkel házasságra lépett pümkösdista, baptista és egyéb nem részletezett felekezetűek körében a férfiak száma mindössze 11 471, míg a nőké 22 457, azaz 10 986-tal több. (A többlet kétharmada a falvakban kötött házasságokra esik.) E családokban 20 137 esetben a görögkeleti és 9830 esetben az egyéb felekezetű szülőével egyezik a gyermekek vallása. Abból a 10 579 családból, melynek feje nem az ortodoxvallás követője, a gyermekek felekezete 2739 esetben az apáéval, 7840-ben az anyáéval azonos. Abban a 19 388 családban, amelyben a családfő ortodox, az utódok 12 297 esetben, tehát e családok többségében a görögkeleti hitet gyakorolják, ám a más vallású feleségek nagyobb száma miatt az anyák felekezetét gyermekeikre átszarmaztató családok száma is jelentékeny: 7091. Az ortodoxvallás nyeresége a férjek vonalát követve 9558, míg a

feleségeket követve mindössze 749 család. (A falvakban a görögkeleti egyház apák utáni nyeresége 4907 család, itt azonban a neoprotestáns és egyéb nem részletezett vallású anyák azonos felekezetű gyermekeit számítva 1034 családnyi veszteséget szenved az ortodoxia.) Lényegében e két számnak a családfők javára mutatkozó különbözetéből adódik a vegyes vallású gyermekes családokban az ortodox felekezet házastársak szerinti nyereségének a román nemzetiségűek egyenlegével szembeni aszimmetriája. Közelebbről: a görögkeletiekkel vegyes házasságokban a pünkösdisták és a baptisták a családfő szerint 3640, illetve 1778 családban gyermekeket vesztek, a feleség felekezete után viszont 850, illetve 125 családban gyermekeket nyertek vallásuk számára. Az egyéb, nem részletezett felekezetekkel vegyes házasságokban a görögkeleti egyház nyeresége a családfő után 4140, míg a feleség után mindössze 1724 család.

A többi egyház egyenlege mindkét házastárs esetében veszteséges az ortodoxiával szemben. A családfő felekezete szerint a római katolikusok 4351, a reformátusok 3627, a görög katolikusok 1969, a feleség felekezete szerint a római katolikusok 2702, a reformátusok 3610, a görög katolikusok pedig 3866 családot vesztek a görögkeletiekkel vegyes termékeny házasságaikban. E számokból az is kiderül, hogy a nemzedékek közti felekezet-, illetőleg nemzetiségváltás értékei - bár jelentős mértékben kötődnek egymáshoz - korántsem esnek egybe. Így például, míg a román-magyar házasságok egyenlegében a gyermekek nemzetisége után 28,3 ezer család az államnemzet tiszta nyeresége, az ortodox és a „magyar” (római katolikus, református) felekezetűek által kötött vegyes házasságokban az államvallás pozitívuma az előbbinek alig több mint a fele. (Ez az összefüggés az unitárius és zsinat-presbiteri evangélikus felekezetűek viszonylatában kimutathatatlan, de ez az alacsony esetszámok miatt nem befolyásolja lényegesen a fenti megállapítás érvényét.) E jelenségre alighanem megint csak a nemzetiség- és felekezetközi átfedésekben kereshetünk magyarázatot (vagyis hogy szép számban találni román nemzetiségűeket a történelmi magyar és viszont: magyar nemzetiségűeket a román egyházak hívei között).

A felekezetileg vegyes házasságok 72,5 százaléka, szám szerint 197,5 ezer házasság jut a *városokra*, ebből a gyermekes vegyes felekezetű házasságok száma 126,8 ezer. E családokban a szülők felekezet szerinti megoszlása a következő: ortodox 33, római katolikus 27,3, református 20,4, görög katolikus 6,4, pünkösdista 1,8, baptista 1,5 százalék, egyéb felekezetű 9,6 százalék. A családok megoszlása a gyermekek felekezete szerint: ortodox 39,4, római katolikus 24,4, református 14,8, görög katolikus 3,4, pünkösdista 1,1, baptista 0,9, egyéb felekezetű 6,2, „eltérő” 9,8 százalék.

A generációk közti vallásváltozás településtípusonként összesített adatai szerint (8. táblázat) a görögkeleti, a római katolikus, a görög katolikus és az egyéb nem részletezett felekezetek nyereségének, illetve veszteségének egyenlegéből 70-80 százalék közötti értékben részesednek a városi környezetben élő családok Szembetűnő kivétel a református egyház, melynek tetemes hiánya csaknem teljes egészében (95,5%-ban) a városokban keletkezik. Ez azzal magyarázható, hogy vidéken a reformátusok termékeny vegyes házasságaiban az egyház férfi hívei többséget alkotnak, továbbá e családokban az államvalláshoz tartozó házaspárok az átlagosnál kisebb arányban vannak jelen. Ily módon a református családfőnek a felekezet átörökítésében játszott szerepe a csoport átlagánál erőteljesebb. Ez számottevően növeli a magyar protestantizmus családon belüli nyereségének falvakra eső hányadát, amely nyereség szinte teljes egészében ellensúlyozni tudja a református egyház városi veszteségeit. A pünkösdista és baptista negatívum városi részaránya - a hívek települési környezet szerinti megoszlásával összefüggésben - 35,7, illetve 56,3 százalék. Az ortodox pozitívum, valamint az egyéb felekezetű negatívum városi környezetre eső hányada valamivel magasabb, a római katolikusok, a pünkösdisták és a baptisták negatívuma pedig valamivel alacsonyabb, mint az érintett - gyermekes vegyes házasságban élő - felekezeti csoportok megfelelő városi részaránya.

JEGYZETEK

- 1 A bukaresti statisztikai szolgálat 1948 óta néhány kivételes esettől eltekintve nem publikál nemzetiségi részletezésű népmozgalmi adatsorokat. A vegyes házasságok korábban is csupán felekezeti vonatkozásaikban szolgáltak-szórványosan - hivatalos romániai adatközlések tárgyául. E témára vonatkozóan szűkebb körű tényleírásokban, demográfiai vagy szociológiai mikrovizsgálatokban sem nagyon bővelkedünk. Ritka kivétel a két világháború közötti időszakból Petru Râmneanu anyakönyvi felmérésen alapuló összesítése az erdélyi városokban kötött vegyes házasságokról: Problema căsătoriiilor mixte în orașele din Transilvania în perioada de la 1920-1937. *Buletin eugenic și biopolitic* 1937.10-12. 317-338. A kérdéshez az erdélyi városok nacionalizálása felől közelítő, „fajbiológiai” nézőpontú tanulmány egyébként kiváló minőségű adatanyagát Karády Viktor fedezte fel újból a magyar nagyközönség számára és hasznosította társadalomtörténeti elemzésében: Csoportközi távolság, réteghelyzet, a zsidó-keresztény házasságok dinamikája Erdélyben a világháborúk között. *Korunk* 1991. 8. 941-954. Szintén a vegyes házasságokat vizsgálja szórványvidéken magyar-román viszonylatban, az utódok nemzetiségi hovatartozásának alakulására - mint az ilyen irányú kutatások döntő fontosságú mozzanatára - összpontosítva: Kállay Ernő: Magyar-román vegyesházasságok négy erdélyi községben. *Hitel* 1944. 3. 149-162. Az interetnikus házasságok szocio-demográfiai összetevőit megváltozott társadalmi viszonyok között, ugyancsak falusi környezetben vizsgálja Negroțioiu, Valentina: Forme de conviețuire interetnică în județul Mureș. *Viitorul social* 1973. 3. 640-650. Egy dél-erdélyi magyar szórványközösség példáján történeti szempontból elemzi Vetési László: Mobilitás a bürkösiek párválasztásában. In: *Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok*. Bukarest 1978. 73-92., ugyanazt az asszimilációs folyamatokra is kiterjedően tekintti át szintén Vetési László: Szász-magyar etnikai folyamatok Bürkösön. In: *Korunk évkönyv 1982*. 64-97.
- 2 Forrás: *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației*. București 1995. 606-635.
- 3 Az alapadatok közlési módja - a családfő hovatartozás a alapján román nemzetiségűnek, illetve az ortodox felekezetűnek minősülő családok példáján szemléltetve - a kötetben az alábbi sémát követi:

A családfő nemzetisége	Családok összesen	Ebből a gyermekek nemzetisége				Gyermektelen családok
		Mindkét szülőével azonos	Az apáéval azonos	Az anyáéval azonos	Egyéb helyzetek	
Román	5 127 318	3 209 637	37 347	9 904	3 523	1 866 907
A feleség:						
Román	5 050 496	3 209 637	-	-	1339	1 839 520
Magyar	48 969	-	25 689	5 530	1472	16 278
Cigány	3 030	-	966	1 158	235	671
Német	12 644	-	4 491	2 079	206	5 868
Egyéb	12 179	-	6 201	1 137	271	4 570
A családfő felekezete	Családok összesen	Ebből a gyermekek nemzetisége				Gyermektelen családok
		Mindkét szülőével azonos	Az apáéval azonos	Az anyáéval azonos	Egyéb helyzetek	
Ortodox	4 985 725	3 112 181	35 417	19 942	12 461	1 805 544
A feleség:						
Ortodox	4 885 283	3 112 181	-	-	6 225	1 766 877
Római kat.	35 110	-	12 291	8 304	1 716	12 799
Református	17 064	-	7 538	2 945	1 193	5 388
Görög kat.	10 437	-	3 291	1 602	438	5 106
Pünkösdistá	11 776	-	3 970	2 207	1 214	4 385
Baptista	6 858	-	2 076	1 119	473	3 190
Egyéb	18 940	-	6 144	3 704	1 369	7 723
Felekezeten kívüli	257	-	107	61	13	76

4 *Anuarul demografic al Republicii Socialiste România*. București 1967. 216-217.

5 *Manualul personalului de recensământ*. București 1991. 48.

6 Ez utóbbi rovat a kötet táblázatos részében az „egyéb helyzetek” összefoglaló megnevezést kapta. Például idesorolták mindazon családokat, ahol a gyermek vagy gyermekek nemzetisége nem azonos egyik szülőével

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

sem. Vagy ebbe a rovatba kerültek azok a családok, melyekben több gyermek van, de a nemzetiségük eltér egymásétól, jóllehet ez a nemzetiség egyikük vagy másikuk esetében a szülő(k)ével azonos. Természetesen e kategória számai hiányoznak a vegyes családokat gyermekeik és az egyikszülő nemzetisége alapján homogén ismérvek szerint rendszerező adatsorokból, ami bizonyos fókig torzítja az e családokban összeírt gyermekek nemzetiségi hovatartozásáról alkotott képet.

7 A némileg spekulatív számítás részletezése az alábbi táblázatban található:

Magyarok más nemzetiségűekkel vegyes családi környezetben	Család	Személy
Magyar férj más nemzetiségű feleséggel	50 677	50 677
Magyar feleség más nemzetiségű férjjel	55 141	55 141
Magyar gyermek más nemzetiségű apával	6 541	12 500
Magyar gyermek más nemzetiségű anyával	12 714	24 500
Magyarokkal vegyes családban "eltérő helyzetű" magyar gyermek	3 981	3 800
Magyar szülők más nemzetiségű gyermekkel	1805	3 610
Magyar szülő csonka családban más nemzetiségű gyermekkel	6 095	6 095
Összesen		156 323
Más nemzetiségűek magyarokkal vegyes családi környezetben	Család	Személy
Más nemzetiségű feleség magyar férjjel	50 677	50 677
Más nemzetiségű férj magyar feleséggel	55 141	55 141
Más nemzetiségű gyermek magyar apával	20 543	39 400
Más nemzetiségű gyermek magyar anyával	27 818	53 400
Magyarokkal vegyes családban "eltérő helyzetű nem magyar gyermek	3 981	3 800
Más nemzetiségű gyermek magyar családban	1805	3 450
Más nemzetiségű gyermek csonka családban magyar szülővel	6095	9150
Összesen		215 018
Románok magyarokkal vegyes családi környezetben	Család	Személy
Román nemzetiségű feleség magyar férjjel	45 444	45 444
Román nemzetiségű férj magyar feleséggel	48 969	48 969
Román nemzetiségű gyermek magyar apával	19 415	37 300
Román nemzetiségű gyermek magyar anyával	25 689	49 300
Vegyes családban román szülő "eltérő helyzetű" magyar gyermekkel	3 150	3 150
Összesen		184163

8 Dávid Zoltán: Szlovákia és Románia vallási megoszlása az 1991. és 1992. évi népszámlálás szerint. *Hitel* 1993. 2. 91.

9 Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében.* Pozsony 1994. 44.

10 Radocea, Alexandru: Evoluții și perspective ale populației României. *Economistul* 1. Februarie 1995. Supliment. 4.

11 Z. Albu Zoltán: A legutóbbi népszámlálás a fontosabb egyházi adatok tükrében. *Orient Expressz* 1993. június 11. 11.; B. Kovács András: Megmenthető lelkek. Nagyszabású terv a szórványok felkarolására. Beszélgetés Vetési Lászlóval. *Romániai Magyar Szó* 1992. november 11. 6.

12 Marinescu, Gheorghe-Marinescu, Alina-Anca: Structura confesională a populației României la recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. *Populația României. Evoluții și perspective. Lucrările simpozionului național din 3-4 noiembrie 1994.* București 1995. 300.

I. TÁBLAMELLÉKLET

A családok a családtagok nemzetisége szerint főbb nemzetiségenként Városok és községek együtt

A) Házaspár gyermekkel és gyermek nélkül összesen

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	5 702 766	5 125 972	411 973	73 019	29 874	61 928	166 277
Román	5 127 318	5 050 496	48 969	3 030	12 644	12 179	76 822

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Magyar	407 509	45 444	356 832	631	3 373	1229	50 677
Cigány	74 013	4 043	645	69191	61	73	4 822
Német	28 746	11 192	3 798	95	13 188	473	15 558
Egyéb	65 180	14 797	1729	72	608	47 974*	18 398
Ebből vegyes	166 277	75 476	55 141	3 828	16 686	15 146	

* Ebből 1192 egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

B) Házaspár gyermek nélkül

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	2 065 242	1 863 270	14 8571	15 701	15 091	22 609	57 037
Román	1 866 907	1 839 520	16 278	671	5 868	4 570	27 387
Magyar	145 072	13 103	129 711	157	1 600	501	15 361
Cigány	16 055	1036	156	14 819	20	24	1 236
Német	13 049	3 975	1574	25	7 268	207	5 781
Egyéb	24 159	5 636	852	29	335	17 307*	7 272
Ebből vegyes	57 037	23 750	18 860	882	7 823	5 722	

* Ebből 420 egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

C) Házaspár gyermekkel

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	3 637 524	3 262 702	263 402	57 318	14 783	39 319	109 240
Román	3 260 411	3 210 976	32 691	2 359	6 776	7 609	49 435
Magyar	262 437	32 341	227 121	474	1773	728	35 316
Cigány	57 958	3 007	489	54 372	41	49	3 586
Német	15 697	7 217	2 224	70	5 920	266	9 777
Egyéb	41021	9 161	877	43	273	30 667*	11 126
Ebből vegyes	109 240	51726	36 281	2 946	8 863	9 424	

* Ebből 772 egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

D) Vegyes nemzetiségű házasságok, melyekben a gyermekek nemzetisége az apáéval azonos

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége					
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	61030	19 304	27 818	1136	5502	7270
Román	37 347	-	25 689	966	4491	6201
Magyar	12 714	11248	-	132	883	451
Cigány	1544	1 282	220	-	16	26
Német	5 499	3 787	1489	27	-	196
Egyéb	3 926	2 987	420	11	112	396*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

E) Vegyes nemzetiségű házasságok melyekbe a gyermeknek nemzetisége az anyáéval azonos

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége					
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	42 428	29 917	6541	1460	2950	1560
Román	9 904	-	5530	1158	2079	1137
Magyar	20 543	19 415	-	252	744	132
Cigány	1670	1482	164	-	12	12
Német	3 730	3 122	554	27	-	27
Egyéb	6 581	5 898	293	23	115	252*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

F) Vegyes nemzetiségű házasságok, melyekben a gyermekek nemzetisége eltér a szülőkétől („egyéb helyzetű”)

Családfő nemzetisége	Eltérő összesen	Ebből a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	5782	2505	1922	350	411	594
Román	2184	-	1472	235	206	271
Magyar	2059	1678	-	90	146	145
Cigány	372	243	105	-	13	11
Német	548	308	181	16	-	43
Egyéb	619	276	164	9	46	124*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

G) Homogén nemzetiségű házasságok a gyermekek nemzetisége szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	A gyermekek nemzetisége	
		szülőkével egyező	szülőkétől eltérő
Összesen	3 528 284	3 522 261	6023
Román	3 210 976	3 209 637	1339
Magyar	227 121	225 316	1805
Cigány	54 372	52 444	1928
Német	5 920	5 747	173
Egyéb	29 895	29 117	778

H) Egy szülő gyermekkel a gyermek nemzetisége szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	Ebből azonos nemzetiségű a gyermek és az		Egyéb
		apa	anya	
Összesen	690 322*	118 289	558 860	13 173
Román	600 470	103 968	493 548	2 954
Magyar	60 728	9165	45 468	6 095
Cigány	14 660	3 232	10 493	935
Német	5 413	665	3 400	1348
Egyéb	9 051	1259	5 951	1 841

* Ebből 119 904 családban férfi, 570 418 családban nő a családfő

II. TÁBLAMELLÉKLET

A családok a családtagok nemzetisége szerint főbb nemzetiségenként

Városok

A) Házaspárgyermekkel és gyermek nélkül összesen

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	3 021 711	2 713 476	230 909	28 521	19 935	28 870	126 981
Román	2 716 360	2 656 542	39 441	1443	10 241	8 693	59 818
Magyar	225 356	34 891	186 761	270	2 606	828	38 595
Cigány	29 082	1989	301	26 723	28	41	2 359
Német	19 138	9 058	3 099	43	6 588	350	12 550
Egyéb	31 775	10 996	1307	42	472	18 958*	13 659
Ebből vegyes	126 981	56 934	44 148	1798	13 347	10 754	

* Ebből 842 egyéb nem részletezett és nem nyilatkozott

B) Házaspárgyermek nélkül

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	892 043	789 477	76 927	5516	9745	10 378	43 553
Román	793 177	771 765	12 975	311	4713	3 413	21412
Magyar	73 379	9 789	61933	65	1227	365	11446
Cigány	5 638	444	65	5109	7	13	529
Német	8 213	3 213	1304	15	3534	147	4 679
Egyéb	11636	4 266	650	16	264	6 440*	5 487
Ebből vegyes	43 553	17 712	14 994	407	6211	4 229	

* Ebből 291 egyéb nem részletezett és nem nyilatkozott

C) Házaspárgyermekkel

Családfő nemzetisége	Feleség nemzetisége						Ebből vegyes
	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb	
Összesen	2 129 668	1 923 999	153 982	23 005	10190	18 492	83 428
Román	1 923 183	1 884 777	26 466	1 132	5 528	5 280	38 406
Magyar	151 977	25 102	124 828	205	1379	463	27149
Cigány	23 444	1545	236	21 614	21	28	1 830
Német	10 925	5 845	1795	28	3 054	203	7871
Egyéb	20139	6 730	657	26	208	12 518*	8172
Ebből vegyes	83 428	39 222	29154	1391	7 136	6 525	

* Ebből 551 egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

D) Vegyes nemzetiségű házasságok; melyekben a gyermekek nemzetisége az apáéval azonos

Családfő nemzetisége	Eltérő összesen	Ebből a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	47 159	13 988	22 835	587	4479	5270
Román	29 954	-	21214	503	3706	4531
Magyar	9 473	8 431	-	64	686	292
Cigány	668	550	97	-	9	12
Német	4 527	3 120	1238	13	-	156
Egyéb	2 537	1 887	286	7	78	279*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

E) Vegyes nemzetiségű házasságok, melyekben a gyermekek nemzetisége az anyáéval azonos

Családfő nemzetisége	Eltérő összesen	Ebből a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	32 216	23 479	4885	632	2338	882
Román	6 908	-	4136	513	1660	599
Magyar	16 204	15 447	-	95	582	80
Cigány	976	880	83	-	5	8
Német	2 943	493	423	11	-	16
Egyéb	5 185	4 659	243	13	91	179*

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

F) Vegyes nemzetiségű házasságok, melyekben a gyermekek nemzetisége eltér a szülőkétől („egyéb helyzetű”)

Családfő nemzetisége	Eltérő összesen	Ebből a feleség nemzetisége szerint				
		Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	4053	1755	1434	172	319	373
Román	1544	-	1116	116	162	150
Magyar	1472	1224	-	46	111	91

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Cigány	186	115	56	-	7	8
Német	401	232	134	4	-	31
Egyéb	450	184	128	6	39	93

* Egyéb, nem részletezett és nem nyilatkozott

G) Homogén nemzetiségű házasságok a gyermekek nemzetisége szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	A gyermekek nemzetisége	
		szülőkével egyező	szülőkétől eltérő
Összesen	2 046 240	2 042 823	3417
Román	1884 777	1 883 975	802
Magyar	124 828	123 573	1255
Cigány	21 614	20 811	803
Német	3 054	2 942	112
Egyéb	11 967	11 522	445

H) Egy szülő gyermekkel a gyermek nemzetisége szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	Ebből azonos nemzetiségű a gyermek és az		Egyéb
		apa	anya	
Összesen	405 875*	62 663	332 751	10 461
Román	352 893	55 092	295 544	2 257
Magyar	37 969	5 050	27 764	5155
Cigány	6 702	1522	4 658	522
Német	3 716	435	2161	1 120
Egyéb	4 595	564	2 624	1407

* Ebből 63 788 családban férfi, 342 087 családban nő a családfő

III. TÁBLAMELLÉKLET

A családok a családtagok vallásfelekezete szerint főbb felekezetenként
Városok és községek összesen

A) Házaspár gyermekkel és gyermek nélkül összesen

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdistista	Baptista		
Összesen	5 702 766	4 964 189	278 838	202 607	58 421	49 758	31077	117 876	272 526
Ortodox	4 985 725	4 885 283	35110	17 064	10 437	11776	6 858	19197	100 442
Római kat.	271688	30 076	207 057	26 280	3 061	395	317	4 502	64 631
Református	203 483	16 227	27113	150 949	2 866	368	576	5 384	52 534
Görög kat.	64 191	13 578	4 283	3 591	41460	237	183	859	22 731
Pünkösdistista	40 385	3 131	191	126	72	36 472	207	186	3 913
Baptista	26113	2 436	236	188	59	276	22 766	152	3 347
Egyéb	111 181	13 458	4 848	4 409	466	234	170	87 596*	24 928
Ebből vegyes	272 526	78 906	71781	51 658	16 961	13 286	8 311	31 623	
Ebből:									
Adventista	18 599	1512	41	79	21	32	33	16 881	1 782
Unitárius	19 896	1059	2 906	2 962	93	20	17	12 839	7 404
Ágost. ev.	9177	2 004	689	520	91	13	22	5 838	3 543
Zsin.-pb. ev.	5 413	705	473	331	46	17	12	3 829	1 725
Egyéb	58 096	8 178	739	517	215	152	86	48 209**	10 474

* Ebből 1343 egyéb nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 587 egyéb nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

B) Házaspárgyermek nélkül

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdistista	Baptista		
Összesen	2 065 242	1 794 889	93 572	73 715	29 562	14 877	13 504	45 123	101588
Ortodox	1805 544	1766 877	12 799	5 388	5 106	4 385	3 190	7 799	38 667
Római kat.	89 072	9 611	67 223	8 957	132	148	124	1 687	21 849
Református	73 638	4 526	9 456	55 960	1204	135	265	2 092	17 678
Görög kat.	32 347	6 321	2 050	1 615	21650	106	112	493	10 697
Pünkösdistista	11480	1282	71	38	29	9 902	86	72	1 578
Baptista	11061	1045	85	70	25	112	9 662	62	1399
Egyéb	42100	5 227	1 888	1687	226	89	65	32 918*	9 720
Ebből vegyes	101588	28 012	26 349	17 755	7 912	4 975	3 842	12 743 -	
Ebből:									
Adventista	7 717	766	29	46	8	14	14	6 840	907
Unitárius	7 376	327	950	1060	44	7	5	4 983	2 534
Ágost. ev.	4 244	674	328	208	43	3	9	2 979	1339
Zsin.-pb. ev.	2 281	232	190	120	25	12	8	1694	641
Egyéb	20 482	3 228	391	253	106	53	29	16 422**	4299

* Ebből 538 egyéb nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 239 egyéb nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

C) Házaspár gyermekkel

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdistista	Baptista		
Összesen	3 637 524	3 169 300	185 266	128 892	28 859	34 881	17 573	72 753	170 938
Ortodox	3 180181	3 118 406	22 311	11676	5 331	7 391	3 668	11398	61775
Római kat.	182 616	20 465	139 834	17 323	1739	247	193	2 815	42 782
Református	129 845	11701	17 657	94 989	1662	233	311	3 292	34 856
Görög kat.	31844	7 257	2 733	1976	19 810	131	71	366	12 034
Pünkösdistista	28 905	1849	120	88	43	26 570	121	114	2 335
Baptista	15 052	1391	151	118	34	164	13 104	90	1948
Egyéb	69 081	8 231	2 960	2 722	240	145	105	54 678*	15 208
Ebből vegyes	170 938	50 894	45 432	33 903	9 049	8 311	4 469	18 880	
Ebből:									
Adventista	10 882	746	12	33	13	18	19	10 041	875
Unitárius	12 520	732	1 956	1902	49	13	12	7 856	4 870
Ágost. ev.	4 933	1330	361	312	48	10	13	2 859	2 204
Zsin.-pb. ev.	3 132	473	283	211	21	5	4	2135	1084
Egyéb	37 614	4 950	348	264	109	99	57	31787**	6175

* Ebből 805 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 348 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

D) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete az apáéval azonos

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdistista	Baptista	
Összesen	76182	15 912	20 806	17 640	5331	4279	2390	9824
Ortodox	35 417	-	12 291	7 538	3291	3970	2076	6251
Római kat.	18 864	7 940	-	8 177	1076	106	90	1475

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Református	13 406	3 911	6 801	-	853	95	135	1611
Görög kat.	2 823	1322	641	675	-	39	26	120
Pümkösdista	475	330	25	25	16	-	39	40
Baptista	425	298	30	22	6	40	-	29
Egyéb	4 772	2 111	1018	1203	89	29	24	298*
Ebből								
Adventista	254	221	2	6	7	4	3	11
Unitárius	1933	231	6 88	900	15	-	8	91
Ágost. ev.	901	551	131	133	24	2	3	57
Zsin.-pb. ev.	491	179	134	112	16	-	2	48
Egyéb	1193	929	63	52	27	23	8	91

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

E) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete az anyjával azonos

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	
Összesen	76 799	30 869	20 301	12 573	2662	2546	1402	6446
Ortodox	19 942	-	8 304	2 945	1602	2207	1119	3765
Római kat.	20 051	11006	-	7 523	432	64	48	978
Református	17 480	6 555	9 057	-	506	74	124	1164
Görög kat.	7 722	5 468	1213	850	-	45	17	129
Pümkösdista	1565	1357	69	39	14	-	49	37
Baptista	1284	994	90	73	14	84	-	29
Egyéb	8 755	5 489	1 568	1 143	94	72	45	344*
Ebből:								
Adventista	520	459	4	17	4	12	9	15
Unitárius	2 349	418	1054	760	21	9	2	85
Ágost. ev.	1067	664	190	136	17	5	4	51
Zsin.-pb. ev.	476	248	120	70	5	3	1	29
Egyéb	4 343	3 700	200	160	47	43	29	164

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

F) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete eltér a szülőkétől („egyéb helyzetű”)

Családfő felekezete	Eltérő összesen	Feleség felekezete szerint						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkösdista	Baptista	
Összesen	17 957	4113	4325	3690	1056	1486	677	2610
Ortodox	6 416	-	1716	1193	438	1214	473	1382
Római kat.	3 867	1519	-	1623	231	77	55	362
Református	3 970	1235	1799	-	303	64	52	517
Görög kat.	1 489	467	379	451	-	47	28	117
Pümkösdista	295	162	26	24	13	-	33	37
Baptista	239	99	31	23	14	40	-	32
Egyéb	1 681	631	374	376	57	44	36	163*
Ebből:								
Adventista	101	66	6	10	2	2	7	8
Unitárius	588	83	214	242	13	4	2	30
Ágost. ev.	236	115	40	43	7	3	6	22
Zsin.-pb. ev.	117	46	29	29	-	2	1	10
Egyéb	639	321	85	52	35	33	20	93*

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

G) Homogén felekezetű házasságok a gyermekek felekezete szerint

Családfő felekezete	Összesen	A gyermekek felekezete	
		a szülőkével egyező	a szülőkétől eltérő

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Összesen	3 466 586	3 443 514	23 072
Ortodox	3 118 406	3 112 181	6 225
Római kat.	139 834	136 729	3 105
Református	94 989	92 804	2 185
Görög kat.	19 810	16 890	2 920
Pünkösdistá	26 570	23 178	3 392
Baptista	13 104	11 591	1 513
Egyéb	53 873	50 141	3 732
Ebből:			
Adventista	10 007	9 055	952
Unitárius	7 650	7 439	211
Ágost. ev.	2 729	2 615	114
Zsin.-pb. ev.	2 048	1 975	73
Egyéb	31 439	29 057	2 382

H) Egy szülő gyermekkel a gyermek felekezete szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	Ebből azonos felekezete a gyermek és az		Egyéb
		apa	anya	
Összesen	690 322*	115 774	547 056	27 492
Ortodox	586 880	102 432	479 113	5 335
Római kat.	40 901	5 527	28 971	6 403
Református	29 492	4 108	20 382	5 002
Görög kat.	8 947	999	4 879	3 069
Pünkösdistá	5 338	493	2 623	2 222
Baptista	3 440	312	1 651	1 477
Egyéb	15 324	1 903	9 437	3 984
Ebből				
Adventista	2 216	191	1 151	874
Unitárius	2 546	388	1 601	557
Ágost. ev.	1 778	223	1 136	419
Zsin.-pb. ev.	802	102	513	187
Egyéb	7 982	999	5 036	1 947

* Ebből 119 904 családban férfi, 570 418 családban nő a családfő

IV. TÁBLAMELLÉKLET

A családok a családtagok vallásfelekezete szerint főbb felekezeteként
Városok

A) Házaspárgyermekkel és gyermek nélkül összesen

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdistá	Baptista		
Összesen	3 021 711	2 623 335	153 692	110 022	35 958	20 623	16 025	63 056	197 518
Ortodox	2 632 824	2 563 434	28 906	13 476	8 513	3 928	3 130	11 437	69 390
Római kat.	146 113	24 121	96 075	19 757	2 221	209	239	3 491	50 038
Református	109 731	12 214	20 410	70 809	2 071	169	245	3 313	38 422
Görög kat.	40 185	10 681	3 241	2 714	22 683	108	114	644	17 502
Pünkösdistá	17 699	1 321	108	66	43	15 985	95	81	1 714
Baptista	13 976	1 354	172	110	40	119	12 090	91	1 886
Egyéb	61 683	10 210	3 780	3 090	387	105	112	43 999*	18 566
Ebből vegyes	197 518	59 901	56 617	39 213	13 275	4 638	3 935	19 939	
Ebből:									
Adventista	6 134	609	27	42	8	12	18	5 418	750

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Unitárius	10 135	759	2 118	1936	73	12	8	5 229	5 116
Ágost. ev.	5 531	608	601	436	79	7	12	2 788	2 893
Zsin.-pb. ev.	3 762	588	372	261	46	10	8	2 477	1375
Egyéb	36 121	6 646	662	415	181	64	66	28 087**	8 432

* Ebből 882 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 398 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

B) Házaspár gyermek nélkül

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkös-dista	Baptista		
Összesen	892 043	757 546	49 774	36 009	17 370	4609	5500	21235	70 675
Ortodox	762 407	737 235	10 441	4 202	4133	1066	1147	4183	25 172
Római kat.	45 876	7 660	29129	6 642	999	74	84	1288	16 747
Református	35 290	3 302	7 030	22 714	889	62	88	1205	12 576
Görög kat.	19 365	4 864	1626	1277	11 132	41	63	362	8 233
Pümkös-dista	3 808	385	33	18	16	3299	31	26	509
Baptista	4 673	448	63	31	15	34	4054	28	619
Egyéb	20 624	3 652	1452	1 125	186	33	33	14143*	6 819
Ebből vegyes	70 675	20 311	20 645	13 295	6 238	1310	1446	7 430	
Ebből:									
Adventista	2168	234	18	21	4	4	5	1882	2168
Unitárius	3 071	223	647	628	31	5	2	1535	3 071
Ágost. ev.	2 358	534	290	175	37	1	3	1318	2 358
Zsin.-pb. ev.	1558	197	147	91	25	8	6	1084	1558
Egyéb	11 469	2 464	350	210	89	15	17	8 324**	3 306

* Ebből 338 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 161 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

C) Házaspár gyermekkel

Családfő felekezete	Összesen	Feleség felekezete						Egyéb	Ebből vegyes
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pümkös-dista	Baptista		
Összesen	2129 668	1 865 789	102 918	74 013	15 588	16 014	10 525	41821	126 843
Ortodox	1870 417	1 826199	18 465	9 274	4 380	2 862	1983	7 254	44 218
Római kat.	100 237	16 461	66 946	13 115	1222	135	155	2 203	33 291
Református	73 941	8 912	13 380	48 095	1 182	107	157	2108	25 846
Görög kat.	20 820	5 817	1615	1437	11 551	67	51	282	9 269
Pümkös-dista	13 891	936	75	48	27	12 686	64	55	1205
Baptista	9 303	906	109	79	25	85	8 036	63	1267
Egyéb	41059	6 558	2 328	1965	201	72	79	29 856*	11747
Ebből vegyes	126 843	39 590	35 972	25 918	7 037	3 328	2 489	12 509	
Ebből:									
Adventista	3 966	375	9	21	4	8	13	3 536	452
Unitáritus	7 064	536	1471	1308	42	7	6	3 694	3 504
Ágost. ev.	3 173	1074	311	261	42	6	9	1470	1797
Zsin.-pb. ev.	2 204	391	225	170	21	2	2	1393	868
Egyéb	24 652	4 182	312	205	92	49	49	19 763**	5 126

* Ebből 544 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

** Ebből 237 egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

D) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete az apáéval azonos

Családfő felekezete	Eltérő összesen	Feleség felekezete szerint						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	
Összesen	56 018	12 273	16 363	13 834	4095	1626	1291	6536
Ortodox	25 798	-	10 243	6172	2721	1478	1102	4082
Római kat.	14 619	6 361	-	6 279	711	55	71	1142
Református	9 376	2 808	4 907	-	574	38	67	982
Görög kat.	2 119	1093	414	490	-	19	17	86
Pünkösdista	261	178	17	15	10	-	21	20
Baptista	271	192	21	11	5	21	-	21
Egyéb	3 574	1641	761	867	74	15	13	203*
Ebből:								
Adventista	122	105	1	5	1	3	1	6
Unitárius	1332	164	485	609	14	-	3	57
Ágost. ev.	745	445	116	115	22	1	1	45
Zsin.-pb. ev.	392	149	101	92	16	-	-	34
Egyéb	983	778	58	46	21	11	8	61

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

E) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete az anyáéval azonos

Családfő felekezete	Eltérő összesen	Feleség felekezete szerint						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	
Összesen	58 429	24 211	16 379	9432	2150	1136	811	4310
Ortodox	14 341	-	6 861	2196	1319	958	641	2366
Római kat.	15 830	8 907	-	5714	346	38	38	787
Református	13 700	5 203	7 231	-	387	40	57	782
Görög kat.	6 028	4 353	917	621	-	22	12	103
Pünkösdista	780	666	43	18	9	-	25	19
Baptista	831	652	61	47	9	41	-	21
Egyéb	6 919	4 430	1 266	836	80	37	38	232*
Ebből:								
Adventista	277	239	3	11	2	5	7	10
Unitárius	1759	315	824	538	18	5	2	57
Ágost. ev.	872	542	160	114	14	3	3	36
Zsin.-pb. ev.	389	206	102	56	5	2	1	17
Egyéb	3 622	3 128	177	117	41	22	25	112

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

F) Vegyes felekezetű családok, melyekben a gyermekek felekezete eltér a szülőkétől („egyéb helyzetű”)

Családfő felekezete	Eltérő összesen	Feleség felekezete szerint						Egyéb
		Ortodox	Római kat.	Református	Görög kat.	Pünkösdista	Baptista	
Összesen	12 396	3 106	3 230	2 652	792	566	387	1 663
Ortodox	4 079	-	1 361	906	340	426	240	806
Római kat.	2 842	1 193	-	1 122	165	42	46	274
Református	2 770	901	1242	-	221	29	33	344
Görög kat.	1 122	371	284	326	-	26	22	93
Pünkösdista	164	92	15	15	8	-	18	16
Baptista	165	62	27	21	11	23	-	21
Egyéb	1 254	487	301	262	47	20	28	109*
Ebből:								
Adventista	53	31	5	5	1	-	5	6
Unitárius	413	57	162	161	10	2	1	20
Ágost. ev.	180	87	35	32	6	2	5	13
Zsin.-pb. ev.	87	36	22	22	-	-	1	6

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Egyéb	521	276	77	42	30	16	16	64
-------	-----	-----	----	----	----	----	----	----

* Egyéb, nem részletezett, felekezeten kívüli és nem nyilatkozott

G) Homogén felekezetű házasságok a gyermekek felekezete szerint

Családfő felekezete	Összesen	A gyermekek felekezete	
		a szülőkével egyező	a szülőkétől eltérő
Összesen	2 002 825	1 990 147	12 678
Ortodox	1 826 199	1 822 440	3 759
Római kat.	66 946	64 915	2 031
Református	48 095	46 910	1 185
Görög kat.	11 551	10 061	1 490
Pünkösdista	12 686	11 271	1 415
Baptista	8 036	7 188	848
Egyéb	29 312	27 362	1 950
Ebből:			
Adventista	3 514	3 143	371
Unitárius	3 560	3 435	125
Ágost. ev.	1 376	1 308	68
Zsin.-pb. ev.	1 336	1 293	43
Egyéb	19 526	18 183	1 343

H) Egy szülő gyermekkel a gyermek felekezete szerint

Családfő nemzetisége	Összesen	Ebből azonos felekezetű a gyermek és az		Egyéb
		apa	anya	
Összesen	405 875*	61066	325 335	19 474
Ortodox	343 508	54 044	285 555	3 909
Római kat.	24 850	2 860	16 789	5 201
Református	17 865	2100	11861	3 904
Görög kat.	6193	633	3 347	2 213
Pünkösdista	2 318	214	1 195	909
Baptista	1988	165	991	832
Egyéb	9153	1050	5 597	2 506
Ebből:				
Adventista	969	64	525	380
Unitárius	1351	160	789	402
Ágost. ev.	1 112	110	648	354
Zsin.-pb. ev.	578	68	360	150
Egyéb	5 143	648	3 275	1220

* Ebből 63 788 családban férfi, 342 087 családban nő a családfő

Az egyes vallásfelekezetek tagjai főbb nemzetiségek szerint

Románia

Felekezet	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	22 810 035	20 408 542	1 624 959	401 087	1 19 462	255 985
Ortodox	19 802 389	19 322 047	27 828	342 130	8 126	102 258
Római katoliktus	1 161 942	361 324	669 420	19 275	70 983	40 940
Református	802 454	16 140	765 370	17 598	2 792	554
Görög katolikus	223 327	191 453	23 393	3 569	1 900	3 012
Pünkösdista	220 824	202 220	4 339	7 919	500	5 846
Baptista	109 462	94 358	12 845	932	438	889
Adventista	77 546	66 058	8 280	1 694	351	1 163
Unitárius	76 708	1 457	74 021	910	170	150
Muzulmán	55 928	952	35	583	14	54 344

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3.sz.

Evangéliumi sz. k	49 963	43 888	2 393	920	2 223	539
Ágostai evang.	39 119	3 660	7 201	229	27 313	716
Óhitű keresztény	28 141	3 711	98	94	17	24 221
Óhitű ortodox	32 228	26 378	59	110	12	5 669
Zsinat-presb. ev.	21221	1 694	12 842	41	2 858	3 786
Izraelita	9 670	1 716	193	14	56	7 691
Egyéb	56 329	39 768	11 924	896	1 334	2 407
Ateista	10 331	8 920	616	235	80	480
Felekezeten kívüli	24 314	17 002	3 277	3 203	198	706
Nem nyilatkozott	8 139	5 796	825	735	97	686

Erdély

Felekezet	Összesen	Román	Magyar	Cigány	Német	Egyéb
Összesen	7 723 313	5 684 142	1 603 923	202 665	109 014	123 569
Ortodox	5 360 102	5 109 835	24 952	150 082	5 900	69 333
Római katolikus	854 935	79 337	657 559	18 960	65 520	33 559
Református	796 682	14 917	761 109	17 582	2 556	518
Görög katolikus	206 833	177 274	22 781	3 374	1 596	1 808
Pünkösdista	158 970	142 600	4 274	6 037	481	5 578
Baptista	94 630	79 860	12 805	799	411	755
Adventista	29 180	18 478	8 198	1 223	312	969
Unitárius	75 978	1 164	73 653	898	164	99
Muzulmán	534	131	30	6	7	360
Evangéliumi sz. k	12 372	7 709	2 277	237	1 893	256
Ágostai evang.	36 264	2 202	6 977	208	26 214	663
Óhitű keresztény	1 058	826	93	63	14	62
Óhitű ortodox	3 891	2 276	55	66	12	1 482
Zsinat-presb. ev.	20 184	1 040	12 769	28	2 627	3 720
Izraelita	2 768	377	171	8	29	2 183
Egyéb	45 323	30 298	11 678	781	980	1 586
Ateista	3 649	2 802	550	98	55	144
Felekezeten kívüli	15 365	9 881	3 219	1 831	165	269
Nem nyilatkozott	4 595	3 135	773	384	78	225

ÁRPÁD E. VARGA

Ethnic and Religious Composition of Families in Romania on the Basis of the 1992 Census Results

Based on the results of the 1992 census, the Romanian Bureau of Statistics has published significant new data on family statistics of various ethnic groups and religious denominations. Despite limitations, the data contain important information about mixed marriages. The paper provides detailed tables concerning the main ethnic and denominational groups, and a descriptive analysis summarizes the conclusions to be drawn from them.

Ethnically mixed marriages constitute 2.9% of all marriages. More than three quarter of these take place in towns, where their proportion is 4.2%. The largest number of mixed marriages is contracted by Romanians and Hungarians. The number of Gypsies living in mixed marriages is noticeably small, even though they constitute the third largest ethnic community of the country. The extent of ethnic exogamy is the greatest among the men of the smaller, more scattered ethnic groups, while it is the least among Tartar, Gypsy and Romanian men. The majority of spouses of another nationality - with the exception of the marriages of Tartar men - are Romanian.

The most important locale of assimilation increasing the size of the majority nation is the interethnic family circle. Although only 46.3% of the parents in fertile mixed marriages are

Romanian, the children will be Romanian in 61.6% of these families. If the head of the family is Romanian in three out of four families the children will be Romanian, but even if it is the wife who is Romanian in almost three out of five families the same will be the case. This tendency, especially with respect to fathers, is felt most strongly in towns. The proportion of denominationally mixed marriages is 4.8%. Orthodox, Roman Catholic and Protestant faiths are the most likely to live in mixed marriages. The extent of religious exogamy - based on family heads - is the greatest among Israelites and members of the small historical Protestant churches, while it is the smallest among Muslims and members of free churches. The proportion of heterogeneous marriages of Pentecostals and Baptist wives is two or three times that of men of the same religion. Wives of a different denomination are Orthodox in the majority of cases, with the exception of the marriages of men belonging to Hungarian Protestant churches. In fertile denominationally mixed marriages change of denomination over the generations characteristically leads to the growth of Greek Orthodox religion which is associated with the majority nation. However, the gains of the Orthodox church at the expense of traditional Western Christian churches is less pronounced than that of Romanians in general. This is probably what explains the fact that nowadays a considerable number of Romanian believers may be found in these churches.

EILER FERENC

Nemzetközi kisebbségi kongresszusok a két világháború között

Az új nemzetközi rend és a kisebbségek

Az első világháborút lezáró békeszerződések a dinasztikus, nemzetek feletti birodalmak helyén új kisállamok létrejöttét szentesítették Kelet-Közép-Európában. Bár a térségben a nemzetek feletti egységeket - legalábbis a hivatalos propaganda szerint- nemzetállamok váltották fel, a nemzetiségi kérdés továbbra sem került le a megoldandó politikai kérdések napirendjéről.¹

A szövetséges nagyhatalmak látva, hogy a határok stratégiai érdekeket szem előtt tartó és az új erőviszonyokat hosszú távon is rögzíteni akaró újrarendezésével jelentős számú és nagyságú idegen etnikum került a térség csaknem valamennyi országába, az általuk kialakított, illetve szentesített új rend stabilitása érdekében a háborúból területi gyarapodással kikerülő kelet-közép-európai győztes államokkal kisebbségvédelmi szerződéseket írtak alá.² Az ezekben foglalt kisebbségvédelmi rendelkezéseket a legyőzöttekkel megkötött békeszerződésekbe is beépítették.³ Azonban már a szerződések aláírásának pillanatában nyilvánvaló volt az aláírásra kötelezettek elégedetlensége.

A háborúból vesztesen kikerülő országok a békeszerződések révén jelentős területi veszteségeket szenvedtek, s helyzetüket csak súlyosbította, hogy az etnikai elv figyelmen kívül hagyásával (kivételezve Németországot) végrehajtott területrendezés során saját nemzetük egy jelentős része is a szomszédos országokba került. A győztes kisállamok pedig az állam szuverenitásán alapuló európai politikai rendben a rájuk kényszerített kisebbségi szerződéseket szuverenitásuk csorbításaként értékelték, s igyekeztek annak rendelkezéseit minden lehetséges módon megkerülni.⁴

A világháború után, a húszas évek első felében az európai kisebbségek a politikai, gazdasági, kulturális pozícióik meggyengítésére irányuló hátrányos állami megkülönböztetés ellenére is fokozatosan kiépítették politikai és kulturális szervezeteiket. pártokat alapítottak, kulturális intézményeket, sajtóorgánumokat, sőt a legerősebbek még saját hitelintézeteket is működtettek.⁵ A számszerűleg is legerősebb európai nemzeti kisebbségi csoport, a német pedig 1922-ben létrehozta az *Európai Német Népcsoportok Szövetségét*,⁶ amely már legális, államok feletti kisebbségi szervezet volt.

A kisebbségek törekvéseinek új lendületet adott, mikor az észti parlament 1925. február 12-én elfogadta a *nemzeti kisebbségek önkormányzatáról*⁷ szóló törvényt. A törvény adta lehetőséget kihasználva először a németek, aztán pedig a zsidók valósították meg személyi elven alapuló nemzetiségi kulturális autonómiájukat. A kisebbségi önkormányzat kulturális kérdésekben rendeletalkotási jogot kapott. A nemzeti kataszterben⁸ nyilvántartottakra adót vethetett ki, a kulturális élet legkülönbözőbb faktorait ellenőrizhette és irányíthatta. Az állam a kisebbségi önkormányzat intézkedései felett csak felügyeleti joggal rendelkezett. Az olyan rendelkezéseket, amelyek valamilyen törvénybe ütköztek, csak a közigazgatási bíróság semmisíthette meg. De a rendelkezések tartalmán sem a bíróság, sem a felügyeleti szerv nem változtathatott, még célszerűségüket sem állt módjában megkérdőjelezni.

Ewald Ammende tervezete

Még ugyanennek az évnek a nyarán az észtiországi német kisebbségi politikus és hírlapíró, dr. Ewald Ammende,⁹ aki személyesen is részt vett a törvény előkészítésében, az Európai Német Népcsoportok Szövetségének alapításában és szervezésében szerzett tapasztalataira építve, az észti kulturális autonómiatörvény által kiváltott lelkesedést s a nemzetközi politikai életben érzékelhető enyhülést kihasználva olyan kongresszus

összehívását kezdeményezte, amelyen a kontinens szinte valamennyi nemzetisége képviseltetné magát. Hogy elképzeléseit formába öntse, kidolgozott egy tervezetet, melynek *Az európai nemzeti kisebbségek képviselői számára rendezendő konferencia szükségességének indokai, irányelvei és programja*¹⁰ címet adta.

Az Ammende által felvázolt terv a kisebbségi összefogás fő céljaként a kisebbségi jogok általános elfogadtatását, a kulturális autonómia kiharcolását (nem kizárva még a Népszövetség által esetlegesen kimondott határrevízió lehetőségét sem), a Népszövetség kisebbségvédelmi eljárásrendjének reformját, a fenti célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges széles körű kisebbségi együttműködés kialakítását s elmélyítését jelölte meg.

Általánosságban véve elmondható, hogy Ammende, aki Kelet-Közép-Európában lehetetlennek tartotta a teljesen igazságos határok megvonását, tervezetében a nemzetiségi probléma megoldását állami síkon a kisebbségek és a többségi nép közti megértés és bizalom megteremtésével, nemzetközi síkon pedig a Népszövetség kisebbségvédelmi tevékenységének reformjával tartotta elérhetőnek.

Tervezetének sarkpontja a konferencia és a Népszövetség egymáshoz való viszonyának tisztázása volt. Ammende a kongresszus mozgásterét eleve meghatározta, mikor a Népszövetséget nemcsak a legfőbb nemzetközi politikai fórumnak, hanem a kisebbségi kérdés legfontosabb nemzetközi tekintélyének is elismerte. (Ezzel egyszerre legalizálta a kisebbségek államok feletti együttműködését.) Ammende, aki a konferenciák szervezése terén már rendelkezett némi tapasztalattal, világosan látta, hogy a kongresszusnak nemcsak nemzetközi fenntartásokkal kell megbirkóznia,¹¹ hanem fenyegető belső ellentétekkel is. Ezért, hogy az egyes kisebbségi csoportok eltérő hosszú távú céljaiban rejlő különbségek ne robbanthassák szét a kongresszust, igyekezett az együttműködők között a legszélesebb platformot megteremteni: a német kisebbségi csoportok többsége¹² által is szorgalmazott kulturális autonómia mellett lehetségesnek tartotta a határok felülvizsgálatának követelését is, de csak azzal a megkötéssel, hogy az ezt kívánó csoportok az erőszak minden formáját elítélve a Népszövetség alapszabályának 19. paragrafusában foglalt álláspontra¹³ helyezkednek. Ez a feltétel biztosította a nemzetközi politikai élet porondján való megjelenés lehetőségét.

Alapvető problémaként jelentkezett a kongresszus legitimitásának kérdése is. Ennek biztosítása érdekében Ammende azt javasolta, hogy csak a kisebbségek jól ellenőrizhető nagyobb politikai és társadalmi szervezetei delegálhassanak küldötteket a kongresszusra. Azok a kisebbségek, amelyek ilyennel nem rendelkeznek, ne képviseltethessék magukat a konferencián.

Az alapkérdések mellett olyan, közvetlenül a megvalósítással összefüggő gyakorlati kérdések is tisztázásra vártak, mint a konferencia helye, időpontja, hivatalos nyelve,¹⁴ finanszírozása,¹⁵ a meghívandó kisebbségi csoportok köre s a közvéleményt informáló újságírókkal való kapcsolattartás módja. A tervezetben Ammende ezekre a kérdésekre is jól átgondolt érvekkel alátámasztott javaslatokkal állt a nemzeti kisebbségi csoportok vezetői elé.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus

A szétküldött tervezet felkeltette a kisebbségi politikusok érdeklődését, ezért Ammende Szüllő Gézának,¹⁶ a csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnökének, Paul Schiemannnak,¹⁷ a lettországi németek és Josip Wilfannak,¹⁸ az olaszországi szlovének és horvátok parlamenti képviselőjének bevonásával hozzálátott az első kongresszus megszervezéséhez.

A jól előkészített, 1925. október 15-16-án Genfben megtartott első kongresszuson 28 kisebbségi csoport¹⁹ 50 delegálttal képviseltette magát. A küldöttek 12 államból érkeztek, és

12 nemzetiséget képviseltek. A kongresszus vonzerejét (s egyben a kisebbségi kérdés súlyosságát is) jól tükrözi, hogy 1933-ban már 14 államból 44 kisebbségi csoport²⁰ jött össze Bernben, 18 nemzetiség képviselőjében.

Legitimitás és mozgástér

A kongresszus legitimitását az Ammende tervezetében körvonalazott módon biztosította: csak a szervezett, saját nemzeti kultúrája ápolása iránt elkötelezett nemzetiségek delegálhattak képviselőket a kongresszusra.

Ugyanakkor szigorúan behatárolták azok körét is, akik kisebbségi csoportot képviselhetek. Alapvető feltétel volt, hogy az illetőnek az adott országban kellett élnie, tehát nem volt elég a napi aktuális problémák ismerete, hanem szavaiért a felelősséget adott esetben odahaza is vállalnia kellett.²¹

A kongresszus létét veszélyeztető külső és belső konfliktusok megelőzése érdekében a kongresszus működése mindvégig két alapelveken nyugodott: az államhatárok megváltoztatásának kérdése nem kerülhetett szóba, valamint konkrét országok kisebbségi politikájának bírálatára nem kerülhetett sor.²²

Az előbbi a kongresszusnak az első világháború után kialakult nemzetközi rendben való nyugodt működését volt hivatott biztosítani, míg az utóbbi a kisebbségek összeütközésének akarta elejét venni. Erre az utóbbi, csak elméleti, minden kisebbségre egyaránt vonatkozó kérdések tárgyalását engedélyező határozatra kétségkívül szükség volt az egység megőrzése érdekében, de 1929-re mégis a hatékony működés gátjává vált. Ezért, bár az egyes országok kisebbségpolitikáját továbbra sem lehetett konkrét bírálat tárgyává tenni, a magyar csoport nyomására²³ a kongresszusnak el kellett mozdulnia a steril elméleti alapállásról. Ennek a változásnak köszönhető az egyes kisebbségek helyzetét szűkebb körben bemutató *Die Nationalitäten in den Staaten Europas*²⁴ című gyűjteményes munka 1931-es, nagy feltűnést keltő megjelenése, valamint a petíciókkal foglalkozó, Juan Estelrich²⁵ vezette állandó bizottság 1932-es megalakulása is.

Szervezeti keretek

A kongresszus a kisebbségi csoportok évenkénti anyagi hozzájárulásából fokozatosan kiépítette szervezeti kereteit. Az évenkénti ülések között a nagy kisebbségi csoportok képviselőiből álló *Nemzetiségi Kongresszus Választmánya* (mely azonos volt a kongresszus elnökségével) gondoskodott a határozatok végrehajtásáról és a következő kongresszus előkészítéséről. A választmány által évente egyszer összehívott tanács feladata volt a választmány összeállította napirend felülvizsgálása s a végső döntés a jelentkező kisebbségi csoportok felvételének elfogadása ügyében. A választmány mellett működő, Ammende által vezetett főtitkári hivatal feladatai közé tartozott a kisebbségi csoportokkal és a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartás, a kongresszus bulletinjének²⁶ kiadása, a sajtó s ezáltal a közvélemény információval való ellátása s általában véve a konkrét szervezési feladatok elvégzése. Emellett 1932-ben megalakult egy állandó bizottság is Estelrich vezetésével, mely a kisebbségeknek a Népszövetséghez benyújtott petícióival kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A főtitkári hivatal számadásainak ellenőrzésére és a következő évi költségvetés előterjesztésére pedig minden évben pénzügyi bizottság alakult.

Főbb kérdések

Mivel a kongresszus a kisebbségek helyzetének jobbítását a Népszövetség szerepének továbbfejlesztésében, az államok és a kisebbségek közti viszony javításában s a kisebbségek

érdekérvényesítést megkönnyítő önszerveződésében, valamint nemzetközi együttműködésében látta, így ülésein és határozataiban is főleg ezekre a főbb témákra koncentrált.

*A Népszövetséggaranciaeljárása*²⁷ A kisebbségi jogok esetleges megsértése esetén a Népszövetség Tanácsa mint első illetékes fórum - mely sajátos módon egyben az egyetlen fellebbviteli fórum szerepét is betöltötte -, illetve először a tanácson belül kialakított Hármas (esetenként ötös) Bizottság²⁸ foglalkozott az adott ügygel. Ahhoz azonban, hogy a panasz egyáltalán a bizottság elé kerüljön, az kellett, hogy maguk a kisebbségek, illetve a tanácsban nem képviselt népszövetségi tagok jogsérelmet bejelentő petícióit - melyeknek előzetesen át kellett haladnia a titkárság kisebbségi osztályának szűrőjén - valamelyik tanácstag támogassa. A kisebbségek petícióit tehát önmagukban informális jellegűnek tekintették.

A Hármas Bizottság tanácsnak tett javaslatai nem kerültek nyilvánosságra, s a bizottság a kisebbségek szerint az esetek nagy részében nem is tett meg mindent a pontos információk beszerzése érdekében, legtöbbször megelégedett a petíciókból és az érintett kormányok arra adott válaszaiból származó információkkal, valamint a kérvényezők tényleges helyzetét csak hiányosan ismerő kisebbségi osztály²⁹ jelentéseivel.

Ráadásul a bizottság határozott döntések helyett a felek közti kompromisszumkötést szorgalmazta. Amennyiben mégis megindult a jogi eljárás, akkor is volt lehetőség a vita megegyezéssel lezárására, amivel a felek legtöbb esetben éltek is. Abban a hét esetben, amikor ez nem sikerült, a további eljárásba bevonták az Állandó Nemzetközi Bíróságot³⁰ Azonban ekkor sem döntést, hanem csupán jogi állásfoglalást kértek tőle.

A kisebbségi kérdésekkel is rendszeresen foglalkozó nemzetközi szervezetek, mint az Interparlamentáris Unió,³¹ a Népszövetségi Ligák Világszövetsége,³² a Nemzetközi Jogi Társaság³³ és a Nemzetközi Jogi Intézet,³⁴ a kongresszushoz hasonlóan többször is felhívták a tanács figyelmét arra a döntések hitelessége szempontjából elengedhetetlennek tartott reformra, hogy a kisebbségi ügyek tárgyalásába jobban vonják be a hágai Állandó Nemzetközi Bíróságot, mivel az - természeténél fogva - döntéseiben csak a jogi helyzetet venné alapul, s ítéletei is precedens értékűek lehetnének.

Az államok és a kisebbségvédelem. A szervezet alapvető fontosságú feladatának tekintette a kisebbségvédelem általánossá, tételét. Míg ugyanis a nagyhatalmak Kelet-Közép-Európa államait rákényszerítették a kisebbségvédelmi szerződések aláírására, addig ők maguk saját kisebbségeiknek nem garantálták ugyanezeket a jogokat, s ezzel a kisebbségek védelmének ügyét a mindenkorai politikai erőviszonyok függvényévé alacsonyították. Ez amellelt, hogy a szerződésekkel nem védett kisebbségekre nézve igazságtalan volt - kikezdhetővé tette a már megkötött kisebbségvédelmi szerződések gondolatát, amivel a győztes kisállamok éltek is.

A szervezett kisebbségek sokrétű elvárásokat fogalmaztak meg államuk számára. A kisebbségi kongresszus az államokon egyfelől a teljes állampolgári jogegyenlőséget, másfelől a kisebbségnek mint közösségnek a tiszteletben tartását kérte számon. Az állampolgári jogegyenlőség kérdéskörén belül a kongresszus a hátrányos megkülönböztetés elkerülése miatt szükségesnek tartotta külön határozatokban foglalkozni az állampolgársághoz való jog, a választójogi és a gazdasági egyenlőség kérdésével. A kisebbségek mint közösségek nemzetiségi kulturális autonómiát, zárt településterület esetén a területi önkormányzat engedélyezését, a mesterséges kerületi beosztásoktól való tartózkodást, az anyanemzettel való kapcsolattartás lehetőségét, a nyelvkérdés megnyugtató rendezését, iskoláik és kulturális szervezeteik szabad működését, saját helységneveik szabad használatát követelték.

A kisebbségek önszerveződése és nemzetközi együttműködése. A kongresszus résztvevői többször is hangsúlyozták a nemzeti kisebbségek államon belüli és államok feletti együttműködésének szükségességét, melyet elengedhetetlennek tartottak a kisebbségi követelések területén való eredményes fellépéshez.

A különböző nemzetiségek államon belüli együttműködése elsősorban a helyi politikai érdekérvényesítés hatásos eszközeként került szóba, de a jó helyi együttműködést mint a közös nemzetközi fellépés egyik elengedhetetlen előfeltételét is szorgalmazták.

A kongresszus külön határozatokban is foglalkozott az európai népek népközösségeinek megszervezésével. Úgy vélte, hogy „a nemzetiségi elv, melynek határkiigazítással és államok életre hívásával sohasem lehet teljesen megfelelni, a népcsoportok megszervezésével - legalább a kulturális kapcsolatokban - megvalósítható”.³⁵ A megalakuló, az összetartozás tudatát erősítő szervezeteknek a kongresszus kulturális feladatokat szánt.

Mindezek után nem meglepő, hogy a szervezet külön határozatban üdvözölte s követendő példaként állította a többi nemzetiség elé a Lengyelek Világszövetségének³⁶ a megalakulását, amelyben a népközösségi elv gyakorlati megvalósulását látta.

A kongresszus határozatainak szerkezeti fejlődése

A kongresszus tevékenységét határozatainak tükrében alapvetően három szakaszra bonthatjuk. Az 1929-ig tartó első szakaszban a kongresszus tisztázta a kisebbségi léttel kapcsolatban felmerülő csaknem összes elméleti kérdést. Tisztázta a Népszövetséghez való viszonyát, a vele szemben támasztott elvárásait, a kulturális autonómia koncepciójában meghatározta a szervezet hosszú távú, stratégiai célját, s meghirdette a különböző nemzetiségű kisebbségek nemzetek feletti s az azonos nemzetiségű csoportok államok feletti együttműködésének szükségességét. Állást foglalt a kisebbségek életét megnehezítő hátrányos állami megkülönböztetésekkel szemben, miközben hangsúlyozta a kisebbségi és többségi népek államon belüli együttműködésének fontosságát.

Az 1936-tal záruló második szakasz a kongresszus egyre fokozódó marginalizálódásának idejére esett. Ebben az időszakban mind szemetünőbb a kongresszusnak az a törekvése, hogy a nemzetközi politikai életben történő fontos eseményekre határozataival is reagáljon. Így például külön határozatokat szentelt az európai egységtörekvéseknek,³⁷ az orosz éhínségnek,³⁸ a Szovjetunió Népszövetségbe való felvételének,³⁹ a Népszövetség tervezett reformjának⁴⁰ s a leszerelési konferenciának.⁴¹ Ezekben az években feltűnően nagy hangsúlyt kapott a népközösségek megszervezésének feladata s a nemzetiségtudományi kutatások szükségességének szorgalmazása is. A kisebbségek helyzetének s a nemzetközi szervezetek (Népszövetség, Állandó Nemzetközi Bíróság) működésének figyelemmel kísérése mellett erre az időszakra valójában már csak egyetlen elméleti kérdés, az egyházak szerepének tisztázása maradt. Az utolsó két évben a kongresszus erejéből csak általános helyzetértékelésre s az európai kormányokhoz címzett kétségbeesett, sürgető felhívásokra futotta.

Kulturális autonómia és asszimiláció konfliktusforrások

A kongresszus alapítóit az a cél vezette, hogy olyan egységes szervezetet hozzanak létre, melyben Európa valamennyi szervezett nemzeti kisebbségi csoportja képviselteti magát. Olyan, az egyes kisebbségek teljes egyenlőségén alapuló, a különböző háttérből adódó eltéréseket elfogadó fórumot akartak teremteni, amely alkalmas az alapkérdésekben egységes stratégia kidolgozására és képviselésére. Bár a kongresszuson Európa kisebbségeinek valóban jelentős része képviseltette magát, a teljes reprezentáció, illetve a résztvevők közti teljes egység megteremtése illúzióknak bizonyult. A kongresszus delegátusainak egyik csoportja a kulturális autonómia távlati céllá minősítése miatt került szembe a kongresszus hivatalos állásfoglalásával.

A kulturális autonómia gondolatát két oldalról támadták. A lengyelországi litván, ukrán és fehérorosz kisebbségi vezetőket nem elégítette ki a kulturális autonómia általuk

mérsékeltnek tartott gondolata, mivel nagy létszámú, zárt tömbben élő kisebbségként igényt tartottak önrendelkezési joguk elismerésére. Ezért az első három kongresszuson csak megfigyelőként vettek részt. (Az ukránok és fehéroroszkok 1928-ban, a litvánok 1929-ben követeléseik változatlan fenntartása mellett beléptek a szervezet rendes tagjai közé.)

A németországi kisebbségek egészen más alapállásból bírálták a koncepciót: nem tartották elfogadhatónak, hogy a kongresszus stratégiai célkitűzéseinek fókuszában egy olyan elképzelés álljon, amelynek megvalósítása és fenntartása az úgynevezett „gyenge” kisebbségeket erejüket meghaladó kiadásokra kényszeríti.⁴² A szembenállás háttérben azonban egy, a kongresszus működésére vonatkozó elégedetlenség is meghúzódott. A *Németországi Kisebbségek Szövetségében* egyesült lengyel, dán és szorb kisebbség ugyanis nyomasztónak érezte a német kisebbség számarányát is meghaladó befolyását, s úgy érezte, hogy a német kisebbségek pángermán célok miatt hozták létre magát a kongresszust is. A kongresszussal való 1928-as szakításhoz az ürügyet a frízek felvétele körül fellángolt vita s a kongresszus hivatalos elutasító álláspontja szolgáltatta.⁴³

Míg a németországi kisebbségek 1928-as kiválása a kongresszus működését nem befolyásolta lényegesen, addig a zsidó csoportok 1933-tól datálható egységes távolmaradása alapjaiban rázta meg az addig féltve őrzött egységet. A kongresszus létszámát, szervezettségét s ebből adódóan befolyását tekintve két legerősebb nemzetisége kezdettől fogva a német és a zsidó volt. E két meghatározó kisebbség szakításhoz vezető összeütközését az váltotta ki, hogy az 1933-as kongresszus előkészítő ülésén Leo Motzkin,⁴⁴ a választmány zsidó nemzetiségű tagja a kongresszus napirendjére akarta tüzetni a németországi új helyzetet, azért, hogy a szervezett kisebbségek fóruma közös nyilatkozatban ítélje el a németországi zsidókat sújtó antiszemita megnyilvánulásokat és cselekményeket. A választmány az alapszabályra hivatkozva elutasította a német államot konkrét bírálat tárgyává tevő javaslat napirendre tűzését. A szakítást az asszimilációról és disszimilációról Hans Otto Rothnak,⁴⁵ a német kisebbségi csoportok nevében felolvasott - előzőleg senkivel sem egyeztetett - deklarációja tette véglegessé. A kongresszust teljesen megosztotta az a kijelentés, mely szerint „A német csoportok mindig szembefordultak az asszimilációval... Más jellegű, különösen más fajú emberek kikülönítését egy nép kultúrájából, amint ezt a legutóbbi időkben megfigyelhettük, mi alapvetően jogosnak tartjuk.”⁴⁶

Annak ellenére, hogy a magyar, ukrán, észtországi orosz és lengyel, valamint a lengyelországi litván csoport vezetői a disszimilációról beterjesztett határozati javaslatot csak az általuk kiadott és jegyzőkönyvezett deklarációval együtt voltak hajlandók elfogadni („Az egyes országokban manapság észrevehető antiszemita rendszabályok hullámát az általános emberi jogok megsértésének és kongresszusunk eszméivel szemben állónak tartjuk”),⁴⁷ a zsidó kisebbségek képviselői végérvényesen elhagyták a kongresszust, s ezzel az irányítás egyre inkább a nyomasztó túlsúlyba került német csoportok kezében összpontosult.

A kongresszus jelentősége

A kongresszus 14 éves története 1938-ban véget ért. Nem volt sikertörténet, de nem a küldöttek elszántságán, elméleti felkészültségén és politikai tapasztalatán múlt, hogy nem tudott maradandó, a kisebbségek helyzetében alapvető változást hozó eredményeket felmutatni.

Az óriási területi változásokat szentesítő, első világháborút lezáró békeszerződések új konfliktusok forrásaivá váltak. Az érintett államok legfőbb politikai célkitűzései az új helyzet véglegesítésére, vagy éppen ellenkezőleg, revíziójára irányultak. Amikor pedig a nyugodt, kiszámíthatónak mondható stresemanni külpolitikát felváltotta Hitler jogos sérelmeket hangoztató - még a nyugati politikusok jelentős részét is félrevezető -, valójában azonban a

kisebbségi kérdést csak eszközként felhasználó agresszív külpolitikája, Európa feltartóztathatatlanul sodródott az újabb világégés felé.

Ebben a helyzetben a kisebbségek inkább állandó feszültségforrásnak, mintsem összekötő kapocsnak számítottak az államközi kapcsolatokban. Még az állami szuverenitás bizonyos fokú korlátozására építő Népszövetség is inkább a felek közti közvetítésre törekedett a kisebbségi kérdésben, mintsem hogy vállalta volna a döntőbírói szerepkörrel járó politikai kockázatot.

Ahogy a Népszövetség az egyes kisebbségeket nem tekintette partnereknek, úgy a kongresszust sem ismerte el hivatalosan az európai nemzetiségek érdekeit képviselő legfőbb nemzetközi szervezetnek, bár a titkárságkisebbségi osztályának vezetője a kongresszus ülésén többször személyesen is megjelent.

A valóban felkészült kisebbségpolitikus-gárda és a szépszájú európai hírű, a kongresszus elméleti háttérét biztosító szakember mindent elkövetett, hogy a kongresszus súlyát növelje, s azt a kisebbségi problémák terén valamiféle megkerülhetetlen fórummá fejlessze, de ez a törekvés nem járt sikerrel. A harmincas évek elejétől egyre nyilvánvalóbb a szervezet marginalizálódása, amit a nemzetközi politikai események mellett csak siettetett a belső egység 1933-as megbomlása is. 1933 után a kulturális autonómia megvalósítását célul kitűző eredeti vezetőség összetételében is jelentős változások következtek be. Ammende 1936-os kínai magánútja során elhunyt,⁴⁸ s a nemzetiszocialista eszmének a képviselők körében való megjelenésével, megerősödésével egyet nem értve többen távol maradtak a kongresszustól.⁴⁹ 1937-38-ra a kongresszus tevékenységében végleg a radikális német nemzetiszocialista irányultságú képviselők váltak hangadóvá.

A kongresszus valódi jelentőségét a hatalmas elméleti munka mellett elsősorban a különböző nemzeti kisebbségi csoportok közti kapcsolatfelvétel és együttműködés lehetőségének megteremtése s a nemzetközi közvélemény figyelmének felkeltése és ébren tartása a téma iránt jelentette.

JEGYZETEK

- 1 A kisebbségek arányával, területi megoszlásával részletesen foglalkoznak a következő munkák: Vitéz Nagy Iván: Európa kisebbségei. Nemzetiségstatisztikai vázlat. Lugos, *Magyar Kisebbség* 1929.; Wilhelm Winkler: *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wien 1931.; Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas 1989. 24-33.; Pándi Lajos: *Köztes-Európa. Térképgyűjtemény*. Budapest, Osiris-Századvég 1995.
- 2 A Népszövetség Közgyűlésének javaslatára a Népszövetségbe való felvétel előfeltételeként Albánia, Észtország, Lettország és Litvánia a Népszövetség Tanácsa előtt a kisebbségi szerződésekben megállapított általános elveknek megfelelő deklarációt tett, s annak rendelkezéseit a Népszövetség garanciája alá helyezte. Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin, Ludwig Vögelin Verlag Magyar Osztály 1928. 49-50.
- 3 A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria közt Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött békeszerződés 62-69. cikke, a Bulgáriával Neuilly-sur-Seine-ben megkötött békeszerződés 49-57. cikke, a Magyarországgal Trianonban megkötött békeszerződés 54-60. cikke, s a Törökországgal Lausanne-ban megkötött békeszerződés 37-43. cikke tartalmazza a kisebbségvédelmi rendelkezéseket.
- 4 Erről a tendenciáról átfogó képet ad: Ewald Ammende (Red.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*. Wien, Wilhelm-Braumüller-Verlag 1931.
- 5 A kisebbségek önszerveződésével is foglalkoznak az Ammende szerkesztésében megjelent helyzetjelentések. A kisebbségek sajtóorgánumairól lásd Az európai nemzetkisebbségek sajtója. *Magyar Kisebbség* 6. 20. 742-746.
- 6 Európai Német Népcsoportok Szövetsége (*Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*): 1922-ben az erdélyi szász Rudolf Brandsch és az észtországi német Ewald Ammende kezdeményezésére Bécsben megalakult, kezdetben az *Anschluss der deutschen Minderheiten in Europa* nevet viselő kisebbségi szervezet, mely a német kisebbségek politikájának egymással és Németországgal való összehangolására alakult.
- 7 A törvény szövege a vonatkozó kormányrendeletekkel a *Társadalmi Szemle* 1991. 5. számában jelent meg, a 44-54. oldalon. Az észt kulturális autonómiáról részletesen lásd Csekey István: A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban. *Budapesti Szemle* 1928. január. 208. köt.

- 8 A nemzeti kataszter kérdése még Ausztriában merült fel a századfordulón a szociáldemokrata Karl Renner személyautonómia-tervezetével kapcsolatban. Meg is valósult a németek és a csehek közt 1905-ben létrejött ún. „morva kiegyezésben”, mely elrendelte egy nemzetiségi választási kataszter felállítását. Az észt kulturális autonómia szerint a közjogi jogosítványokkal is rendelkező kisebbségi önkormányzat egy nemzeti jegyzéket vezetett, amelybe a bekerülés a nagykorú személy szabad akaratán vagy kiskorúak esetén a szülők megegyezésén, ennek hiányában az apa nemzetiségén múlt. A nemzeti jegyzékből való kilépés joga mindenki számára nyitott maradt. A nemzeti kataszter kérdéséről lásd Egyed István: *A kisebbségi kérdés*. Budapest, Dunántúli Könyvkiadó és Nyomda Részvénytársaság 1930. 22-24.
- 9 Ammende, Ewald (1893-1936). Észtországi német nemzetiségi politikus, hírlapíró. 1922-ben az Európai Német Népcsoportok Szövetségének alapító tagja. Részt vett az észt kormányral folytatott, a kulturális autonómiát előkészítő tárgyalásokon. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus alapítója, s haláláig főtitkára. Eszménye a kisebbség és az állam közti szerződéses kisebbségvédelem volt.
- 10 Ewald Ammende: *Gründe, Richtlinien und Programm für eine Tagung der Vertreter aller Nationalen Minderheiten in Europa*. In: Nemzetek Szövetségének Archivuma, Minority Questions 1923-1927. Registry-No.: 41/44950/30181. Lásd e cikk Függelékét.
- 11 A kongresszust megalakulásakor, 1925-ben sokan az első világháborúból vesztesen kikerülő népek (elsősorban a németek) revansra törő szervezetének tartották. Ammende ezt előre látva rendkívül fontosnak tartotta, hogy a kongresszust a nagy nemzeti kisebbségi csoportok megbízottai közösen hívják össze, valamint hogy azon a kisebbségi csoportok minél nagyobb számban képviseltessék magukat.
- 12 A csehországi németek radikális frakciója a Német Birodalomhoz való csatlakozást tűzte ki célul az Európai Német Népcsoportok Szövetségének 1925. március 27-28.-án Prágában megtartott kelet- és délkelet-európai kisebbségi értekezletén: Bellér Béla: Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében (1925-1929). *Századok* 1981. 5. 1008.
- 13 A 19. paragrafus szövege: „A közgyűlés időnként felhívhatja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világbékét veszélyezteti.” In: Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Budapest, Franklin 1925. 112.
- 14 Már az első konferencián megegyeztek a képviselők a francia és a német nyelvben. A gyakorlatban azonban főleg a németet használták, mert ezt a nyelvet a legtöbb delegált beszélte. Erwin Kelm: *Der europäische Nationalitätenkongress (1925-1938)*. Köln 1958. 54. (Disszertáció.)
- 15 A második kongresszus után a megállapított hozzájárulás összege 3000, a harmadik kongresszus után 4000, a negyedik kongresszus után pedig 5000 frank lett. A magyar csoportok hozzájárulását a külügyminisztérium fizette. Bellér Béla: i. m. 1018 és 1032.
- 16 Szüllő Géza (1873-1957). Felvidéki magyar kisebbségi politikus. A húszas évek elején megalapította a Magyar Keresztényszocialista Pártot. 1925-ben mint az Egyesült Felvidéki Magyar Párt elnökét parlamenti képviselővé választották. A csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga elnöke. Az Európai Nemzetiségek Kongresszusának alelnöke. A Felvidék visszacsatolása után a felsőház örökös tagja, titkos tanácsos.
- 17 Schiemann, Paul (1876-1944). Lettországi német kisebbségi politikus, főszerkesztő. 1920-1933 között a lett parlament német frakciójának vezetője. A balti német pártok választmányának elnöke. Az Európai Német Népcsoportok Szövetségének alapító, 1925-1933 között elnökségi tagja, az Európai Nemzetiségi Kongresszus alelnöke. Schiemann számított a kongresszus „agyának”. A Bécsben megjelenő *Nation und Staat* társkiadója. 1932-ben Bécsbe költözött. Betegsége és a nemzetiszocializmus előretörése miatt 1933-ban lemondott a kisebbségi szervezetekben betöltött tisztségeiről. Az Anschluß után Bécsből Rigába menekült. Az áttelepülést elutasította. A szovjet csapatok bevonulásakor halt meg.
- 18 Wilfan, Josip (1878-1955). Olaszországi szlovén kisebbségi politikus, jogász. 1925-től 1938-ig az Európai Nemzetiségi Kongresszus elnöke. A második világháború után a jugoszláv küldöttség tagjaként részt vesz a párizsi békekonferencián.
- 19 Magyarok Csehszlovákiából (2), Romániából (2), a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságból (1); ukránok Lengyelországból (3); szlovének és horvátok Olaszországból (1); szlovének Ausztriából (1); lengyelek Németországból (3), Csehszlovákiából (1), Lettországból (1), Litvániából (1); fehéroroszk Lengyelországból (1); szorbok Németországból (3); ruszinok Csehszlovákiából (1); zsidók Lettországból (2), Litvániából (1), Lengyelországból (5), Csehszlovákiából (1); németek Csehszlovákiából (1), Lengyelországból (2), Romániából (1), Magyarországról (1), Jugoszláviából (4), Dániából (1), Olaszországból (3), Lettországból (1), Észtországból (2); dánok Németországból (3); litvánok Lengyelországból (1).
- 20 A későbbiekben még a következő csoportok kapcsolódtak be a kongresszus munkájába: 1926-ban a litvániai németek, a lengyelországi oroszok, a romániai lengyelek, a bulgáriai zsidók, az ausztriai horvátok és „csehszlovákok”, a spanyolországi katalánok; 1927-ben a romániai ukránok és az észtországi és romániai zsidók; 1928-ban a romániai bolgárok és a lengyelországi ukránok és fehéroroszk; 1929-ben a lengyelországi litvánok, a romániai oroszok és a jugoszláviai bolgárok; 1930-ban a németországi litvánok, a

- jugoszláviai románok és a spanyolországi baszkok; 1931-ben a dodekanészoszi görögök és a magyarországi szlovákok; 1932-ben a lettországi és litvániai oroszok; 1933-ban a spanyolországi gallegók.
- 21 Kivételes esetekben engedélyezték az emigráns politikusok részvételét is. Erről lásd a IV. kongresszuson elfogadott alapszabályzat 3. pontját.
 - 22 A kongresszus történetének talán egyik legnagyobb botránya is ezzel kapcsolatban robbant ki. Az 1932-es kongresszuson Esterházy János gróf felszólalásában rendkívül keményen bírálta Csehszlovákia kisebbségpolitikáját. Mivel Wilfan elnök többszöri felszólítás ellenére sem tudta ettől a szándékától eltéríteni, felfüggesztette az ülést. A vita azonban annyira megviselte Wilfant, hogy szívgörcsöt kapott, s elnöki teendőit ezután már nem tudta ellátni. A párbeszédet lásd: Der VIII. Europäische Nationalitätenkongress. *Nation und Staat* 1932. 776-777.
 - 23 „A magyar csoportok képviselői között mindjobban az a felfogás érvényesült, hogy a kongresszusok már kimerítették elméleti megállapításaikkal első feladatukat, és most már arra kellene törekedniük, hogy az egyes kisebbségek szomorú helyzetét tárják a világ közvéleménye elé. Ettől az elgondolástól azonban úgy Wilfan elnök, mint Ammende nagyon idegenkedtek... Egy éjjeli eszmecserekn azonban a Jardin Public fái alatt meggyőzhette, hogy komolyan elszántak vagyunk a kongresszusok elhagyására, ha a jelzett irányban előrehaladást nem látunk.” Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. XII. rész 28-29. (Kézirat.) Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet Könyvtára.
 - 24 Ammende, Ewald (Red.): *i. m.* A magyar kisebbségek helyzetjelentései magyarul is megjelentek a *Magyar Kisebbség* 9. 17. (609-648.), 19. (685-705.) és 22. (801-823.) számában.
 - 25 Estelrich, Juan (1896-1966). Katalán író és politikus. Humanista. Fontos politikai és kulturális tisztségek betöltője. Az UNESCO egyik spanyolországi delegátusa.
 - 26 Az előkészítő bizottság első közleményei a Lugoson megjelenő, Jakabffy Elemér által szerkesztett *Glasul Minorităților*ban jelentek meg. 1927-től a bizottság már saját időszaki kiadvánnyal rendelkezett, mely szabálytalan időközönként jelent meg *Mitteilungen der Geschäftsführung des Ausschusses des Europäischen Nationalitätenkongresses* címmel. Bécsben jelent meg a Wilhelm-Braumüller-Verlagnál. 1930-tól a bulletin havonta jelent meg hektografálva *Presse-Wochenschau zur Nationalitätenfrage* cím alatt. A nemzetiségi kongresszus főtitkári hivatala adta ki. 1933-tól a bulletin új címe (1937. júniusig) *Europäische Nationalitätenkorrespondenz*. Kelmes, Erwin: *i. m.* 67.
 - 27 A kisebbségi panasz eljárás rendszerét részletesen tárgyalják Balogh Arthur: *i. m.* 271-288.; Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1930. 152-232.
 - 28 1920. október 25-én, a tanács ülésén a következő határozatot fogadták el Hymans, Belgium képviselője javaslatára: „Abból a célból, hogy a tanács tagjai azon jogának és kötelességének gyakorlása, mely a kisebbségek védelmére vonatkozik, megkönnyebbíttessék, kívánatos, hogy az elnök s az általa kijelölendő két tag minden esetben megvizsgáljanak a Nemzetek Szövetségéhez benyújtott minden olyan panaszt vagy közlést, mely a kisebbségi szerződések valamely rendelkezésének megsértéséről vagy megsértésének veszélyéről szól.” In: Buza László: *i. m.* 159. A bizottságnak kettős funkciója volt: döntött a beérkezett panasz elfogadhatóságáról, amennyiben az érdekelt állam az ellen bármilyen okból ellenvetést tett, valamint a panasz és az érintett állam észrevételei alapján eldöntötte, hogy szükséges-e felhívni a tanács figyelmét a panasz tárgyát képező sérelemre.
 - 29 A Népszövetség Főtitkári Hivatalának keretében működött. A közigazgatási osztállyal együtt a főtitkárság külön szekcióját alkotta. A két osztály közös igazgató vezetésével, de önálló apparátussal működött. Az osztály nem volt külön szerv, a főtitkár hatáskörébe tartozó adminisztratív jellegű feladatokat végzett. Nem volt önálló hatásköre, de fontos szerepet játszott a kisebbségi ügyek tárgyalásának előkészítésében, mivel főleg ő szolgáltatta a panaszok elbírálásához szükséges bővebb információkat a Három Bizottság és a tanács számára. Ezért feladatai közé tartozott a kisebbségek helyzetére vonatkozó anyagok (panaszok, cikkek, kormánynyilatkozatok stb.) gyűjtése az egyes országokban. Ezekből külön bulletineket adott ki az osztály képviselőinek. A kisebbségi osztály tisztviselői a kisebbségi szerződést kötött államokban - az államok meghívására - helyszíni tanulmányutakat szerveztek Buza László: *i. m.* 187-188.
 - 30 A Népszövetség Tanácsának felkérésére a bíróságnak az adott ügyel kapcsolatban véleményező jogköre volt, amely azonban a tanácsra nézve nem volt kötelező erejű. Fontosabb volt azonban, hogy a kisebbségi szerződések értelmében a bíróság döntéshozó jogkörrel bírt, ha a szerződések értelmezésében véleménykülönbség merült fel az érdekelt állam és valamelyik tanácstag között. A kérdést a tanácstag kérésére a bíróság volt hivatott végérvényesen eldönteni. A rendszer nagy hiányossága volt, hogy a bírósági eljárás csak tanácstag kérésére indulhatott meg. Kisebbségi ügyekben a bíróság véleményét mindössze hét esetben kérték ki - ekkor sem döntést, csupán jogi állásfoglalást vártak tőle.
 - 31 Interparlamentáris Unió (*Union Interparlementaire*): a különböző államok törvényhozásából alakult nemzetközi szervezet. Angol és francia tagok alapították 1888-ban Párizsban. Székhelyét később Genfben tette át. Nemzeti tagozatait az interparlamentáris csoportok. 1939-ben már ötezer parlamenti képviselő tagja volt, 32 csoportban. Nemzetközi ülései, az Interparlamentáris Konferenciák évenként üléseztek. 1922-től foglalkozott a kisebbségi kérdéssel.

- 32 Népszövetségi Ligák Világszövetsége (*Union Internationale des Associations pour la Société des Nations*): a Népszövetség Egyezségokmányában lefektetett elvek társadalmi úton való népszerűsítésére alakult egyesület. Székhelye Brüsszel volt. A szövetség 1922-től kezdve foglalkozott a kisebbségi kérdéssel. 1923-tól állandó kisebbségi bizottsága volt. A kisebbségi kérdéssel foglalkozó szervezetek közül egyedül ez állt bizonyos fokú hivatalos kapcsolatban a Népszövetséggel.
- 33 Nemzetközi Jogi Társaság (*International Law Association*): a nemzetközi köz- és magánjog tanulmányozására, fejlesztésére s a jogi konfliktusokban javaslatok kidolgozására 1873-ban Brüsszelben alakult szervezet. Legfőbb szervei a kétévenként összeülő közgyűlés és az ülésszakok közt az ügyeket vivő végrehajtó tanács.
- 34 Nemzetközi Jogi Társaság (*Institut de Droit International*): a nemzetközi jog művelésére 1873-ban alakult tudományos társaság. Székhelye Genf. A tagok által választott 60 rendes és 60 levelező tagja van. Általában kétévenként tart ülésszakot. Ügyeit az ülésszakok között az elnök és a főtitkár viszi.
- 35 Lásd a VII. kongresszus 3. határozatának 7. pontját.
- 36 1929. június közepén rendezték meg Varsóban a külföldi lengyelek első kongresszusát, melyre 18 országból érkeztek delegáltak. A külföldi lengyelek második kongresszusán, 1934-ben alakult meg a Lengyelek Világszövetsége.
- 37 Lásd a VI. kongresszus 2. határozatát.
- 38 Lásd a IX kongresszus 5. és a X. kongresszus 2. határozatát.
- 39 Lásd a X. kongresszus 7. határozatát.
- 40 Lásd a XI. kongresszus 2. határozatát.
- 41 Lásd a VII. kongresszus 3. határozatát.
- 42 Bár az I. kongresszus 2. határozatában a kulturális autonómiában látta a kisebbség és a többség tagjai együttműködésének biztosítékát, a II. kongresszus az egység megőrzése érdekében az I. kongresszuson hozott határozatot úgy módosította, hogy a kulturális autonómia helyett a kulturális fejlődés szabadságát hangsúlyozta. Külön kiemelte, hogy „nemzetiségi kulturális autonómia, illetve az annak megfelelő más szervezetek megalakítása csakis a kisebbségek egyetértésével történhet”. II. kongresszus. 1. határozatának 1. pontja.
- 43 A kongresszus a frízeket arra való hivatkozással nem vette fel tagjai sorába, hogy azok a német nép egyik törzsét képezik. A németországi dánokkal, lengyelekkel és szorbokkal szolidaritást vállaltak a lengyel csoportok is, és a továbbiakban ők is távol maradtak a kongresszustól.
- 44 Motzkin, Leo (1867-1933). Franciaországban élő, nagy tekintélyű cionista zsidó politikus. Részt vett a versailles-i és saint-germaini békekonferenciákon. Mint a *Comité des Delegations Juives* elnöke kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett Genfben. A szervezetet is ő alapította, először főtitkára, majd elnöke volt. Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok egyik alelnöke.
- 45 Roth, Hans Otto (1890-1953). Romániai német kisebbségi politikus, jogász. 1919 és 1940 között a német kisebbség képviselője a bukaresti kamarában. A román kormánnyal való együttműködés híve. 1931-34 között az Európai Német Népcsoportok Szövetségének elnöke. 1934-ben, tiltakozásul a nemzetiszocialista zsidóüldözés ellen, visszalép az elnöki tisztségtől. 1943-ban demonstratívan kizárják a népcsoportból, mivel „semmit sem tanult a nemzetiszocialista forradalomból”.
- 46 Galántai József: *i. m.* 167.
- 47 In: Galántai József: *i. m.* 169.
- 48 Ammende helyett a főtitkári teendőket ettől fogva a szintén balti német (észtországi) Uexküll-Güldenband báró látta el.
- 49 A kongresszus egyik legfelkészültebb és legbefolyásosabb politikusa, Paul Schiemann is - betegsége mellett - elsősorban emiatt nem vett részt a későbbiekben a szervezet munkájában.

FÜGGELÉK

DR. EWALD AMMENDE

Az európai nemzeti kisebbségek képviselői számára rendezendő konferencia szükségességének indokai, irányelvi és programja

A. Indokok

1. Ez a konferencia azon az új helyzeten alapul, mely az észtországi kisebbségi autonómia¹ megvalósítását napirendre tűzte. E konferencia már nemcsak panaszok orvoslásával és elméleti kérdések mérlegelésével foglalkozhatna, hanem immár a tényleges lehetőségekkel is. Taktikailag az észtországi autonómiának köszönhetően - most sokkal nagyobb esélyünk van a sikerre, mint eddig.

2. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a Népszövetség Titkárságának munkája, amely ma olyannyira ki van szolgáltatva a kérdésben érdekelt többségi népek nyomásának, amelyek a kisebbségeket egyoldalúan üres propagandával és államellenes tevékenységgel vádolják, csak úgy lehetne eredményes, ha a kisebbségek zárt és jól szervezett mozgalomban a világ közvéleménye elé lépnének. Ez megerősítené a Népszövetségben a nemzetek közötti béke érdekében működő elemek pozícióját, s ennek ügyünkre nézve természetesen különlegesen nagy jelentősége lenne.

3. Egy sor olyan országban, amelyet nem kötnek kisebbségi szerződések - így például Olaszországban és Spanyolországban -, a kisebbségek helyzete napról napra romlik, mivel ezekben a kisebbségek nyílt, azaz hivatalos elnyomtatása folyik. Ezen országok kisebbségeinek csak akkor lehet segíteni, ha a kisebbségvédelem általánosan elfogadottá válik, és széles körben megtárgyalásra kerül.

4. A konferencia gyors összehívásának legfőbb oka mégis az a tény, hogy most különböző államok előkészületeket tesznek arra, hogy a következő közgyűlésen, a kisebbségi jog általános elfogadtatásáról szóló vita alkalmával a kisebbségi jognak mint olyannak a létezését kétségbe vonják; így például a lengyel képviselők nemrégiben kinyilvánították, hogy ősszel javaslatot szándékoznak beterjeszteni arról, hogy a kisebbségi jogok tekintetében minden államra azonos kötelezettségek vonatkozzanak- legyen bár szó a kisebbségi jogok általános elfogadtatásáról, akár eltörléséről. Ha nem feltételezhető is, hogy Lengyelországnak, Jugoszláviának és a többi érdekelt hatalomnak sikerül a kisebbségvédelmi kötelességei alól kibújni, ám ha maguk a kisebbségek semmit sem tesznek jogaik érvényesítéséért, akkor a ma érvényben lévő kisebbségvédelmi szerződések is erősen csorbulhatnak.

5. További ok a kisebbségek Népszövetség melletti világos kiállításának szükségessége. Az érdekelt kormányok minden olyan megállapítását, mely szerint a kisebbségek tevékenysége nem építő jellegű, azaz a kisebbségek az európai kultúra fejlődésében nem működnek aktívan közre, úgy kellene megcáfolni, hogy a cáfolat szigorúan és a legnagyobb határozottsággal a népszövetségi határozatok talaján álljon. Egy ilyen jellegű zártkörű gyűlésnek épp a jelen pillanatban lenne nagy jelentősége, mikor a helyzet sok helyen kielezett.

6. Továbbá figyelembe kellene venni, hogy a jelen pillanat pszichológiailag is kedvező európai kisebbségi konferencia rendezésére, míg a jövő év talán már nem lesz az. Tartani lehet attól, hogy abban az esetben, ha az egymással határos európai hatalmak között minden-ma még függőben lévő-viták kérdésben megállapodás jön létre, akkor azok az eddiginél sokkal nagyobb határozottsággal szállnának szembe a kisebbségek minden jogos követelésével és kívánságával. (Itt az állam szuverenitásáról vallott felfogásuk a tét.) Az ellenállás, amelybe közös fellépés esetén a kisebbségek ütköznenek, a jövőben valószínűleg még sokkal nagyobb lenne, mint manapság.

B. Program

1. Először is nyilatkozatot kellene eljuttatni Svájcba, amely egyfelől mindenkor messzemenő vendégbarátságot tanúsított az elnyomott nemzetiségek tagjai iránt, másfelől maga is a nemzetiségi kérdések megoldásának egyik lehetőségét példázza.

2. Továbbá bizalmat kellene szavazni a Népszövetségnek - esetleg felhívással egybekötve. Ebben egyes kisebbségek utalhatnak a Népszövetség alapszabályának 19. paragrafusára,² azaz ki kellene jelenteniük, hogy tartózkodnak az önkényességtől, mert ebben az összefüggésben a cselekvés (a békét veszélyeztető okok megszüntetése) a Népszövetség feladata, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati kötelessége is.

3. További pontként jöhetne szóba a kisebbségi jog általános elfogadtatásáról folytatott elvi vita - legyen bár szó kivételes jogról, vagy mindenkire és minden esetben érvényes jogi alapelvről. Itt a harmadik közgyűlésnek abból a határozatából kellene kiindulni, mely a kisebbségi szerződések határozatait mindenkire nézve erkölcsileg kötelező erejűvé nyilvánította.³ A kisebbségvédelem általános elfogadtatása mellett leglényegesebb érv az a tény lehetne, hogy sok többségi nép - olyanok, amelyek érintettek a kisebbségvédelmi szerződésekben - úgy tekint a kisebbségvédelemre, mint egyoldalú kötelező feladatra, és ezért nem érez e szerződések betartására belső késztetést. Pedig kézenfekvő, hogy ebben a kérdésben a kisebbségek és a szerződéssel kötelezett többségi népek között bizonyos érdekközösség áll fenn, politikailag és taktikailag egyaránt. Ebben a kérdésben a kisebbségek a többségi nemzetek érdekeinek képviselői lehetnének.

4. Ebben az esetben viszont rendkívül fontos lenne a kollektív kisebbségi jogok kérdése is. Le kell szögezni, hogy a kisebbség nemcsak minden egyes tagjának védelmét igényli nyelvének, vallásának gyakorlásában stb., hanem kollektivitásának, azaz individuális közösségi életének védelmét is. A kisantant és a versailles-i béke jogi alapelveivel teljesen új koncepciót kellene szembehelyezni, melynek aztán végül el kellene vezetnie a területi, illetve a személyi autonómia követeléséhez, sőt egyes esetekben a határok Népszövetség általi revíziójához is. Ezzel összefüggésben megfelelő hangsúlyt kellene helyezni Észtország példájára, s ezt követően minden csoport külön megfogalmazhatná, hogy ő milyen követeléseket tart szükségesnek kollektivitása megőrzése érdekében ezeknek a követeléseknek azonban, mint említettük, összhangban kellene állniuk a Népszövetség alapszabályával.

5. A fent említett pont után egészen általánosan meg lehetne tárgyalni, illetve határozatot lehetne hozni arról, hogy minek kellene ahhoz történnie, hogy kisebbségjogi területen a jövőben minden munka lehetőleg összehangoltan és sikeresen folyjék. A kérdés tárgyalásának azonban semmi esetre sem szabadna oda vezetnie, hogy a konferencia a kisebbségjogi kérdések speciális kongresszusává váljék.

6. Külön pontként lehetne tárgyalni a Népszövetség Titkárságához fűződő kapcsolatot, illetve annak kívánatos voltát, hogy a testületben olyan hivatalnokok is dolgozzanak, akik kisebbségi sorból származnak, továbbá a panasz eljárás javításának szükségességét. Ebből az alkalomból bizalmat lehetne nyilvánítani a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság⁴ iránt.

7. Különösen fontos lenne, hogy a konferencia állást foglaljon néhány olyan kérdésben, amely a kisebbségvédelmet ugyan nem érinti közvetlenül, de a nyilvánosságot fölöttébb érdekli, és a kisebbségek számára is rendkívüli jelentőségű. Erre azért van szükség, hogy dokumentáljuk: a kisebbségek nemcsak saját ügyeik iránt mutatnak érdeklődést, hanem ugyanilyen mértékben az általános európai kérdések tárgyában is. Itt mindenekelőtt a biztonsági garancia-egyezmény kérdéséhez kapcsolódó állásfoglalásról lehetne szó, mert hogy a genfi jegyzőkönyv mai formájában elfogadhatatlan, az nem is lehet kérdéses. A kisebbségek részéről nyomtatékosítani kellene, hogy az ilyen biztonsági megállapodás megkötésének egyik leglényegesebb előfeltétele a kisebbségvédelem általános elfogadtatása és továbbfejlesztése. Ezzel kapcsolatban különös figyelmet kellene szentelni annak a ténynek, hogy szomszédos államok háborítja esetén a legtöbb kisebbség különösen nehéz helyzetbe kerülne (így például Lengyelország és Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia, illetve Magyarország közötti háború esetén németek harcolnának németek ellen).

Éppen ezért a nemzeti kisebbségek különösen érdekeltek abban, hogy az államok közötti esetleges véleménykülönbségek ne vezessenek háborús konfliktushoz, mint ahogy abban is, hogy az európai nézeteltérések rendezése lehetőleg békés úton történjék. Hiszen hogy mi vár a kisebbségekre háború esetén, azt a világháború már bebizonyította.

8. Különösen behatóan kellene tárgyalni ezek után azt a kérdést, hogy hogyan lehet az egyes nemzeti kisebbségi csoportok közötti jó viszonyt tartósítani. Bebizonyosodhatna, hogy az évente megrendezett és jól előkészített európai kisebbségi konferencia a vélemények kicserélésének és az általános kérdésekben való egységes állásfoglalás kialakításának leghatékonyabb eszköze. Ennél szorosabb összefogás, illetve rendszeresebb és mélyebb kapcsolat kialakítása az egyes európai kisebbségi csoportok között - tekintettel azok sokféleségére - egyelőre valószínűleg nem lenne ajánlatos.

9. A napirend fontos pontját kellene képezni a szovjet-országi nemzetiségi politika és az európai államok számára abból adódó konzekvenciák megvitatásának.

10. A konferencia berekesztése előtt köszönetet kellene mondani a Népszövetségi Ligának⁵, az Interparlamentáris Uniónak⁶, valamint minden olyan nemzetközi szervezetnek, amely eddig a kisebbségi problémával foglalkozott.

C. Nehézségek

1. Ismeretes, hogy az egyes nemzeti csoportok céljai jelentősen különböznek egymástól (egyeseknél kulturális autonómia - másoknál a határok megváltoztatása). Ez okból fontos lenne már a konferencia kezdete előtt tárgyalási platformot kialakítani azért, hogy biztos legyen: a konferencia alatt nem válnak el egymástól élesen a nézetek. A platformnak a népszövetségi alapszabály határozatai alapján kellene állnia, amelynek mint azt fentebb említettük - 19. paragrafusa tartalmaz egy olyan pontot, mely az ellentétek áthidalásának kiindulópontjává mindenki által elfogadható. Ez a paragrafus ugyanis a határok revíziójára törekvő csoportoknak is megadja a lehetőséget arra, hogy a Népszövetség alapszabályához lojálisak legyenek.

2. A legnagyobb nehézséget valószínűleg az egyes kisebbségi csoportok között hirtelen kipattanó nemzeti ellentétek leküzdése okozhatja. A tapasztalatok alapján mégis feltehető, hogy a csoportok között olyan nagy a kisebbségi érdek-azonosság, hogy az ellentéteket még a konferencia előtt maradéktalanul tisztázni lehetne, és olyan programban lehetne megegyezni, amely nem hagy teret az ilyen problémák számára. A közvetítés az olyan kisebbségi csoportok feladata lehetne, amelyek az adott nemzeti ellentétben mindkét érintett nemzetiséghez közel állnak (így például az olaszországi szlovének vezetője, aki, mint ismeretes, az ország német kisebbségével azonos oldalon áll, közvetíthetne a szláv és a német csoportok között).

3. Továbbá számolni kell azzal, hogy a konferenciát egyesek szeretnék kizárólag a legyőzött népek ügyének feltüntetni. Ez nem sikerülhet, ha a találkozáson valóban minden nagy európai kisebbségi csoport részt vesz. Így kiderülne, hogy a kisebbségi kérdés ma a szó valódi értelmében éppúgy német, mint szláv, éppúgy latin, mint magyar probléma, s e nemzeti csoportok mindegyikének alapjában véve azonos érdekei fűződnek kulturális sajátosságaik szabad fejlődéséhez. A konferencia sikerének tehát az az előfeltétele, hogy ott lehetőleg minden nagy nemzetiségi csoport képviseltesse magát.

4. További nehézségek származhatnának abból, hogy ki küldhet delegáltakat a konferenciára. De azok a tapasztalatok, melyeket a német kisebbségek összejöveteleik szervezésével kapcsolatban szereztek, azt mutatják, hogy ez a kérdés leginkább úgy oldható meg, ha a konferenciára a kisebbségek nagy politikai és társadalmi

szervezetei küldik el képviselőiket. Azonban nem lenne tanácsos parlamenti képviselőkre szűkíteni a résztvevők körét, mert sok kisebbségnek egyáltalán nincs képviselője országá parlamentjében, és mert egyes kisebbségi szervezetek esetleg volt képviselőket vagy más személyiségeket akarnak delegálni. Mindenesetre fontos, hogy ne csak jogi tanácsadók, szakértők stb. gyűljenek össze, hanem a kisebbségek legitím képviselői is. Azok a kisebbségek, amelyeknek egyáltalán nincsenek szervezetei, s ezért akaratauk kinyilvánítására sincs lehetőségük, nem képviselhetik magukat a konferencián.

5. A tárgyalási nyelvvvel kapcsolatban felmerülő nehézségeket azáltal lehetne feloldani, ha egy germán, egy latin, egy szláv nyelv (mondjuk, a német, a francia, az orosz), és szükség esetén a magyar is hivatalos tárgyalási nyelv lenne, de adva lenne a lehetőség arra is, hogy a tárgyalás csak kétnyelvű legyen: például német és francia.⁷

D. A konferencia előkészítése és gyakorlati megvalósítása

I Kézenfekvő, hogy az első európai kisebbségi konferencia sikerének legfontosabb előfeltétele a gondos előkészítés. Az előkészítésnek nagyjából a következőképpen kellene történnie.

1. Legelőször is a nagy nemzeti csoportok néhány bizalmi emberének kapcsolatba kellene lépnie egymással, hogy megállapítsák, milyen körülmények között, milyen programpontok nehézségeit lehetne elhárítani, s ezzel a legjelentősebb csoportok részvételét biztosítani, hogy a konferencia egyáltalán létrejöhessen. Aztán a megbízottak mindegyikének érintkezésbe kellene lépnie a hozzá közel álló kisebbségi csoportokkal, hogy megállapítsa: mennyiben lehet a tárgyalásokhoz az ebben az emlékiratban felvázolt irányelvek szerint közös platformot találni. Ha bebizonyosodna, hogy arra az eredményre jutottak, miszerint a kongresszus megszervezhető, és azt a legtöbb kisebbségi csoport a velük közölt irányelveknek megfelelően kívánatosnak tartja, csak akkor következhetne a második, a döntő lépés: az előkészületek.

2. A nagy nemzeti kisebbségi csoportok képviselőinek az előkészítő összejövetelen⁸ végérvényesen meg kellene állapodniuk azokban az irányelvekben, amelyek mentén a konferencia haladhatna. Ehhez a genovai konferencia⁹ megfelelő mintául szolgál:

le kell fektetni bizonyos megállapodásokat, amelyekhez minden, a konferencián részt venni kívánó kisebbségnek tartania kell magát. Például meg kellene egyezni abban, hogy minden olyan csoport, amely nemcsak az autonómiát, hanem végcélként a határok felülvizsgálását is követeli, a konferencián a Népszövetség alapszabályának 19. paragrafusára helyezkedjék. Továbbá, hogy minden nemzeti polémia és agresszivitás a résztvevők között ki van zárva. Másodszor, meg kellene egyezni a kongresszus összehívásának módjáról, annak minden részletéről. Itt külön ki kellene hangsúlyozni, hogy az összehívást az összes nagy nemzeti csoportnak egyidejűleg kell kezdeményeznie. Harmadszor, meg kellene egyezni, a már említett irányelveknek megfelelően, a konferencia minden egyes napirendi pontjáról és azok részleteiről, s főleg pontosan meg kellene jelölni az összejövetel helyét, tárgyalási nyelvét és időpontját.

3. Az előkészítő összejövetel munkájának befejezése után minden szóba jöhető kisebbségi csoport meghívása mellett értesíteni kellene a Népszövetség Titkárságát, a Főtitkári Hivatalt, az Interparlamentáris Uniót, illetve a Népszövetségi Ligákat, valamint - ha Genfet választanák a konferencia színhelyéül - a svájci szövetségi kormányt. Már ma is megállapítható, hogy az említett szervezetek mértékadó köreivel való privát kapcsolatfelvétel azt mutatta, hogy azok a kisebbségi konferencia megvalósulását - az előkészítésben felvázolt előfeltételek mellett - hasznosnak és szükségesnek ítélik.

II. A konferencia megvalósítása és szervezete a legutóbbi nemzetközi konferenciák, valamint a genfi népszövetségi gyűlések tapasztalatai alapján, nagyjából a következőképpen képzelhető el.

1. A konferencia helyéül csak Genf jöhet szóba, mivel itt van a Népszövetség és a nemzetközi szervezetek székhelye, és ez a sajtót, valamint a nyilvánosságot tekintve a nemzetközi visszhang kiváltására a legalkalmasabb hely a világon. Genf ma Európa legsemlegesebb városa, maga a Svájci Államszövetség is szívesebben látná a kisebbségi konferenciát Genfben, mint az ország más részén.

2. A konferencia időpontját rövidebbel a genfi népszövetségi közgyűlés összeülése előtti időre lehetne kitűzni, esetleg még jobb lenne a Népszövetség ülése alatti idő, mert nagy jelentősége lenne, ha a közgyűlés egyes delegátusai készek lennének konferenciánk álláspontjait és határozatait érveléssel felhasználni, mint ahogy annak is, ha a Népszövetség közgyűlésén bizonyos kérdések tárgyalása a mi kisebbségi kongresszusunk létrejöttének jegyében zajlana. Azért lenne különösen ajánlatos a népszövetségi közgyűlések alatti idő (tehát szeptember közepe, illetve vége), mert ez idő alatt a sajtó képviselőinek száza - a legjelentősebb újságok tudósítói - jönnek Genfbe, akik kisebbségi konferenciánk megvalósulása esetén annak hírért természetesen elvinnék a világ minden tájára (itt meg kell jegyezni, hogy a Genfben érkező sajtótudósítók közül sokan komoly politikusok, akik nagy érdeklődést és megértést tanúsítanak a nemzetiségi kérdés iránt). Természetesen fontos lenne, hogy megkönnyítsük a sajtó képviselőinek munkáját, mint ahogy az is, hogy figyeljünk a Népszövetség ülésén az ezzel kapcsolatban szerzett tapasztalatokra. Mindenesetre kétség sem férhet ahhoz, hogy konferenciánk sikere esetén annak hordereje nagy részben a világ különböző országainak nagy és tekintélyes lapjait képviselő újságírók objektív tudósításától függ. Ha a genfi népszövetségi közgyűlés időpontja mellett

döntենék, akkor leginkább a plénumon való általános vita lezárulása utáni és a záróülések kezdete előtti napok jöhetnének szóba, tehát az az idő, amikor a munka főleg a bizottságokban zajlik.

3. A tárgyalási nyelvek - mint már említettük - a nagy nemzeti csoportok nyelvei lennének, de nem hivatalosan meg lehetne egyezni kevesebb nyelv használatában is. Minden képviselő használhatná anyanyelvét is, de a fordításról neki magának kellene gondoskodnia. Különösen fontos a konferencia plenáris és bizottsági ülésekre való felosztása. A nagy nyilvánosság számára csak az általános kérdésekkel nagyon feszes program szerint foglalkozó plenáris ülések lennének nyilvánosak. Egyedül itt lehetne szó a beszédek rendszeres, hivatalos nyelvekre történő (esetleg rövidített) fordításáról. Az összes többi munkát a bizottságokban végeznék, ahol a vita természetesen sokkal kevésbé lenne formális, sokkal kötetlenebbül folyhatna.

4. Természetesen rendkívül sok függ a konferencia titkárságának teljesítményétől. Ez mindenekelőtt a népszövetségi közgyűlés titkárságának tevékenységét veszi mintául, vagyis gondoskodnia kell mind a határozatok írásbeli terjesztéséről, mind a jó kapcsolatok fenntartásáról általában a delegáltak között, és mindenekelőtt a sajtóval.

5. A konferencia finanszírozását - nagyságának és jelentőségének megfelelően maguknak a kisebbségi csoportoknak kellene megoldaniuk paritásos alapon.¹⁰ De már ma is látható, hogy többé-kevésbé általános részvétel esetén a konferencia egyes csoportokra eső tényleges általános költségei (terembér stb.) viszonylag alacsonyak lennének. Tárgyalási helyként, illetve teremként a nagy genfi középületek egyike jöhetne szóba (a Népszövetség ülése alatt talán az Athenaeum, egyébként pedig a Reformationssaal).

E. Résztvevők

I A konferencia résztvevőiként elsősorban az európai kontinens nagy nemzeti csoportjainak képviselői jönnének számításba, akiket származásuk alapján nagyjából a következőképpen lehetne csoportosítani.

2. *GERMÁNOK*: a) *németek* - Lengyelország, Észtország, Lettország, Litvánia, Oroszország, Jugoszlávia, Románia, Magyarország, Csehszlovákia, Olaszország, Dánia; b) *svédek* - Észtország, Finnország (az utóbbi kisebbség, tekintettel a finn államban uralkodó rendezett nemzetiségi viszonyokra, a kisebbségi konferencia szempontjából aligha jön számításba);¹¹ c) *dánok* - Németország. 2. *LATINOK*: a) *katalánok* - Spanyolország; b) *románok* - Jugoszlávia. 3. *SZLÁVOK*: a) *oroszkok* - Észtország, Lettország; b) *fehéroroszkok* - Lengyelország; c) *ukránok* - Lengyelország, Románia, Csehszlovákia; d) *lengyelek* - Németország, Lettország; e) *szlovének* - Olaszország, Ausztria; f) *csehek* Ausztria; g) *szlovákok* - Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia¹². 4. *MAGYAROK*: Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia. 5. *LITVÁNOK*: - Lengyelország.

11. A konferencián való részvétel szempontjából esetleg szóba kerülhetnének még - erről mindenesetre külön határozatot kellene hozni - a speciális viszonyokat felmutató balkáni népcsoportok, valamint a zsidók, akik ugyancsak különleges helyzetben vannak. Ami a zsidókat illeti, meg kell jegyezni, hogy ők csak egyes államokban szerveződtek kisebbséggé, és különböznek környezetüktől tisztán nemzeti alapon. Ezért adott esetben a konferencián való részvételt tekintve csak az utóbbi államok zsidó csoportjainak képviselői jöhetnének szóba.

1. *makedónok*, illetve *bolgárok*¹³ - Jugoszlávia, Románia, Törökország; 2. *görögök* Törökország¹⁴- 3. *törökök*¹⁵ - Görögország, Bulgária, Románia; 4. *zsidók* - Románia, Magyarország,¹⁶ Jugoszlávia,¹⁷ Lengyelország, Litvánia, Észtország, Lettország.

F. Jelentősége

1. A konferencia az egyes kisebbségi csoportok számára mindenekelőtt az értékes véleménycsere lehetőségét kínálja, és hasznos új szempontokat hozna. Továbbá erősítené a kisebbségi csoportok közötti szolidaritást, és mindenekelőtt új ösztönzést jelentene a kisebbségi jog fejlődéséhez. De eltekintve ettől az inkább speciális vonatkozástól, a konferenciának általában véve is nagy európai, illetve világpolitikai jelentősége lehetne.

2. A konferencia kétségkívül erősítené a népszövetségi eszmét, és hozzájárulna ahhoz, hogy a genfi szövetség valóban semleges szervezetté váljék, mivel a kisebbségi képviselők állásfoglalásai számos esetben sokkal szabadabbak lehetnének, vagyis sokkal kevésbé befolyásolnák bizonyos politikai-állami szándékok, amelyek - mint ahogy az ismeretes - gyakran akadályozólag és gátlólag hatnak. Egyes szempontok sokkal tisztábban juthatnának kifejezésre, és sok olyan gondolatot, melyet a Népszövetség még nem mer felvetni, a konferencia köreiben elő lehetne készíteni.

3. A konferencia létrejötte mindenekelőtt a rend új elemét hozná kontinensünk kaotikus állapotába, vagyis létrejötte a „saját szakállára” cselekvő taktika megnehezítését, másfelől sok kisebbségi kérdés megoldásában a legális és törvényes eljárás javuló kilátásait eredményezné. Az egymástól távol élő kisebbségek között magától értetődően csak lelki érdekközösségről - eszmei téren való együttműködésről - lehet szó, amely azonban nemcsak az ő érdekük, hanem az egész földrésze is. A különböző nemzeti csoportok között fennálló ellentéteket áthidaló európai kisebbségi konferenciának végül be kellene bizonyítania, hogy Európa népei és nemzetei között *a modus vivendi* nemcsak kívánatos, hanem lehetséges is.

Összefoglalva: ha az első európai kisebbségi konferencia sikeres lenne, és később további hasonló konferenciák követnék, akkor ezzel a nemzetközi politikában teljesen új faktor alapjai teremtnének meg. Kétség sem férhet hozzá ugyanis, hogy az európai kisebbségeknek ez a blokkja olyan szervezet lenne, amely körülbelül 50 millió ember véleményének adna hangot, méghozzá olyan emberekének, akiknek nézetei semmi esetre sem az állami szuverenitás túlértékelésén nyugszanak - ez az európai kulturális fejlődés szempontjából rendkívül jelentős lépés lehetne.

Éppen a háború utáni évek bizonyították be nekünk, hogy a Közép- és Kelet-Európában fennálló népi zűrzavarban a nemzetiségi kérdés egyedül új államhatárok megvonásával már nem oldható meg. Másként fogalmazva: földrésznünknek ezen a részén a meglévő határokat bárhogy húzzák és változtatják meg, mindenképpen emberek milliói lesznek - ha nem németek, akkor lengyelek, ha nem románok, akkor magyarok, ha nem oroszok, akkor észtek és lettek -, akiknek úgy kell életüket leélniük, hogy idegen nemzetiség tagjának számítsanak.

Korunkban a nemzetiségi probléma megoldása csak úgy lehetséges, ha átfogó, nemzetek közti kiegyezéssel az adott állam keretein belül minden népcsoport számára megadatik a lehetőség, és ezzel az alap, kultúrájának és nemzeti sajátosságainak szabad fejlődéséhez. De az államok, illetve a többségi népek és nemzetiségeik az érdekek közeledéséhez vezető útra soha nem fognak rátalálni, ha maguk a kisebbségek-a szabályozásban legérdekeltebb félként-ebben aktívan együtt nem működnek.

Ezért most rajtuk, a kisebbségeken a sor, hogy összefogjanak, állást foglaljanak, és közöljék a világgal, hogy szerintük mit kellene tenni, hogy ne kerüljön sor ismét nemzeti viszályokra és emiatt háborús konfliktusokra.

1925 nyara

JEGYZETEK

- 1 Lásd a bevezetés 7. jegyzetét.
- 2 Lásd a bevezetés 13. jegyzetét.
- 3 A Népszövetség III. közgyűlésének 1922. szeptember 21-i határozata kifejezte azt az óhajt, hogy a kisebbségeivel szemben minden tagállam az igazságosságnak és türelemnek azt a fokát tanúsítsa, melyet az általuk kötött kisebbségi szerződések az államokra elismernek. Ez a problémának csak formális elintézése volt, az általános elfogadtatás nem valósult meg. Balogh Arthur: i. m. 306.
- 4 Lásd a bevezetés 30. jegyzetét.
- 5 Lásd a bevezetés 32. jegyzetét.
- 6 Lásd a bevezetés 31. jegyzetét.
- 7 Lásd a bevezetés 14. jegyzetét.
- 8 1925. július 8-án tartották meg az első előkészítő ülést a magyar, német, ukrán és litván kisebbségi csoportok képviselői. Ezen a találkozón határozták el, hogy még annak az évnek az őszén meg kell tartani a kongresszust. A következő ülést augusztus 25-én tartották Drezdában. Ezen megfogalmazták az egyes csoportoknak küldendő meghívólevelek szövegét. Az előkészítő és szervezőmunkát dr. Ammendére bízták. Erwin Kelm: i. m. 55.
- 9 1922. április 10. és május 19. között Genovába összehívott nemzetközi konferencia, melyen 29 állam vett részt. A konferencia célja az első világháborút követő időszak gazdasági és pénzügyi vonatkozásainak megvitatása volt.
- 10 Lásd a bevezetés 15. jegyzetét.
- 11 Finnországban az államnyelv a finn és a svéd volt. Ahol a kisebbség aránya nem érte el a 10%-ot, ott egynyelvű közigazgatási egységeket hoztak létre. Ha ez az arány nagyobb volt, akkor a közigazgatási egységet kétnyelvűnek nyilvánították. A hivatalok egymás közötti érintkezésében használt nyelv az adott közigazgatási egységben élő többség nyelve lett. A finn hadseregben a polgárok olyan csapatoknál teljesítettek szolgálatot, ahol a velük azonos nyelven beszélők voltak többségben (a vezénylési nyelv a finn volt). A balti-tengeri, 1809-ben Finnországgal együtt Oroszországhoz kerülő, 95%-ban svédek lakta Aland-szigeteket a Népszövetség 1921-ben Finnországnak adta. Ennek feltételeként a szigetek külön parlamentet és kormányzót kaptak. A finn kormány vállalta, hogy tiszteletben tartja és megőrzi a svéd nyelvet, kultúrát és hagyományokat, a svéd kormány pedig ennek fejében lemondott a szigetekre vonatkozó igényéről.
- 12 A jugoszláviai szlovák kisebbség nem lett tagja a kongresszusnak.
- 13 A makedónoknak, illetve a törökországi bolgároknak nem voltak képviselőik a kongresszusokon.
- 14 Nem képviseltették magukat a kongresszuson.
- 15 Egyik török csoport sem vett részt a kongresszus munkájában.
- 16 A magyarországi zsidó kisebbség nem képviseltette magát a kongresszuson. 17 A jugoszláviai zsidók sem képviseltették magukat.

FERENC EILER

International Minority Congresses between the two World Wars

The only international organization of the interwar history of the European organized national minorities was formed - though never legally recognized by the League of Nations - in Geneva in 1925 after the collaboration of the minority groups. Through its 14-year-old history the European Minority Congress defined the main aims of the minority collaboration: generalization of the minority rights, achievement of cultural autonomies similar to the one in Estonia, reform of the procedure of the minority protection in the League of Nations, a wide and deep minority co-operation which was absolutely necessary to carry out the aims mentioned above.

The essay besides the description of the organizational frames examines the legitimacy and scope of the organization and the attitude of the annual congresses towards the guarantee procedure of the League of Nations, the states and the minority protection and the self-organization and national co-operation of the minorities.

The essay also treats the inner conflicts in connection with the questions of cultural autonomy and assimilation. As a result of the latter the two strongest groups of the congress, the German and the Jewish ones confronted in 1933 and the Jewish group left the congress. Together with the strengthening of the national socialist idea, in the work of the congress the radical German representatives tending towards national socialism became influential by 1937. The real importance of the congress-besides the great theoretical work - was mainly the opportunity for forming connections and for the co-operation of the different minority groups and that it called the attention of the international public opinion to the topic.

With the publication of Ewald Ammende's 1925 plan we can look into the circumstances of the birth of the organization and compare the initial aims to reality later.

GYURCSÍK IVÁN

A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise

A demokratikus változást Csehszlovákiában nem előzte meg a magyarországihoz vagy a lengyelországihoz hasonló fokozatos demokratizálódási folyamat, az események sokkal gyorsabban zajlottak le, és felkészületlenebbül érték a demokratikus ellenzékét és a lakosságot. A fő figyelem a hatalmváltás és a rendszerváltozás egyes fázisaira összpontosult. Témám szempontjából lényeges, hogy a kialakuló hatalom mennyiben változtatott formailag és tartalmilag a korábbi időszak nemzethatalmi politikáján, a kisebbségekhez való viszonyán.

Az 1989. novemberi-decemberi csehszlovákiai események jellegével kapcsolatban találó az a megállapítás, mely szerint forradalom, összeomlás, lemondás, tárgyalásos megegyezés egyaránt jelen volt ebben a folyamatban.¹ Szimbolikus jelentőségű a Polgári Fórum, a szövetségi kormány és a Nemzeti Front képviselői között folyó tárgyalások eredményeként kialakult vezetés összetétele: Václav Havel, a legismertebb ellenzéki, a Charta '77 egyik meghatározó személyisége, egyenesen a börtönből került a Hradcsinba köztársasági elnöknek; Alexander Dubček, az 1968-as Prágai Tavasz reformkommunista vezetője lett a Szövetségi Gyűlés elnöke; Marián Čalfa minisztere volt annak az utolsó kommunista kormánynak, amely Havelt bebörtönözte, ő lett ismét a szövetségi kormány elnöke.

A kisebbségi kérdéshez való viszonyt jól jellemzi a Havel vezette Polgári Fórum, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen delegációja, az Adamec, majd Čalfa vezette CSSZSZK kormánya és a Nemzeti Front delegációja közötti, a hatalmelosztásról és az új szövetségi kormány összetételéről folyó tárgyalások jegyzőkönyvének² az a részlete, mely a nemzeti kisebbségek ügyével megbízott szövetségi miniszter funkciójának létrehozásáról és a miniszter személyéről szól.

A Független Magyar Kezdeményezés javaslatára a Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen Duray Miklóst jelölte a létrehozandó miniszteri posztra. Javaslatuk szerint: „Helyes lenne, ha a magyar kisebbség képviselője a kormányba kerülne - hogy ezzel bizonyos mértékig elhallgattassa azokat a hangokat, melyek azt állítják, hogy a magyar kisebbség nálunk el van nyomva” -, valamint ha „a Nyilvánosság az Erőszak Ellen keretében magyar nemzetiségű állampolgárok is tevékenykednének. Komoly érdekünk fűződik ahhoz, hogy együttműködjenek velünk, és hogy a kapcsolatok köztünk és köztük konfliktusmentesek legyenek, amilyenek eddig voltak. Éppen ennek a szervezetnek a tagjai javasolták Durayt a miniszteri tisztségre”³, továbbá „arról van szó, hogy véleményünk szerint a nemzeti kisebbségek problémáinak megoldásában teljesen új filozófiát kell alkalmazni. Nevezetesen azt, hogy a nemzeti kisebbségek kérdését nem úgy kezeljük, hogy egyszerűen elhallgattatjuk őket, vagy esetleg lehetetlenné tesszük, hogy akár legfelsőbb kormányzati szinten is megnyilatkozzanak, ellenkezőleg, inkább előremenekülünk. Vagyis lehetővé tesszük elképzeléseik megfogalmazását, és akkor majd megmutatkozik, hogy azok mennyire elfogadhatóak vagy elfogadhatatlanok.”⁴

Čalfa a nemzetiségi-kisebbségi ügyekkel megbízott miniszter posztjának létrehozása ellen a következő érveket hozta fel: nem tartozik a föderáció hatáskörébe; olyan miniszteri poszt ez, amely a föderáció alkotmányos működésén kívül esik; mit szólna ahhoz a többi kisebbség, ha magyar lenne a kormányban; a Matica slovenská megfenyegette Čalfát, amikor napvilágra került, hogy e tisztség betöltésére egy magyart javasolnak; Čalfa hasznosabbnak találná, ha a magyarok képviselője parlamentáris keretek között nyerne megoldást. Čalfa hangsúlyozta, hogy ez azon kevés kérdések egyike, mellyel kapcsolatban erős fenntartásai vannak. A Havel vezette delegáció visszalépett a miniszteri tisztség létrehozására vonatkozó eredeti javaslatától, megelégedett azzal, ha Čalfa formálisan bejelenti a Szövetségi Gyűlésben

a kormány azon szándékát, hogy ezzel a kérdéssel fokozottan kíván foglalkozni, bizottságot hoz létre, melybe meghívja a nemzetiségi kisebbségek képviselőit is.⁵

A demokratikus erők meghátrálása az előző hatalom képviselői előtt a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban több okból is jelentős:

a) Ez volt az első nyilvánvaló jelzés arra vonatkozóan, hogy a demokratikus változásokat menedzselő hatalom meddig megy el, milyen szerepet szán a kisebbségeknek, ezen belül a magyar kisebbségnek az új viszonyok között.

b) Jelzés volt arra, hogy nem kerül sor a kisebbségi politika lényeges átértékelésére, a kommunista nemzetiségi politika bírálóira, az ettől a politikától való egyértelmű elhatárolódásra és egy új kisebbségi politika alapelveinek kidolgozására a kisebbségek legfelsőbb szintű bevonásával.

c) Az indoklásból az is kiderül, hogy a tisztség létrehozására elsősorban a külföld miatt van szükség („...elhallgattassa azokat a hangokat, melyek azt állítják, hogy a magyar kisebbség nálunk el van nyomva”), azért, hogy megőrizze a szlovák demokrata mozgalom keretében - és ellenőrzése alatt - a politizáló magyar értelmiséget („Komoly érdekünk fűződik ahhoz, hogy együttműködjenek velünk, és hogy a kapcsolatok köztünk és köztük konfliktusmentesek legyenek”), valamint annak érdekében, hogy új filozófiát lehessen a kisebbségi kérdés terén bevezetni („...előremenekülünk. Vagyis lehetővé tesszük elképzeléseik megfogalmazását, és akkor majd megmutatkozik, hogy ezek az elképzelések mennyire elfogadhatóak vagy elfogadhatatlanok”).

d) Amikor a felsorolt indokok ellenére a Havel vezette küldöttség elállt saját javaslatától, ezzel a lépéssel jelezte mind a külföld, mind a magyar kisebbség politikai vezetői számára, hogy ezt a kérdést a szlovák demokratikus ügyek keretében akarja tartani, hogy meggyőzze mindkét felet az új kormányzat kisebbségekkel kapcsolatos új filozófiájának őszinteségéről.

A szövetségikormány-alakítás politikai következményei legalább két irányban hatottak a szlovákiai magyarságra: a javaslatot tevő FMK nyilatkozatban fejezte ki sajnálkozását amiatt, hogy „a kormányalakítás végső fázisában a kormányelnök környezetében működő retrográd erők obstrukciója megghiúsította” a nemzetiségi ügyekkel megbízott szövetségi miniszteri poszt létrehozását, és egyben kinyilvánította: „Őszinte meggyőződéssel szeretnénk hinni, hogy ez csupán a gyermekcipőben járó demokrácia bukása volt, nem pedig a mindennemű kisebbségi jogot ignoráló régi hatalmi reflexek visszatérése.”⁶ A Független Magyar Kezdeményezés azonban továbbra is a Nyilvánosság az Erőszak Ellen keretében politizált, anélkül, hogy annak visszakoását érdemben számon kérte volna.

A másik irányzatot Duray Miklós képviselte, amikor az Együttélés létrehozásának okait elemezte⁷. „A jövő kormány miniszteri várományosaival beszélgettem... és ebből számomra teljesen világossá vált, hogy azok, akik nem fogalmazzák meg magukat önálló politikai alanyként, egyszerűen nem kerülnek be a politikai életbe, vagy ha mégis, rövidesen kiszorulnak belőle... Tehát 1989. december 9-én már meg voltam győződve arról, hogy önálló pártot, esetleg egy lazább szerkezetű politikai mozgalmat kell szerveznem. Láttam, hogy nem lehetséges a társutas politizálás, sem a kommunista időszakból örökölt hajlam: egy nagy struktúrában belül létrehozni egy kisebb alstruktúrát.”⁸

A szlovákiai magyar pártok kialakulása

A magyar politikai pártok kialakulása Szlovákiában egy több szakaszból álló folyamat eredménye. A szlovákiai magyarok érdekeinek képviselőit felvállaló két politikai mozgalom⁹, két politikai párt¹⁰ és a felhívását a közelmúltban nyilvánosságra hozó mozgalom¹¹ három szakaszban jött létre. A demokratikus változások kezdetétől az első szabad választásokig tartó hat és fél hónap alatt alakult meg a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), az Együttélés Politikai Mozgalom (EPM), valamint a Magyar

Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM), és juttatta a választásokon képviselőit a parlamentekbe. A Magyar Néppártot (MNP)¹² 1991 végén, a második szabad választások előtt alapították. A legújabb politikai kezdeményezés¹³ a szlovák-magyar alapszerződés aláírása után jelentette meg felhívását.

Az 1989 után létrejött és az első köztársaságban működött magyar pártok között nem mutatható ki közvetlen folytonosság az elmúlt fél évszázad alatt a társadalomban, gazdaságban, értékekben, demográfiai összetételben végbement változások miatt. Korábbi politikusi magatartások megjelennek példaként¹⁴, de a mai pártok tudatosan, nyíltan nem vállalták fel egyetlen két háború között működött magyar párt szellemi örökségét sem.

A továbbiakban elsősorban a parlamentben és az önkormányzatokban képviseletet nyert magyar politikai pártok genezisével foglalkozom.

Az 1989. november 17.-i prágai események közvetlen hatására jött létre a *Független Magyar Kezdeményezés*¹⁵, mely a cseh és szlovák demokratikus erőkkel együtt a demokratikus változások első szakaszának meghatározó magyar résztvevője volt. Az FMK egy értelmiségi találkozó résztvevőiből alakult meg mint a második világháború utáni első magyar politikai szerveződés, mely elvi nyilatkozatában¹⁶ „hatalmi szervektől független, alulról építkező állampolgári kezdeményezésként”, két hónappal később keltezett programnyilatkozatában már „pártszerűen működő politikai mozgalomként”¹⁷ határozta meg magát.

Az FMK elődjének tekintette a *Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságát* mint az elmúlt időszakban a szlovákiai magyarok egyetlen független érdekvédelmi kezdeményezését. *A modern individualizmus és liberális humanizmus* hívének vallotta magát, legfőbb értéknek *az egyén szabadságát, a toleranciát és a szolidaritást* jelölte meg. Az általános demokratikus jogok követelése mellett a nemzeti kisebbségi kérdéssel kapcsolatban leszögezték: a nemzeti kisebbségek problémáit csak a demokrácia oldhatja meg; az állam polgárainak *államalkotó szerepük* van; a nemzeteket és nemzeti kisebbségeket *kollektív jogok* illetik meg; valamint kiálltak *egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer* létrehozásának szükségessége mellett.¹⁸

Programnyilatkozatában az FMK a liberális eszmekörhöz csatlakozott, amikor a csehszlovákiai magyarságot a magyar nemzet részének tekintette, s a nemzethez tartozásból mint alapvető emberi jogból indult ki. Minden csehszlovákiai magyar Csehszlovákia egyenjogú polgára, tehát az állam alkotója. Ugyanakkor a nemzeti kisebbségek másodrendű állampolgárként való kezelésének legfőbb oka a nemzetállam ideájában és koncepciójában gyökerezik, ezzel összefüggésben az FMK a nemzeti kérdés depolitizálására, a hagyományos ellenségképre épülő nemzetfelfogás átértelmezésére törekszik. Ezt a célt szolgálná a szövetségi szinten működő *multikulturális minisztérium* létrehozása.

Az FMK szükségesnek tartja a csehszlovákiai magyarok demokratikus politikai szervezeteinek kiépülését. A nemzeti kisebbségeknek meg kell kapniuk azokat a posztokat mind a három fő hatalmi központban - a törvényhozói, a végrehajtói és a bírói hatalomban; melyekben demokratikusan választott képviselői természetes politikai úton érvényesíthetik a kisebbségek érdekeit. Ez a feltétele annak, hogy maguk döntsenek minden olyan kérdésben, amely csak érinti őket, és egyenrangú félként foglalhassanak állást azokban, melyek őket is érintik.

A kultúra (ezenbelül az iskolaügy) területén a nemzeti kisebbségeknek a teljes önrendelkezést kell kivívniuk, ki kell építeni a csehszlovákiai magyarok teljes oktatási rendszerét a bölcsődétől a felsőoktatásig. A kisebbségek kollektív jogainak olyan törvényekben megjelenő rendszerét kell kidolgozni, amely biztosítja minden kisebbség számára a szabad gazdasági, politikai, szociális és kulturális életet. Meg kell alkotni a kisebbségeket egyenjogúsító törvényeket: *a nemzeti és etnikai törvényt, a nyelvtörvényt, a kisebbségi jogokat védő közigazgatási törvényeket.*

A felsorolásból is látszik, hogy az FMK elképzelései a kisebbségek jogainak szavatolása terén tartalmazzák az 1968-as elképzelésekben is fellelhető, demokratikus viszonyok között a konzociációs modellhez leginkább hasonlítható javaslatokat (például multikulturális minisztérium, a hatalmi ágakban új posztok létrehozása a kisebbségek képviselői számára), másrészt az oktatási és kulturális autonómia irányába mutató javaslatokat (például az őket érintő kérdésekben maguk döntsenek). A koncepcióban ellentmondásos elképzelések nagy része kisebb-nagyobb módosításokkal az EPM és az MKDM korai dokumentumaiban, a változásokat megelőző memorandumokban is megtalálható. Az illegalitás vagy féllegalitás igazából nem tette lehetővé e javaslatok részletes kidolgozását, demokratikus kereteik azonban alkalmassá tették őket a továbbgondolásra.

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen (NYEE) és a Független Magyar Kezdeményezés *közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában*¹⁹ politikai nyilatkozat volt, melynek jelentősége abban állt, hogy a demokratikus változásokat kezdeményező NYEE és magyar részről az FMK a változások óta először szólította meg egyidejűleg mindkét közösséget, felvázolva elképzeléseit a kisebbségi rendezés területén. A megfogalmazott alapelvek közvetlenül a NYEE tizenkét pontos nyilatkozatához²⁰ kötődtek, mely állást foglalt a nemzetek, a nemzeti kisebbségek és etnikumok teljes és tényleges egyenjogúságát illetően.

A nyilatkozat a nemzeti kisebbségek és etnikumok kérdését új módon közelíti meg, és sorra veszi ennek alapelveit. Minden állampolgárt államalkotó szubjektumnak ismer el; elveti a reciprocitás elvét, elismeri a kollektív jogokat, elutasítja a kollektív bűnösség elvét, nemzetközi kisebbség védelmi rendszer kialakítását szorgalmazza, valamint megállapítja, hogy „a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikumok kollektív jogaiból kiindulva öngazgatás illeti meg azokat minden olyan kérdésben, amely kizárólag őket érinti, továbbá egyenjogú, közös-döntésre jogosultak minden olyan kérdésben, amely őket is érinti”.

Az *Együttélés Politikai Mozgalom*²¹ részben válaszul jött létre a Polgári Fórum és a NYEE kisebbségi kérdésben tanúsított magatartására és az FMK politizálására, másrészt az önálló választási megmérettetés igénye, valamint a cseh és szlovák demokratikus erőkkal szorgalmazott együttműködés hívta életre.

Az Együttélés a kisebbségi jogok megítélésében különbözött az FMK-tól. Amíg az FMK meggyőződése szerint a kisebbségi jogokért folytatott küzdelem csak egy szélesebb demokratizációs folyamat részeként vezethet sikerre, az EPM a kisebbségi jogok megvalósítását a demokrácia kiépülésével párhuzamosan, azzal egyidejűleg képzelte el. Duray Miklós az Együttélés meghirdetése előtt sikertelenül próbálta meggyőzni az FMK vezetőit arról, hogy „a szlovákiai magyarságnak egységes és önálló politizálásra van szüksége, s miután ezt megteremtettük, dönthetjük el, kivel akarunk és tudunk együtt politizálni...”²² Politikailag pluralista körülmények között a nemzeti kisebbségek hatékony politikai képviseletére és érdekvédelmére legalkalmasabb volna a Duray Miklós vezette előkészítő bizottság szerint - „egy olyan ideológiamentes párt vagy politikai mozgalom, amely felvállalná a magyar kisebbség politikai képviseletéért folytatandó harcot, közösen a többi nemzeti kisebbséggel”²³. A politikai képviselet, gazdasági élet, szociálpolitika, oktatásügy, kultúra, nyelvhasználat, hitélet és a különböző nemzetiségűek együttélésének terén megfogalmazott programpontok a fontossági sorrendet jelzik.

A nyilatkozat szerint a törvényhozó testületekben a nemzeti kisebbségek képviselete alkosson specifikus reprezentációt, és legyen joga dönteni a kisebbségeket érintő ügyekben. A többségi elvet korlátozza a nemzeti kisebbségek védelme.

A program az oktatásügyi és kulturális autonómiát tűzi ki célul, hangsúlyozza az anyanyelv használatának jogát a hivatalos kapcsolattartásban. Az Együttélés a NYEE és FMK közös nyilatkozatának ismeretében reményét fejezte ki a tekintetben, hogy velük azonos politikai platformon állva kezdheti el működését.

A nemzeti kisebbségek képvisellete által alkotott specifikus reprezentáció, bár itt még nem egyértelmű formában, tartalmazza a kisebbségi önkormányzati szerv létrehozásának igényét, különösen, ha a „legyen joga dönteni a kisebbségeket érintő ügyekben” részt is hozzáolvaszuk.

A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom²⁴ megalakulása részben annak köszönhető, hogy a csehszlovák Kereszténydemokrata Mozgalom nem vállalta fel a magyar keresztények érdekeinek valós képviselétét, s politikája nacionalista megnyilvánulásoktól sem volt mentes, másrészt a liberális FMK politikai fellépésével felmerült az önálló magyar konzervatív politikai artikuláció igénye. Az MKDM megalakulásának kezdeti szakaszában nyilvánosságra hozott dokumentumok a hitélet megújulását szorgalmazták, és nem tartalmaztak politikai célkitűzéseket. Az első felhívás a Magyar Kereszténydemokrata Klubok megalakítására²⁵ világnézeti és társadalmi kérdések tisztázását javasolta, de a nemzeti kisebbségek helyzetéről nem tett említést. A NYEE kezdeményezésére, az FMK szervezésében sor került egy összejövetelre,²⁶ melynek célja, a NYEE elképzelése szerint, az MKDK megalakítása lett volna, bár a KDM részéről is létezett erre irányuló törekvés, amikor azonban Janics Kálmán az önálló magyar szervezet elvét támogatta, azonnal szembekerült a NYEE és a KDM híveivel.²⁷

Az MKDM 1990-es programja egyértelműen azt a belső dilemmát tükrözi, hogy ugyan a politikai pártokról szóló törvény alapján lett bejegyezve, azonban programja inkább hasonlít egy hitbuzgalmi kezdeményezéséhez, semmint politikai pártéhoz. Az erre vonatkozó kitévelt maga a program is tartalmazza: „mozgalmunk nem politikai párt!” A program a keresztény erkölcsi tanok ismertetésére épül, a kisebbségi jogokkal kapcsolatban a kultúrával és a közoktatással foglalkozó fejezetben foglal állást, kiállva az anyanyelvi közoktatás fejlesztése, az anyanyelvi oktatás alkotmányos szavatolása mellett,²⁸ de a mozgalom jövőbeli elképzeléseiről további részleteket nem lehet a programból megtudni.

A programok vagy programcsírák alapján nem lehetett megjósolni, hogy milyen koalícióban vesznek részt a magyarok több mint fél évszázad után az első szabad választásokon. Az egységes magyar politikai fellépés megítélése eltérő volt. Az FMK már a változások kezdetén elutasította az egységes magyar politikai erő létrehozására tett kísérleteket, mert ez addigi politikai pozícióinak feladását jelentette volna,²⁹ így a parlamenti választásokon a NYEE listáján indult. Az Együttélés pedig választási szerződést kötött a MKDM-mel. A magyar politikai erők tehát megosztottan indultak az első szabad választásokon. A választások eredményei alapján mégis mindhárom politikai mozgalom képviselői bekerültek a Szövetségi Gyűlésbe és a Szlovák Nemzeti Tanácsba.

1. a táblázat A parlamenti választásokon részt vett magyar pártok eredményei

	Pártok, koalíciók neve							
	EPM-MKDM		EPM-MKDM		MPP		EPM-MKDM-MPP	
	1990		1992		1992		1994	
Szavazat	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
	292 636	8,66	228 885	7,42	70 689	2,29	292 936	10,18

1. b táblázat A magyar parlamenti képviselők száma

	A pártok neve					
	Együttélés		MKDM		MPP	
	Testületek					
	SZGY	SZNT	SZGY	SZNT	SZGY	SZNT
1990	5	7	7	7	5	4

1992	8	9	4	5	-	-
1994	-	9	-	7		1

Megjegyzések a táblázatokhoz:

Az 1990-es választáson az Független Magyar Kezdeményezés együtt indult a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalommal (MPP), ezért nincsenek külön feltüntetve a szavazataik; a választások relatív győztese a NYEE lett (29 százalék).

A Szövetségi Gyűlés két kamarából állt: a Népek, illetve a Nemzetek Kamarájából, 150-150 képviselővel.

A Szlovák Nemzeti Tanácsnak 150 képviselője volt.

Rövidítések:

EPM - Együttélés Politikai Mozgalom, MKDM - Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, MPP-Magyar Polgári Párt, SZGY-Szövetségi Gyűlés, a prágai parlament, SZNT - Szlovák Nemzeti Tanács, majd SZKNT - a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa

2. táblázat *A helyhatósági választásokon részt vevő magyar pártok eredményei*

A pártok neve						
	Együttélés		MKDM		MPP	
	1990	1994	1990	1994	1990	1994
Polgármesterek						
Szám	102	131	35	56	27	62
%	3,7	4,66	1,3	1,99	1,0	2,21
Önkormányzati képviselők						
Szám	2416	2215	1153	1367	482	812
%	6,3	6,3	3,0	3,89	1,3	2,31

Az FMK³⁰ egy, a jogalkotással megbízott miniszterelnök-helyettesi poszttal képviseltette magát a szlovák kormányban, az EPM-MKDM koalíció ellenzékben politizált. Az eddig megtartott három parlamenti választás nyomán kicserélődött szlovák kormányok- jelenleg a hatodik van hatalmon 1989 novembere óta³¹ - szinte minden hatalmi lehetőséget, kombinációt kimerítettek a szlovákiai magyar pártok és a hatalom viszonyában. A skála elég széles: kormányzati részvétel, ellenzéki helyzet, konstruktív ellenzékiiség, ellenzékként a kormány támogatásáról kötött megállapodás, parlamentenkívüliség.

Az FMK-MPP részvétele a Čič-, az első Mečiar- és a Čarnogurský- kormányban, majd az MPP parlamenten kívüli helyzete két évre, az EPM-MKDM ellenzéki szerepe a három Mečiar-kormányban, konstruktív ellenzéki szerepe a Čarnogurský-kormány idején és a kormányt kívülről, megállapodás alapján támogató szerepben Moravčík kormányzata idején. 1992 júniusától a szlovák kormánynak és a szlovák parlamentnek nincs magyar nemzetiségű alelnöke, s amire hosszú idő óta, a Moravčík-kormány idejét kivéve, nem volt példa: az önálló Szlovákiában a kormányzat és a szlovákiai magyar pártok között nem folyik nemhogy érdemi, de semmilyen párbeszéd.

Még említést kell tenni a parlamentben és a helyi önkormányzatban nem képviselt Magyar Néppárttól.

A *Magyar Néppárt* megalakulásának indítéka az 1990-es *nyelvtörvény* elfogadása után kialakult helyzetben kereshető, amikor is a magyar képviselők jelentős része megszavazta a kisebbségek nyelvi jogait korlátozó törvényt. A felhívás a többi magyar párt és mozgalom politikájának alacsony hatékonyságát bírálta, melynek egyik okát a laza mozgalmi struktúrában látta. Ennek kiküszöbölése és a hatékony politizálás érdekében az MNP pártként lépett fel az integrálás, egységesítés szándékával.³² a magyar választási szövetség

létrehozását szorgalmazta. Az 1992-es parlamenti választásokon az EPM-MKDM koalíció tagja volt, a '94-es választásokon a hármas, EPM-MKDM-MPP koalíció listáján szerepeltek jelöltjei. Jelentősebb tömegbefolyásra azonban nem tett szert.

A közelmúltban, a magyar-szlovák alapszerződés aláírása után jelentette meg programnyilatkozatát a magát baloldalinak nevező *Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért*. A Demokratikus Baloldal Pártjából és az Együttélésből eltávozott politikusok hozták létre. Pillanatnyilag még nem lehet megítélni, hogy valós társadalmi igényt elégít-e ki, vagy csak külső megrendelésnek tesz eleget.

A szlovákiai magyar pártok megalakulásának vizsgálatakor nem elhanyagolható körülmény, hogy a többségi nemzet körében szervezett pártok milyen mértékben ismerték el, foglalták programjukba, vállalták fel és képviselték a kisebbségek érdekeit. Amellett maguk a demokratikus erők polgári alapon, de nemzeti keretek között szerveződtek. A kezdeti eufóriában Szlovákiában megalakult Polgári Fórumok fokozatosan megszűntek, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen lépett a helyükre, tehát nem volt a föderáció egész területén működő, a nemzeti kereteken felülemelkedő rendszerváltó párt, néhány jelentéktelen befolyással bíró mozgalmat és az 1992-es választások előtt Klaus kései kísérletét nem számítva.

Önkormányzati törekvések, elképzelések

Egy, a közép-európai térség etnikai pártjait és ezek politikáját vizsgáló amerikai kutató mind a négy létező szlovákiai magyar politikai szervezetet magyar autonómistaként jellemzi közelmúltban megjelent könyvében.³³

Vegyük szemügyre a magyar pártok önkormányzati elképzeléseit, már ami megjelent belőlük a programok szintjén. Az 1989-es változásokat követően elsősorban az államjogi rendezés, az új alkotmányok készítése során fogalmazódtak meg a szlovákiai magyar pártok autonómiaelképzelései, amelyek a konzociációs modelltől kezdve a kulturális és oktatási autonómián, valamint a területi autonómián át egészen a társnemzet-koncepcióig terjednek.

A konzociációs modell etnikailag éles törésvonalakkal és mély demokratikus hagyományokkal rendelkező államokban jól működik. A konzociációs rendszer többségiellenes, elismeri a kollektív jogokat, az egyes közösségeket képviselő eliteket bevonja a döntéshozatalba: nagykoalíciót alkot, vagy például a köztársasági elnök rendszeresen konzultál az egyes csoportok képviselőivel. A konzociációs rendszer főbb elemei: alkotmánymódosítás esetén minden csoporttal konzultációt kell folytatni; minden csoportnak vétőjoga van az őt érintő főbb ügyekben; az állami költségvetést arányosan kell elosztani; minden csoport autonómiájának lényege, hogy maga szabályozza és ellenőrizzé tagjait. E rendszer sikerének fontos tényezője, hogy a lehető legnagyobb mértékben lehessen magára a csoportra ruházni a döntéseket, például széles körű önkormányzat biztosításával.³⁴

A konzociációs modellhez elsősorban az 1968 szellemi örökségét tükröző javaslatok hasonlíthatóak: a nemzetiségi minisztérium és a kisebbségi ügyekért felelős miniszteri, miniszterelnök-helyettesi tisztség, valamint a kormány nemzetiségi tanácsának és titkárságának a létrehozása. Különösen a CSEMADOK egyes vezetői képviselték azt az elképzelést, amelynek lényege: minél több posztot kialakítani, elfoglalni, hogy ezek révén a hatalom döntéseire minél nagyobb nyomást lehessen gyakorolni. Ez az egypártrendszer viszonyai között kialakult és néhány formai elemében megvalósult elképzelés demokratikus körülmények között sok problémát vet fel.

A CSEMADOK rendkívüli KB-ülésén³⁵ a szlovák kormány kisebbségi miniszterelnök-helyettesének jelölte Varga Sándort, akit viszont a kormányzásban résztvevő FMK legitimált politikailag. Ebben a helyzetben felmerül: kinek tartozik felelősséggel a kinevezett, össze lehet-e ezt a módszert egyeztetni a plurális demokráciák játékszabályaival? Hasonló

problémákat vetett fel az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium nemzetiségi osztályának létrehozása, valamint a nemzetiségileg arányos képviselő kérdésére.” Hogy formálhat igényt egy kisebbségi szervezet a nemzetiségi osztály személyzeti pozícióira, ha az államigazgatási posztok betöltése kinevezéses alapon történik? Csak a pártállam viszonyai között működött az arányos képviselő elve, a többpártrendszerű parlamenti demokráciában nem.

Egyik állandó vitatémája a '68-as posztokban, illetve az autonóm intézményekben gondolkodó modell híveinek, hogy bármelyik poszt ellehetetleníthető hatáskörileg *vagy* anyagilag, ezért törvények által előírt autonóm intézményekre van szükség, demokratikusan választott tagokkal önkormányzat esetében -, meghatározott hatáskörrel és költségvetésben rögzített forrásokkal.

Az a '68-as elem, hogy önálló nemzetiségi osztályokat kell létrehozni az Oktatásügyi és Kulturális Minisztériumban, a politikai programok szinte mindegyikében megtalálható, leginkább az oktatási és kulturális autonómiára vonatkozó igényekkel kombinálva. A szlovák kormány nemzetiségi ügyekkel foglalkozó, rendkívüli kihelyezett ülésén” az oktatásügyi miniszter, Ladislav Kováč éles hangú támadással reagált az FMK részéről felszólaló A. Nagy László oktatásügyi autonómia-elképzeléseire.

Csehszlovákia államjogi helyzetének bizonytalansága a szlovákiai magyar pártok képviselőit is állásfoglalásra s egyben a kisebbségek jövőbeli helyzetének rendezésével kapcsolatos elképzelések kidolgozására készítette.

A SZNT és a CSNT közös ülésén³⁸ Szabó Rezső ismertette az EPM-MKDM közös klub állásfoglalását Csehszlovákia államjogi elrendezéséről: „...a CSSZSZK nemzetközi jogi folytonossága mellett szállunk síkra, de egyszersmind irányadónak tartjuk az önrendelkezési jog elvét”; „... képviselőink olyan megoldás hívei, melyben *egyéni (kulturális) és területi autonómia* ötvöződik”.

E válságos politikai helyzetben nem csak elméleti szinten merült fel az autonómia kérdése. Az Együttélés gyakorlati lépésekre határozta el magát, és a csehszlovákiai magyar parlamenti képviselők találkozóját kezdeményezte mindkét parlamentből egy olyan fórum létrehozására, mely felvállalja a csehszlovákiai magyarság sorskérdéseit.³⁹ Erre azonban nem került sor. Az autonómia ügye szerepel az EPM-MKDM prágai képviselői által népszavazás kiírására benyújtott javaslatában is:⁴⁰ „Kívánja-e a Cseh és Szlovák Köztársaságnak mint a nemzetközi jog szubjektumának folytonosságát, amelyben teljes mértékben tiszteletben tartják a nemzetek, a nemzeti és etnikai kisebbségek önrendelkezési jogát, amely a köztársasági és tartományi öngazgatásban, területi és kulturális autonómiában nyilvánul meg?” Az Együttélés elfogadta az önrendelkezésről szóló nyilatkozatot, mely e jog nemzeti kisebbségekre történő kiterjesztése mellett érvel, s a kisebbségek egyenrangúságát és egyenjogúságát a kulturális és területi önkormányzat révén látta biztosítottak. Nagy visszhangot váltott ki az MKDM elnökének az a kijelentése, hogy Szlovákia önállósulása esetén a magyar kisebbség jogainak szavatolására területi autonómiát fog igényelni.⁴¹ A többi magyar párt nem támogatta ezt a szándékot.

A magyar politikai pártok nem tartottak lépést a köztársaság széteséséig vezető felgyorsult eseményekkel, összehangolt közös fellépés és egységes koncepció híján mindig az események után kullogtak. Az a tény, hogy egységes, kiforrott javaslattal a magyar koalíció sem tudott előállni, nem csökkenti a kormány felelősségét az érdemi párbeszéd hiánya, az alkotmány elfogadásának módja és részben tartalma, valamint az EPM-MKDM koalíció által megfogalmazott javaslat elutasítása miatt, ezért a koalíció képviselői a szavazáskor tiltakozásuk jeléül elhagyták a termet. Az alkotmány nem teszi lehetővé az önkormányzati elv kiterjesztését a kisebbségekre, s a kisebbségek identitásának megőrzéséhez nyújtott garanciáit tekintve is korlátozó a korábbi jogálláshoz képest.⁴²

A kormányzat kisebbségellenes politikája szorosabb együttműködésre ösztönözte a magyar politikai pártokat. Csehszlovákia megszűnésének körülményeiről mind a négy párt

vezetője nyilatkozatot írt alá,⁴³ ez volt az első lépés az egyeztetett politizálás irányába, melyet nemzetközi szervezetekhez közösen írt beadványok sora követett. Ez a folyamat vezetett az EPM-MKDM és MPP együttműködéséről és koalíciójáról szóló szerződés aláírásához⁴⁴ és az 1994-es parlamenti választásokon való közös fellépéshez.

Az önálló szlovák állam megalakulása felgyorsította az önkormányzati koncepció kidolgozásának munkálatait, és az elképzeléseket az autonómia irányába tolta. Ebben a folyamatban új elemként jelent meg az EPM által felvetett *társnemzet-elképzelés*,⁴⁵ amely „az eddigi törekvésektől minőségileg különböző, tartós és kölcsönösségen alapuló megoldást”⁴⁶ sürgetett. Az elképzelés túllép a nemzetállami törekvéseken, és „az azonos identitású, kultúrájú és hagyományú népcsoportok kölcsönösen korlátozott önrendelkezési jogának elismeréséből indul ki”. Ennek szellemében a kisebbség új, minőségi kategóriává válnék, és a „kisebbségi helyzetbe kényszerített őslakos népcsoportok elnyernék eredendő, nemzeti közösségi státusukat. Ily módon a közösségi nemzettel társnemzeti viszonyba kerülnének”.

Az elképzelés a jogok tartalma szempontjából az identitáshoz, a szülőföldhöz, az önkormányzathoz (autonómiához) való jog elismerésén alapul. A jogszabályozás esetében szükségesnek tartja a községi, illetve *regionális önkormányzati*, valamint a *kulturális autonómiát* is magába foglaló *személyi autonómia* közötti különbségtételt. Ezzel összefüggésben három arányossági határt javasol: a *többségi területet*, amelyben az azonos nyelvű lakosság aránya eléri vagy meghaladja az 50 százalékot; a kisebbségi *területet*, ahol ez az arány 50 és 10 százalék között mozog; és a *szórványterületet*, ahol ez az arány kevesebb 10 százaléknál, de több mint 100 fő.

A szlovákiai magyarok esetében az önkormányzatok társulásai etnorégiókat alkotnának, az itt kisebbségben élők a személyi autonómia keretében élveznének védelmet, melynek képviselői szerve a helyhatósági választásokkal egy időben jönne létre. Alapelvként leszögezik, hogy: „a) az etnoregionális szerveződések a helyi önkormányzatok szabad társulásán alapuljanak; b) a községeket, illetve régiókat illető kérdésekben a helyi, illetve regionális önkormányzat vagy népszavazás illetékes dönteni; c) az etnikai (nemzeti, kulturális, oktatásügyi stb.) kérdésekben a többségi esetében, illetve az etnorégiókban az önkormányzat, a kisebbségi vagy a szórványok esetében a személyi autonómia választott szerve illetékes dönteni.”

A társnemzet-koncepció, mely számos vonatkozásban az addigi autonómiaelemekre épít, apróbb részleteket kivéve nem tükröződött az EPMMKDM képviselői által 1993 júliusában a parlamentben benyújtott, a nemzeti és etnikai közösségek-kisebbségek jogállását rögzítő alkotmánytervezet tervezet alapelveiben.⁴⁷

Az alkotmánytervezet alapelvei az önkormányzati modell mellett foglalnak állást: a kultúra, az oktatásügy és az informatika az öngazgatás jogkörébe tartozik a kisebbségek által lakott régiókban. De eddig az alapelvekről nem folyt érdemi vita.

A magyar pártok önkormányzati koncepcióinak összehangolása és legitimizálása szempontjából különleges jelentősége volt a komáromi nagygyűlésnek. „A szlovákiai magyarok választott képviselőinek országos nagygyűlésén, 1994. január 8-án, Komáromban több mint háromezer közlegitimítással rendelkező személy (polgármester, önkormányzati és parlamenti képviselő) állásfoglalást hagyott jóvá, amelyben négy fontos részterületen fogalmazódott meg a szlovákiai magyarság elképzelése a jövőről. Ez a négy terület - politika, önkormányzat, közigazgatás és alkotmányjog - egységet alkot.”⁴⁸ A nagygyűlésen, az előzetesen meghirdetett programmal ellentétben, nem került sor a száztagú bizottság megválasztására. Az állásfoglalásban rögzített álláspont parlamenti képviselővel a magyar koalíció 14 képviselőjét bízták meg a résztvevők.

Az állásfoglalás az önkormányzatok jogállásáról két fontos vonatkozásban szól: az önkormányzatok jogi, alkotmányos helyzetéről, mint a jogállamiság egyik alapjáról, valamint a Helyi Önkormányzatok Chartájához való csatlakozásról és annak következményeiről. Az

önkormányzatok jogállását nem tartja kielégítőnek, ezért jogaik és hatáskörük növelése és ehhez megfelelő eszközök, anyagiak biztosítása, működésük alkotmányos és törvényes garanciáinak létrehozatala mellett érvel. A Helyi Önkormányzatok Chartájához való mielőbbi csatlakozás és a benne foglalt elvek rögzítése a belső jogban, ez jelentené a demokrácia megszilárdítása irányába tett következő lépést. Különösen hangsúlyozzák azon cikkelyeket, melyek a szubszidiaritás elvének érvényesítését segítik. Az emberközeli ügyintézés jelentőségét emelik ki a közigazgatási területek kialakításánál is, melyek az önkormányzatok társulási joga alapján jönnének létre, s melyeket csak népszavazással lehetne megváltoztatni; mindezeket az alkotmány garantálná.

A kormányjavaslatot két szempontból is bírálják: egyrészt a sorrendiségét és a koncepcióját kifogásolják, mely szerint először az államigazgatási területeket és az államhivatalok jogkörét határoznák meg, a másodrendű önkormányzatoknak csupán a maradék jogkörök jutnának; másrészt a közigazgatási egységek kialakításának módját sérelmezik; eszerint öt részre osztanák a szlovákiai magyarságot, amely mindenhol kisebbségi helyzetbe jutna, négy esetben a 20 százalékos arányszámot sem érné el (a jelenleg hatályos nyelvtörvény [428/1990] ugyanis ilyen arányban határozza meg az anyanyelv használatának lehetőségét a hivatalos érintkezésben a kisebbségben élők számára). Az első esetben az önkormányzatok szerepének csökkentéséről, a szubszidiaritás elvének megsértéséről, második esetben a szlovákiai magyarság politikai, gazdasági, kulturális marginalizálásáról lenne szó.

A másodfokú közigazgatási terület kialakításánál az önkormányzatok önkéntes társulása alapján létrejött területi egységeket tekinti alapnak. Az új közigazgatási felosztásnál a résztvevők a magyarság szempontjából az Európa Tanács parlamenti közgyűlése 1201-es ajánlása 11. cikkelyének betartását kérik, valamint azt, hogy az egy tömbben élő magyarság ne legyen szétdarabolva, ahol pedig számaránya jelentős, olyan rendezés lenne számára elfogadható, amely nem kényszeríti kisebbségbe.

A kormányelképzeléssel szemben az állásfoglalás két javaslattal él: hozzanak létre egy nagy régiót Pozsonytól az ukrán határig; vagy alakítsanak ki három közigazgatási területi egységet Pozsonytól Ipolysáig, Ipolyságtól Kassáig, valamint Dél-Zemplén és Ung között. A Nyitra-melléki magyar sziget mindkét esetben különálló, elsőfokú államigazgatási területet alkotna. Az első változat önálló régiót jelentene saját parlamenttel, a második változat szerint három másodfokú önkormányzati terület alakulna ki, melyet vagy egy országos önkormányzati tanács fogna össze, vagy e régiók kétkamarás parlamenti szerkezetben nyerhetnének paritásos képviselést.

A fenti közigazgatási területi felosztási javaslatot leginkább úgy lehet értelmezni, mint kényszer szülte választ a kormány tervezetére, amely semmibe veszi a kisebbségben élők érdekeit. A kormány a polgári elv hangoztatásával próbálta palástolni a gyakorlatban a kizárólagos nemzetállam érdekében eszközként felhasznált közigazgatási felosztást, erre a magyarság képviselői a betérjesztett javaslattal reagáltak; mindez a kormány és a kisebbségek képviselői közötti dialógus hiányával magyarázható.

A kormány közigazgatási felosztással kapcsolatos elképzeléseiben az a szándék érhető tetten, hogy hogyan lehet úgy felosztani az országot, hogy a szlovákiai magyarság politikai, gazdasági és kulturális ereje minél jobban szétforgácsolódjék, s az újraközpontosítás, a képviselő-választási kerületek megváltoztatása révén mielőbb asszimilálják a kisebbséget, míg a másik oldalt a védekező reakciója kényszerítette rá egy közigazgatási szempontból nehezen működő modell megfogalmazására.

A vázolt elképzelés egy magyar nyelvi zóna létrehozására alkalmas, ahová azon községek tartoznának, melyekben a lakosságnak több mint tíz százaléka magyar nemzetiségű. Ezen kritérium alapján készült a felosztás tervezete. Tény, hogy helyesebb lett volna az anyanyelvi hovatarozás alapján meghatározni ezt a számot, de az erre vonatkozó

községsoros adatokat eddig nem tették közzé, ellentétben a nemzetiségi és felekezeti hovatartozásra vonatkozó községsoros adatokkal.

A nagygyűlés állást foglal a közösségi státus és ennek alkotmányos rögzítése mellett. Az egyéneket és közösségeket megillető identitáshoz való jogból, mint alapvető emberi jogból vezetik le a politikai és kulturális önmeghatározást, valamint az állam keretei közötti önrendelkezést.

Gyakorta felvetett kérdés: a szlovákiai magyarság különálló pártokban megjelenített politikai pluralizmusa nagyobb mértékben, hatékonyabban járult-e hozzá a demokratikus viszonyok kialakításához és a szlovákiai magyarság jogainak és érdekeinek képviseléséhez, mintha mindezt egy egységes magyar párt vállalta volna fel? A kérdést, amely elméleti szempontból is érdekes, azért szükséges vizsgálni, mert a jövőbeli fejlődés esetleges alternatíváját jelentheti. Nincs kizárva ugyanis, hogy a nem túl távoli jövőben egységes szlovákiai magyar párt, a jelenlegi pártok uniója, egyesülése jöhet létre. Ennek valószínűségét vizsgálva további kérdések fogalmazódnak meg. A jelenlegi szlovákiai kormány kisebbségekkel szembeni diszkriminatív politikája milyen hatással lesz a szlovákiai magyar politikára?

A megosztottság elmélyülése, a szorosabb és hatékonyabb együttműködést kifejező szervezeti keret vagy a kormányt elvtelenül kiszolgáló politikai erő megerősödése, esetleg a magyarságnak, mint politikai tényezőnek a teljes eltűnése merül fel alternatívaként. A demokratikus viszonyok között legkézenfekvőbb volna a szlovákiai demokratikus párttal, pártokkal való hatékony, esetleg kormányzati kooperáció, de ez a jelenlegi helyzetben rövid távon sajnos eléggé valószínűtlen.

További gondok forrását jelentheti az, hogy mennyiben tekinthetjük a jelenlegi Magyar Koalíció pártjait programjuk és bázisuk alapján karaktereseknek, egymástól markánsan eltérőeknek. Mennyiben különbözik az MPP liberalizmusa az Együttélésétől, mennyiben érzékenyebb szociálisan az MKDM a másik két magyar párttömörülésnél?

Kétségtelenül fontos tény, hogy a Magyar Koalíció mindhárom pártja valamelyik nyugat-európai standard pártcsalád tagja - az Együttélés és az MPP a Liberális Internacionálé, az MKDM az EDU rendes tagja (ugyanaz nem mondható el a jelenlegi kormánykoalícióban részt vevő pártokról). Az esetleges uniós fejlődéssel kapcsolatban két alapvető probléma merül fel: egyrészt a meglévő pártelitok ellenérdekeltsége, vélt vagy valós pozícióik megtartása, másrészt az egyes pártok nemzetközi pártkapcsolatainak megőrzése miatt. A külső ellenérdekeltségről nem is szólva. Ha csak a szlovákiai közeget vizsgáljuk, ez kitapintható a kormány és egyes ellenzéki erők részéről is. Az egyes pártok programja között meglévő eltérés nem olyan mértékű, hogy lehetetlenné tenné az uniós jellegű együttműködést.

Elemzésünkben a pártok kialakulását és programjuk megfogalmazódását vizsgálva a felvetett kérdésekre aligha adhattunk egyértelmű és lezárt válaszokat. Szándékunk mindössze az volt, hogy egyes részletek felvillantásával; a legfőbb vonulatok felvázolásával megpróbáljuk érzékeltetni a szlovákiai magyar társadalom politikai reprezentációjának alapkérdéseit és dilemmáit.

JEGYZETEK

1 Draper, Theodore: New History of the Velvet Revolution. *New York Review of Books* January 14. 1993.18.

2 Hanzel, Vladimír: *Zrychlení tep dejin*. Reální drama o deseti jednáních, Autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegací hnutí Občanské fórum a Verejnosti proti násilíu v listopadu a prosinci. 1989. Praha, OK Centrum 1991. 423-429.

3 Lásd 6. lábjegyzet 423. Ján Čarnogurský.

4 Uo. 428.

5 Uo. 428-429.

- 6 FMK nyilatkozata a szövetségi kormány összetételéről, 1989. december 12. *Szabad Kapacitás*, az FMK tájékoztatója, 1989/3.
- 7 *Ismét kutyaszorítóban?* Beszélgetés Duray Miklóssal. *Szivárvány*, Chicago-Budapest 1994/1. 86-100.
- 8 Uo. 89.
- 9 Együttélés, Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom.
- 10 Magyar Polgári Párt, Magyar Néppárt.
- 11 Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és Jólétért.
- 12 A Magyar Néppárt 1991. július 10-én tette közzé felhívását, és hivatalosan 1991 decemberében jegyezték be.
- 13 1995. március 29-én jelentette meg programnyilatkozatát.
- 14 Esterházy János gróf példája, aki 1957-ben politikai fogolyként csehországi börtönben halt meg, és aki 1941. május 15-én egyedülként, mint a Szlovenszko-i Magyar Párt elnöke tiltakozott a szlovák parlamentben a zsidótörvények elfogadása ellen. A Magyar Koalíció parlamenti képviselői ezt a napot tartják a szlovákiai magyarság emléknapjának, és ekkor nyújtják át a helytállásért a Pro Probitate díjat.
- 15 1989. november 18-án Vágsellyén. 1990. február 19-én jegyezte be hivatalosan a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériuma.
- 16 Pozsony, 1989. november 24. In: *Szabadság és felelősség*, a Magyar Polgári Párt programja. 1992. 106-108.
- 17 Uo. 109.
- 18 Az FMK elvi nyilatkozata, lásd 13. jegyzet!
- 19 Egyidejűleg jelent meg szlovákul és magyarul, 1990. január 23-án a pozsonyi *Verejnost* és *Nap* hasábjain.
- 20 1989. november 25-én jelentette meg a NYEE nyilatkozatát, melyben megfogalmazta követeléseit a kommunista hatalommal szemben, ennek tizedik pontja tartalmazta a nemzeti kérdéstről szóló részt.
- 21 1990. február 7-én jelentette meg programnyilatkozatát az egyetlen szövetségi szinten működő, magyarok által, elsősorban a csehországi lengyelek segítségével létrehozott politikai mozgalom. Csehországban 1990. február 27-én, Szlovákiában pedig március 1-jén lett hivatalosan bejegyezve.
- 22 Az egységes politizálás mellett vagyunk. *Új Szó* 1994. július 29. 9.
- 23 Együttélés Politikai Mozgalom a demokráciáért és a nemzeti kisebbségek jogaiért. *Új Szó* 1990. február 7.
- 24 Egy keresztény értelmiségi csoport a Magyar Kereszténydemokrata Klubok megalakítására először 1989. december 30-án szólított fel a sajtó hasábjain, majd 1990. január 18-án megalakult a szervezőbizottság, és március 19-én hivatalosan bejegyezték a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat.
- 25 *Új Szó*, 1989. december 30.
- 26 1990. december 18-án Pozsonyban.
- 27 Janics Kálmán: Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmak Csehszlovákiában és Szlovákiában. In: *Közösségünk szolgálatában, az MKDM öt esztendeje 1989-1994*. Pozsony 1995. 13-14.
- 28 Uo. 45-49.
- 29 1989. november 25-én „az FMK kezdeményezésére találkoztak a magyar demokratikus erők képviselői a Csemadok pozsonyi székházában. A négy csoportosulás megegyezik (FMK, MDSZ, MATESZ sztrájkbizottsága és az ott megalakult Csehszlovákiai Magyarok Fóruma) az együttműködés formáiban. A fórum képviselői kísérletet tesznek arra, hogy létrehozzanak egy egységes magyar erőt, integrálva a másik három magyar kezdeményezést; az FMK és az MDSZ ezt nem fogadja el, mondván, hogy ez addigi politikai pozícióik feladását jelentené.” In: *Szabadság és felelősség*, az MPP programja. 1992. 104.
- 30 1992. januári 25-én Dunaszerdahelyen megtartott, VIII. közgyűlésüktől kezdve Magyar Polgári Párt néven szerepelnek.
- 31 1989. december-1990. június *Milan Čič*; 1990. június-1991. április *Vladimír Mečiar* 1. kormánya; 1991. április-1992. június *Ján Čarnogurský*; 1992. június-1994. március *Vladimír Mečiar* 2. kormánya; 1994. március-1994. október *Jozef Moravčík*; 1994. december - *Vladimír Mečiar* 3. kormánya.
- 32 A hatályos párttörvény szerint egyidejűleg egyazon személy lehet egy pártnak és egy mozgalomnak a tagja, de nem lehet két párt tagja.
- 33 Bagajszki, Janusz: *Ethnic Politics in Eastern Europe*. A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties. *The Center for Strategic and International Studies* 1993. 340-346.
- 34 A konzociációs modellel foglalkozó jelentős mű: Lijphart Aread: *Democracy in Plural Societies: a Comparative Analysis*. New Haven, Yale University Press 1977.
- 35 1989. december 6-án.
- 36 Tóth Károly: Kisebbségi önkormányzati törekvések Szlovákiában. *Pro Minoritate* 1993/6. 21-22.
- 37 1990. március 5. Komárom.
- 38 1991. szeptember 9. Pozsony.
- 39 1991. szeptember 13. Pozsony, CSEMADOK-székház. Résztvevők: EPM 11, MKDM 7, FMK 4, DBP 1 képviselője.
- 40 1991. november 1.
- 41 Bugár Béla nyilatkozata 1992. június 16-án.

- 42 A nemzeti kisebbségek jogállását a Tt.144/1968., a nemzetiségek jogállásáról szóló alkotmánytörvény szabályozta, melyet a Tt.23/1991., az alapvető emberi jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevél helyezett hatályon kívül, a Szlovák Köztársaság 1992. szeptember 1-jén elfogadott alkotmánya Tt. 460/1992. alapvetően az alkotmánylevél egyes rendelkezéseit emelte be, egyes esetekben szűkítve azokat, így a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok jogait szabályozó, 33-34. cikkely esetében.
- 43 1992. december 5-én írták alá a lévai értelmiségi találkozón.
- 44 1994. július 21.
- 45 Az EPM IV. kongresszusa fogadta el ezt a koncepciót (1993. február 27-28.) Komáromban.
- 46 Elnyomott kisebbségből legyen társnemzet, EPM politikai memoranduma.
- 47 Megjelent: *Új Szó* 1993. július 17.
- 48 *Nyilatkozat a komáromi országos önkormányzati nagygyűlésről.* Együttélés. *Új Szó* 1994. január 17. 4. Dél-Szlovákia helyi önkormányzati képviselőinek, polgármestereinek és parlamenti képviselőinek országos nagygyűlésén elfogadott állásfoglalás. *Új Szó* 1994. január 20. Duray Miklós: A komáromi nagygyűlésen elfogadott állásfoglalás rövid jellemzése. *Új Szó* 1994. február 8., 7.

IVÁN GYURCSÍK

The Character and Genesis of the Hungarian Ethnic Parties in Slovakia

This study analyzed the basic issues and dilemmas of the political representation of Hungarians in Slovakia, comparing with the political representation of other Hungarian communities abroad was its political plurality reflected in the creation of four political parties in the first period after democratic changes. These parties (the Co-existence, Hungarian-Christian-Democratic Movement, Hungarian Civic Party and Hungarian People's Party) represent the majority of the Hungarians, experienced policy making from government, as well as from opposition position. Their programs and policy is compatible with standards of great European party families, the parties of the present Hungarian Coalition in the Slovak Parliament are members of Liberal International and the European Democratic Union.

The common key element in their programs is the principle of self-governments for Hungarians in Slovakia. One of the essential question of future development is how the political representation will respond the discriminative policy of the present Slovak government -will they create a union or will they continue their policy within present institutional frame.

Bulgáriai kisebbségek történelmi távlatból

Relations of compatibility and incompatibility between christians and muslims in Bulgaria. Ed. by Antonina Zhelyazkova. Sofia, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations' Foundation 1994. 395 p.

A szófiai kisebbségeket tanulmányozó és interkulturális kapcsolatokkal foglalkozó nemzetközi központ Phare-támogatással angol nyelvű tanulmánykötetet jelentetett meg *Kompatibilitás és összeférhetlenség keresztények és muzulmánok között Bulgáriában* címmel. A könyv hiánypótló abból a szempontból, hogy megpróbálja a mai bolgár etnikai konfliktusok és előítéletek kialakulását történelmi és társadalomfejlődési szempontok alapján vizsgálni. A tanulmányok a muzulmán, a zsidó és a cigány kisebbség történelmével foglalkoznak. Ami a mai bolgár-muzulmán együttélésre vonatkozó írásokat illeti, a kötet szerzői egy jól dokumentált és 1993-94-ben a Rodope-hegységben végzett szociológiai kutatásra támaszkodnak, így az általuk levont következtetések tudományosan megalapozottak. (A Rodope Bulgáriának az a vidéke, ahol vegyesen élnek keresztény és muzulmán bolgárok, síita és szunnita törökök, keresztény és muzulmán cigányok.)

Mielőtt bárki nekilátna egy balkáni ország történelmével foglalkozni, figyelembe kell vennie néhány olyan sztereotípiát és történelmi tény, amely a térségre általánosan jellemző: 1. A Nyugat a Balkánt sosem tekintette Európa részének; ez a térség mindig fenyegette a kontinens békéjét és a kialakult egyensúlyt. Ezt támasztják alá az 1885-ös szerb-bolgár háború, az 1912-es és 1913-as balkáni háborúk vagy Ferdinánd szarajevói meggyilkolása 1914-ben. A „puskaporos hordó” képet erősíti a jelenlegi jugoszláviai háború és annak Koszovóra, illetve Macedóniára történő esetleges továbbterjedése. 2. A török uralom a Balkánon 5-8 nemzedékre nyúlik vissza, tehát annak emléke még erősen él a helyi lakosság tudatában. 3. A mai balkáni államokban nagy számban élnek török, illetve muzulmán kisebbségek 4. Az etnikai tisztogatás, az erőszakos névadás és a genocídiumok minden nemzetállam kialakulásának velejárói. Csakhogy míg például Spanyolországban ez a folyamat a XV-XVI. században, a Habsburg Birodalomban először Mária Terézia idejében, Törökországban pedig a XX. század elején már lezajlott, addig a balkáni országok akkor jutottak a fejlődés ilyen fokára, amikor a média képes minden erőszakot rögtön eljuttatni a világ bármely pontjára, nagy felháborodást váltva ki. A mai Bulgária területén jóval a török hódítás előtt már éltek muzulmánok. A Razgrad környéki törökök sokak szerint az Oszmán Birodalom idején eltörökösödött krími tatárok, gagauzok és Anatóliából menekült síita kazulbasik leszármazottjai. A kötet szerzője megemlíti azt a teóriát is, miszerint a mai bulgáriai törökök a 681-ben államot alapító bolgár-türk törzs muzulmán utódai. Az kétségtelen, hogy a balkáni ország muzulmán lakossága eredetét tekintve igen sokszínű, azonban a „bolgár törzs” teória valószínűleg azt hivatott bizonyítani minden tudományos alap nélkül, hogy a XX. századi kisebbségellenes bolgár politika jogos, mivel a törökök esetében valójában ősi bolgárokat kell újra keresztény hitre téríteni.

A török uralom idején a muzulmánok száma fokozatosan nőtt a balkáni államokban. A kötet részletesen felsorolja az iszlám terjedésének okait és módszereit: 1. A keresztény rabszolgák a muzulmán vallás felvételével jobbágyokká léphettek elő. 2. Sok török vett feleségül erőszakkal keresztény nőket, akiknek automatikusan muzulmánna kellett válniuk. 3. A XIV. és a XVIII. század között sok keresztény gyereket raboltak el és képezték ki janicsárrá, akiket természetesen az iszlám szellemében neveltek. 4. A keresztény halálraítélteknek a szultán megkegyelmezhetett, amennyiben muzulmán hitre tértek. 5. Egész falvak tértek át önként, hiszen a birodalmi berendezkedés szerint az „igazhitűek” nem fizettek adót. Az iszlám vallás nemcsak gazdasági, de társadalmi előnyt is jelentett. 6. A Korán tiltja az erőszakos iszlámosítást, ráadásul a keresztény alattvalók adóiból élő birodalmi

apparátusnak sem volt érdeke a térítés. Ennek ellenére a Porta az albánok, a bosnyákok, a szandzsákok és a pomákok (muzulmán vallású bolgárok és macedónok) esetében erős iszlamosítási propagandát és néhol erőszakot is bevetett. 7. Stratégiai okokból Isztambul néhány esetben muzulmán lakosságot telepített a birodalom határaitra.

A török idöket a bolgár történettudomány alaposan feldolgozta. A zsvickovi érában a Törökországhoz füzödö pillanatnyi viszonytól füzgött, hogy a tankönyvekben török vagy oszmán rabságról esik-e szó, illetve hogy ez a korszak csak a keresztény lakosság szenvedéseivel vagy esetleg más következményekkel is járt. Amit azonban biztosan meg lehet állapítani, az az, hogy a hat évszázados közös lét ellenére a birodalom muzulmán és keresztény közösségei között kialakult egy uralkodó-alattvaló viszony. A két népcsoport elkülönülve élt, egymásról keveset tudtak. Az akkori bolgárok érzületeit leghívebben a bolgár népi líra különböző ciklusai mutatják be. Ezen művek kialakulását nem befolyásolhatták a késöbbi politikai manipulációk és érdekek, a tanulmány ezért is foglalkozik rendszerezésükkel: 1. *Tatárciklus*: a Tirnovói Bolgár Királyságot a tatárok a XIII. században elpusztították. 2. *Rabszolgaciklus*: ezek a költemények a török rabszolgaságba hurcolt keresztények szenvedéseiröl szólnak 3. *Momcsil junák* (a junák népi hőskölteményeket jelent): a versekben Momcsil bojár 1345-ben ellenállt Szmirna Umur Beg emírnének. Ezen versek érdekessége, hogy a történetekben a bolgár harcosokat görög, horvát, albán vagy vlah nők árulják el. Ez a motívum arra a balkáni megosztottságra is utal, amit a török kihasznált a félsziget meghódításakor. A valóságban Momcsil török származású földesúr volt, aki azonban felmondta az emírhez füzödö hűbéri viszonyát, ezért háborúba keveredett vele. 4. *Sisman-ciklus*: Sisman, az utolsó bolgár cár az irodalomban az Iszkár folyó völgyében sokáig ellenáll a hódítónak. Valójában Sisman soha nem harcolt nyílt terepen a törökök ellen, és 1373-ban I. Murad vazallusává vált. A cárt Tirnovo és Nikápoly eleste után, 1395-ben kivégezték. 5. *Krali Marko-ciklus*: a legnagyobb irodalmi ciklus, melyben a bátor bojár csatái során mindig megmenti a rabszolgaságba hurcolt keresztényeket. A valóság azonban teljesen más: ő volt a legelső bojár, aki behódolt a törököknek. Az utókor valószínűleg azért őrizte meg pozitív formában emlékét, mert Krali Marko volt Prilep utolsó keresztény földesura. 6. *Janicsárdalok*: ezek a költemények mindig keresztény gyermekek elablásáról és janicsárrá neveléséről szólnak. A költemények úgy végzödnek, hogy a vad janicsár éppen saját anyját vagy nővérét készül megeröszakolni vagy megölni, amikor hirtelen rájuk ismer, és rádöbben saját származására. Ezek a versek jól jelzik, hogy a janicsárság intézménye mennyire fájdalmas volt az akkori keresztények számára. 7. *Törökösítés*: ezekben az epikai költeményekben a keresztény hösök inkább meghaltak, mintsem muzulmánná váltak volna. Ha valaki mégis önként áttért az iszlám vallásra, az csak a falusi bulgárokat a törökökhöz hasonlóan szipolyozó gazdag paraszt vagy földesúr lehetett. 8. *Hajdúciklus*: a valóságban kegyetlen és rabló hajdú betyárok a népi irodalomban csak a „népnyúzó” török funkcionáriusokat és gazdag keresztény parasztokat rabolták ki igazságot téve.

A keresztények sanyarú sorsa ellenére a XIX. századi bolgár forradalmi újságírásban a törökök nem más vallású és utálatra méltó zsarnokokként szerepeltek. Rakovszki, Karavelov, Szlavejkov és Botev cikkeiben inkább a vallási fanatizmus, a reformra és a nyugati civilizáció befogadására képtelen ember szimbólumává váltak. Ennek is köszönhető, hogy az 1787-es felszabadulást követően az új bolgár kormány egyik első rendelete megtiltotta a muzulmán lakosság zaklatását. Az 1878-as tirnovói alkotmányt a török küldöttek meg is szavazták, hiszen az figyelembe vette vallási érdekeiket, s a muzulmán vallási intézmények finanszírozását az állam magára vállalta. 1878 és 1923 között több mint 80 török újság jelent meg, a muzulmánok 1300 török nyelvü iskola müködtetésével oktatási autonómiát élvezetek, a kisebbségek megtarthatták földjeiket. Komolyabb atrocitásokra csak a Bulgária által az első balkáni háború során Törökországtól visszaszerzett területeken került sor, amikor is a hatóság

Kardzsali és Momcsilgrad környékéről nagy létszámú muzulmán lakosságot üzött el, válaszul a kelet-trákiai (Törökország európai része) bolgárellenes török kegyetlenkedésekre.

A bolgár kormány kisebbségi politikája 1923-ban radikálisan megváltozott. Az akkori hatalom a törökkérdést történelmi eseményekre hivatkozva a lakosság riogatására használta. Nem szabad elfelejteni, hogy addigra az ország elvesztette a két balkáni háborút és az első világháborút, minek következtében jelentős bolgár kisebbség került a határokon túlra, az ország nagy területi veszteségeket szenvedett, és Bulgáriát elárasztották a Szerbiából, Romániából és Görögországból érkező menekültek. Ráadásul a demográfiai adatok a muzulmán lakosság gyors térnyerését mutatták. 1925-ben került sor az első szervezett bolgár-török lakosságcserére. Újabb hivatalos lakosságcserek voltak 1927-ben, 1933-ban és 1935-ben. 1934-ben kezdte működését a *Rodina* (Haza) Szövetség, melynek célja az volt, hogy a pomákokat (bolgár eredetű muzulmánok) bolgár nevek felvételére ösztönözze. Ebben az időszakban Bulgáriában a Szerbiával és Görögországgal szembeni revansista és nemzeti eszmék eluralták a politika színterét, így nem is csoda, hogy a török kisebbség jogai fokozatosan csökkentek.

A kötet szerint a bolgár kisebbségi politikát a kommunizmus alatt két részre lehet bontani. 1945 és 1956 között a sztálini kisebbségi modell volt érvényben. A törökökkel kapcsolatos bolgár politika irányítására Moszkva Szófiába küldte A. V. Novicsevet, a leningrádi egyetem török-történelem szakos tanárát. A kommunista hatalom gyorsan leszámolt a háború előtti nemzeti politikusokkal. A Rodina Szövetség vezetőit egytől egyig meggyilkolták. A hatóság részlegesen visszaállította a török nyelvű oktatást, azonban kizárólag laikus alapon. Az ország hivatalos kisebbségi lapja a *Rabotnicseszko Delo* török fordítása lett. Az egyetemeken kommunista török vagy a Szovjetunióból érkező azeri professzorok oktattak török nyelven irodalmat, történelmet, filozófiát, fizikát és matematikát. A Bolgár Kommunista Párt felvett tagjai sorába sok törököt. Az új hatalom olyan kisebbségi elitet szeretett volna létrehozni, melynek segítségével felvehetné volna a harcot a muzulmán vallási befolyással szemben. A kommunista rezsim ateista volta miatt azonban csak részleges sikereket ért el az erősen vallásos török lakosság soraiban. A Rodopéban pomák fegyveres csoportok görög és török segítséggel antikommunista szabotázsakciókat hajtottak végre a földek erőszakos kollektivizálása idején. Ebben az időszakban sem állt le a kivándorlás, Szófia 1951-ben kénytelen volt összesen 110 ezer muzulmán Törökországba engedni.

A Bolgár Kommunista Párt 1956 áprilisában, Todor Zsivkov hatalomra jutásával szakított a sztálini kisebbségi politikával. Az új főtitkár ekkor kijelentette: „A bulgáriai törökök a bolgár nemzet elidegeníthetetlen részei.” A diktátor 1958-ban meghirdette „a nacionalizmus és a vallási fanatizmus elleni harcot”, ami a valóságban a török nyelvű sajtó és oktatás megszűnését jelentette. A kisebbségek

elnyomása Ciprus Törökország által történt lerohanása után fokozódott. 1960-tól egyre több tanulmány jelent meg arról, hogy a XVI. és a XVII. században a török hódítók „milyen kegyetlen eszközökkel” térítették muzulmán hitre a bolgár keresztényeket. Ezzel lehetet indokolni, hogy a hatóságok 1960 és 1976 között 220 ezer pomák nevét bolgárosították a rendőrség és a katonaság bevetésével. Végül a Bolgár Kommunista Párt 1977-es kongresszusán-miután ugyanebben az évben ismét hozzájárult 66 ezer török kivándorlásához - Zsivkov kijelentette, hogy az ország gyakorlatilag homogén, és törölték az alkotmányból az *etnikai kisebbség* kifejezést.

Az 1984-1985-ös történések a zsvikovi politika teljes csődjét jelzik. A vizsgált tanulmány szerint a híressé vált törökellenes események kiváltó okai a következők: 1. A lakosságtól elszakadt hatóságok nem voltak képesek előre felmérni az erőszakos névváltoztatás és a mecsetek bezárásának várható következményeit. 2. A bolgár titkosszolgálat pontos adatokkal rendelkezett arról, hogy Kadhafi líbiai és Khomeini iráni vezető erős propagandát folytat a balkáni muzulmán kisebbségek között. 3. 1960-tól kezdve a bolgárok száma előbb stagnált,

majd csökkent, míg a muzulmán és a cigány lakosság aránya erőteljesen növekedett. 4. Mivel a török lakosság zöme a kommunizmus idején viszonylag jól fizetett nehéz fizikai munkát végzett (dohánytermesztés, bányászat), a gazdasági gondokkal küszködő bolgár lakossághoz képest egyre biztosabb egzisztenciát teremtett magának. 5. A bolgár vezetés eszközt keresett ahhoz, hogy elvonja a lakosság figyelmét a gazdasági csődről és a katasztrófálissá vált áruhiányról. A kormánynak el kellett terelnie a közvélemény figyelmét a gorbacsovi *peresztrojkárról* is.

Az előzetes várakozásokkal ellentétben az erőszakos cselekmények nem arattak osztatlan sikert a bolgár közvélemény előtt. Sokan emlékeztek még azokra az időkre, amikor ugyanez a párt a török kisebbséggel való békés együttélést szorgalmazta. Ilyen körülmények között az emberek nem értették, hogy miért kell valakit meghurcolni azért, ha most meg töröknek vallja magát. A muzulmánok ellenállása sok értelmiségi számára az egyre inkább lejáratódott kommunizmussal szembeni ellenállás példájává vált. Ráadásul a közvélemény pontosan értesült országa nemzetközi elszigetelődéséről a Szabad Európa Rádióból. A kommunista hatalom a világútleveél bevezetésével 1989-ben és a „Nagy Kirándulás” néven ismert kivándorlási hullám megszervezésével az utolsó sikertelen kísérletet tette a törökprobléma megoldására. Az 1989-ben Törökországba távozott muzulmánok számát pontosan máig sem sikerült meghatározni, mivel sok menekült a kedvezőtlen anyaországi fogadtatás miatt visszatért Bulgáriába.

Az 1992-es népszámlálási adatok alapján a mai Bulgáriában hét millió 373 ezren vallják magukat kereszténynek és 1 078 000-en muzulmánnak. A megkérdezett bolgárok 98, a cigányok 60 és a törökök 1 százaléka nyilatkozott úgy, hogy keresztény. A vizsgált törökök 98, cigányok 39 és bolgárok 2 százaléka vallotta magát muzulmán vallásúnak. Bár a tanulmány nem említi, de a legutolsó adat azt bizonyítja, hogy a jelenleg is folyó bolgár propaganda ellenére a pomák lakosság óriási többsége továbbra is vállalja török nemzetiségét, bár anyanyelve a bolgár. A népszámlálási adatok azonban nem fedik le a teljes valóságot. Sokan a társadalmi beilleszkedés felgyorsítása végett igyekeznek a környék többségébe beolvadni. Így a bolgár többségű Kelet-Rodopében a pomákok és a muzulmán cigányok jelentős számban vallják magukat bolgárnak, ugyanakkor a muzulmán többségű Nyugat-Rodopében a pomákok és a cigányok teljes mértékben töröknek vallják magukat. Azonban azt sem szabad elfelejteni, hogy a falusi emberek körében a bolgárok számára a pomákok törökök, a törökök körében a pomákok félig bolgárok, és a cigány mindenki számára cigány marad, függetlenül attól, hogy minek vallotta magát.

A könyv egy, már említett érdekes szociológiai tanulmányt is ismertet, melynek készítői a különböző vallású etnikumok mindennapi együttélésével kapcsolatban az alábbi következtetéseket vonják le: 1. A mindennapi kapcsolatokban komoly ellentét sehol sem tapasztalható. 2. Vallási szélsőségesnek csupán a muzulmánok és a keresztények 5 százaléka nevezhető. 3. Az erőszakmentesség ellenére minden közösségben erős előítéletek és sztereotípiák élnek a másikkal szemben. 4. Mind a bolgárok, mind a muzulmánok leginkább a cigányokkal szemben mutatnak intoleranciát. 5. A másik közösségről szóló rémhíreket az emberek személyesen általában nem tapasztalták, a sajtóból értesülnek róla. 6. A bolgár közvélemény egyrészt elítéli a zsvikovi erőszakot, elismeri a szabad vallásgyakorlás és névhasználat jogát, azonban elképzelhetetlennek tartja a kollektív kisebbségi jogok bevezetését. 7. A muzulmánok többsége Todor Zsvikovval és a Bolgár Kommunista Párttal azonosítja az 1984-85-ös erőszakot, nem a bolgárság egészével. 8. Az északkelet-bulgáriai török társadalom sokkal jobban integrálódott, mint a rodopei. Komolyabbnak nevezhető kölcsönös utálat és etnikai feszültség leginkább csak a fele-fele arányban lakott Kardzsali városában és annak környékén tapasztalható.

A tanulmánykötet az alaposnak nevezhető, muzulmánokkal foglalkozó rész mellett igen érdekes írást közöl a bulgáriai zsidóság történelméről is. A phszkai és a ruszei régészeti

leletek arról tanúskodnak, hogy a mai Bulgária területén már a római korban éltek zsidó közösségek. Jelentősebb izraelita kolóniákról azonban csak azután beszélhetünk, hogy a Spanyolországból elűzött szefárdok megérkeztek a Török Birodalomba. Bár az újonnan érkezettek, mivel nem voltak muzulmánok, adófizető másodrangú állampolgároknak számítottak, ám saját hierarchiájukat kialakítva gyorsan megtalálták helyüket a balkáni nagyvárosokban. A bolgár közvélemény körében is jelen volt az Európára jellemző antiszemitizmus, melynek okai a könyv szerzői szerint a következők voltak: 1. A bolgár paraszti rétegek kizsákmányolói (gazdagabb keresztény földbirtokosok és a török birodalmi apparátus) a városokban éltek, ahová a zsidóság is kivétel nélkül letelepedett. 2. „A keresztény gyermekek vérért ivó zsidókról” szóló rémtörténetek Európához hasonlóan a középkori Bulgáriában is terjedtek. 3. A zsidóság jobban elfogadta a török uralmat, ami miatt a bolgárok árulóknak és a törökökkel kollaborálóknak tartotta őket. 4. A birodalom adószedői a görögök és a zsidók voltak, mivel ez a két nemzetiség rendelkezett megfelelő pénzügyi tapasztalappal. 5. A bulgáriai zsidók is önkéntes izolációban éltek.

A XVII. és a XVIII. században a Habsburg Birodalom területéről sok askenázi zsidó menekült Bulgáriába. Ők hozták létre a jelentős ruszei és vidini izraelita közösségeket. A XVIII. században a helyi zsidóság egyre jelentősebb szerepet játszott a gazdaságban. A birodalom első bankját a zsidó származású Arie család hozta létre a XVIII. században Szamokovban. A felszabadulást megelőző időszakban a már említett nagy jelentőségű bolgár forradalmi sajtó elmarasztalta a zsidó közösségeket, mert azok együttműködtek a törökökkel. Ettől függetlenül az 1878-as tirnovói alkotmány az ország muzulmán kisebbségéhez hasonlóan a zsidóságvallási jogait is biztosította.

Az ország zsidósággal szembeni toleranciájára jellemző, hogy bár Borisz cár Hitler szövetségese volt, a bulgáriai zsidóságot a német nyomás ellenére nem deportálták, illetve egyetlen zsinagógát sem romboltak le a fasizmus éveiben. Hitlernek mindössze annyit sikerült elérnie, hogy a bolgár nemzetgyűlés elfogadta az úgynevezett *Nemzetvédelmi törvényt*, mely szerint a korábban a bolgár elittel elvegyült tehetősebb zsidó rétegnek ki kellett költöznie Szófiából, továbbá minden izraelitának kötelező volt hordania a sárga csillagot (azoknak a zsidó származású állampolgároknak, akik harcoltak az első világháborúban, „csak” sárga keresztet kellett viselniük). Más volt azonban a helyzet a Bulgária által megszállt görögországi és jugoszláviai területeken. Trákiában és Macedóniában a visszatért bolgár közigazgatásnak meg kellett engednie, hogy a németek deportálják a helyi zsidókat. A macedóniai zsidóság elhurcolásában vett részt, a vádak szerint, Kurt Waldheim, az ENSZ későbbi főtitkára, Ausztria egykori elnöke.

A háború után a baloldali zsidó értelmiség komoly szerepet töltött be a kommunista pártban. Ez a helyzet azonban az 1949-es moszkvai antiszemita perek hatására fokozatosan megszűnt, bár a bolgár kommunisták ilyen jellegű megnyilvánulásait össze sem lehet hasonlítani a szovjet vagy a lengyel elvtársak tudatos zsidóellenes politikájával. Erre a legjobb példa, hogy a bolgár kommunisták az ötvenes években nem akadályozták meg az ország zsidó lakosságának szinte teljes körű kivándorlását Izraelbe. Kelet-Európában ez szinte egyedülálló volt.

A harmadik bulgáriai kisebbség, mellyel a kötet foglalkozik, a cigányság. Azonban a szerző is elismeri, hogy bár a cigány etnikum valószínűleg már a XI. században megjelent a Balkán-félszigeten, velük igazából a XX. század végéig tudományos szinten senki sem foglalkozott, így a törökökhöz vagy a zsidókhoz hasonló történelmi elemzést róluk nem lehet írni. A szerző ezért is csak a cigányság számarányával kapcsolatos vitákról, az erőszakos urbanizációról, a romák jelenlegi vallási hovatartozásáról, a cigány-munkanélküliségről és bűnözéséről, illetve a velük szembeni erős intoleranciáról ír.

A tanulmánykötetről összességében elmondható, hogy a bulgáriai muzulmán és zsidó kisebbségek helyzetének megértéséhez alapos és elengedhetetlen történelmi háttérrel ad. A

cigányságról szóló rész azonban hiányos, továbbá személy szerint sajnálom, hogy a könyv csak megemlíti a 140 ezres örmény közösséget és a vlah kisebbségeket, melyek szintén fontos szerepet játszottak az ország történelmében.

Klein András

Chmel, Rudolf (szerk.): A szlovákkérdés a XX. században. Pozsony, Kalligram Kiadó 1996. 601 p.

A szemünk láttára szép csöndben kimúló visegrádi gondolat hívta életre a Kalligram Kiadó hosszabb előkészületek után magyar, lengyel, cseh és szlovák nyelven publikált Visegrád-sorozatát. A sorozat két nyitó köteteként Bibó István tanulmányainak szlovák nyelvű válogatott gyűjteménye, illetve *A szlovákkérdés a XX. században* című esszéválogatás jelent meg ez év tavaszán. Ez utóbbi kötetben századunk szlovák politikusai (például Andrej Hlinka, Milan Hodza, Jozef Tiso, Gustáv Husák) mellett írók, filozófusok, történészek, szociológusok, közgazdászok írásai olvashatók. A kötet anyagát az a Rudolf Chmel állította össze, aki irodalomtörténészként, hungarológusként, illetve az 1992-ben megszűnt Csehszlovákia utolsó budapesti nagyköveteeként, napjainkban pedig a *négy ország négy* napilapjában havonta megjelenő Közép-Európa melléklet főszerkesztőjeként mindig is a közép-európai kulturális együttműködés elkötelezett hívének számított.

Rudolf Chmel évtizedek óta foglalkozik a szlovák irodalom- és eszmetörténet meghatározó XIX-XX. századi áramlataival, s különösen a magyar-szlovák és cseh-szlovák viszonyrendszer alakulásából kibontható szlovák létkérdések szellemtörténeti és történetfilozófiai kontextusával. Bevezető tanulmányában századunk szlovák nemzeti fejlődésének központi kérdését a csehekkel közös államon belüli teljes egyenlőség óhajlásában jelöli meg. Számára a közös állam kettéválasztása nem feltétlenül jelenti a XX. századi szlovákkérdés optimális megoldását: „A szlovákkérdés szlovák választ kapott, de aláírták a csehek is. A jövő fogja megmutatni, vajon a kiválasztott politikusok válasza összhangban volt-e a történelem logikájával, vajon megnyugtató, nem végső, végérvényes (mert ilyen nincs) választ adott-e a szlovákok egzisztenciális kérdésére, vagy csak feltárja a további válaszok lehetőségét. Hogy vajon azok a különböző lelkesülők és bolondok, akik a XX. században ezt a nemzetet felébresztették, nem dolgoztak-e hiába.”

Minthogy a szlovákok a valóságos saját államiság, mi több, tartományi különállás tradícióit 1918 előtt kénytelenek voltak nélkülözni, a jelenleg ötödfélmillió szomszéd nemzet a szokásosnál jóval nagyobb érzékenységgel reagál minden olyan felvetésre, amely a szlovák nemzeti múltra vonatkozik. Kivált ha ezek a felvetések netán ott is kérdőjeleket merészelnék elhelyezni a régmúlt, félmúlt vagy a jelen összefüggéseiben, ahol jól bejáratott dogmák, mítoszok vagy éppenséggel csak pragmatikus politikai megfontolások révén távoli évszázadok, különböző ideológiák amorf és inkonzisztens öröksége szervesül közel másfél évezrednyi nemzeti folytonossággá.

Szerencsére a kötet e tekintetben is jelzi a kritikai önreflexió igényét a szlovák közgondolkodásban. Daniel Rapant történész 1967-ben készült írása a kora középkori etnikai, állami előzmények mellett nem feledkezett meg az ezeréves magyar-szlovákegyüttélés túlbecsülhetetlen jelentőségéről sem: elutasítva az ezeréves elnyomás máig gyakran felhangzó abszurd állítását. Más szlovák történészek is hajlandók méltányosabban és a történeti valóságnak megfelelően értékelni a szlovák etnogenezisnek évszázadokon keresztül állami kereteket, művelődési, gazdasági bázist kínáló Magyar Királyságot. Rapant például így ír erről: „A szlovákok ugyan minden téren egyenlő helyzetben vannak a történelmi Magyarország többi lakosával, ez azonban azt is jelenti, hogy egybeolvadnak velük a közélet minden területén, a feudális magyar nemzet számára ők csupán más nyelvű egyének vagy a legjobb esetben is csak azok (néprajzi vagy statisztikai) összessége...”

A minden elnyomást, idegen birodalmat, hódító szomszédot - avarokat, magyarokat, tatárokat, Habsburgokat, cseheket, oroszokat - túlélni képes nemzet gondosan karban tartott mítosza, amely a szlovákok mindig elsőbbséggel, győzelemmel végződő történelmi kalandjait lenne hivatott hitelesíteni, aligha alkalmas kiindulópont egy olyan nemzet történelemfilozófiájának megalapozásához, amely valójában igen nagy részben a szláv

nyelvrokonság kínálta hatalmas háttérzónának, másrészt viszont a közép-európai állami közösség bonyolult kölcsönhatásainak, hol szimbiotikus, hol éppen konfliktusos viszonyrendszerének köszönheti kialakulását és fennmaradását.

Václav Havel cseh köztársasági elnök szokásos péntek délutáni találkozójának egyikén szlovák barátaival a közös csehszlovák állam sokak számára megemészthetetlenül gyors kettéválásának okairól vitatkozva kijelentette: Csehszlovákiát aligha lehet történelmi tévedésként értelmezni, hiszen a csehek és szlovákok közös államának mindkét nemzet számára volt értelme. Havel megállapítása kétségkívül helytálló, és amint azt a kötet írásainak többsége is visszaigazolja, a csehszlovák állammal szembeni fenntartások mellett a legkülönbözőbb szlovák áramlatok képviselői is elismerik a közös állam szlovák szempontból rendkívüli jelentőségét.

A Kalligram Kiadó most megjelent szlovák történelmiesszé-válogatása a magyar olvasóknak is számos tanulsággal szolgálhat: hiszen a szlovákok szomszédokkal szembeni féltésüknek érvényesítését megismerve saját régi és újabb keletű féltéseinkre is gondolhatunk. A nemzeti emancipációra és függetlenségre mint legmagasabb rendű közösségi és történelmi értékre feltekintő magatartásból pedig ugyancsak saját történelmünk tapasztalásai köszönnek vissza. Persze mindez egyáltalán nem véletlen: a térség nemzeteinek kollektív emlékezete nagyjából azonos szerkezetet mutat, legfeljebb egymáshoz képest némileg késésben vannak, például a tekintetben, hogy az emancipáció művét nem lehet befejezettnek tekinteni saját egyenjogúságunk elérésével, ha velünk együtt az adott állam területén magukat más nemzeti közösséghez tartozónak érző csoportok is törekednek az egyenrangúság és egyenjogúság elérésére.

Szarka László

Georg Brunner-Günther H. Tonsch: Der Minderheitenschutz in Ungarn und in Rumänien. Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen. (Minderheitenschutz in östlichen Europa, Bd. 4.) 1995. 233 p.

A könyvsorozat, amelynek most a negyedik kötetét tartjuk kezünkben, a kölni egyetem Georg Brunner professzor által vezetett és korábban elsősorban az egykori „kelet-európai” államok (Ostblock) jogi viszonyaival foglalkozó intézete (Institut für Ostrecht der Universität zu Köln) tudományos műhelyében folyó munka egyik fontos eredménye. Az 1989-90-ben bekövetkezett világpolitikai fordulatot követően a kölni intézet tevékenységének középpontjába az összeomlóban lévő szovjet birodalom és az érdekszférájából éppen kiszakadt európai államok nemzeti és etnikai kisebbségei alkotmányos és jogi helyzetének módszeres vizsgálatát és részletes dokumentálását állította.

A sorozat kötetei önálló országtanulmányokat és ezekhez kapcsolódó jogi dokumentációt tartalmaznak, amelyeknek célja megvilágítani a kisebbségi kérdés jelentőségét és kezelését az adott állam politikájában és jogalkotásában, különös tekintettel az 1989-90 utáni időszakra. Az összefüggések megértése érdekében a tanulmányok a legfontosabb körülményekre koncentrálnak áttekintést adnak a vizsgált állam kisebbségeivel kapcsolatos politikájának elsősorban jogi előtörténetéről, majd részletesen elemzik a kisebbségvédelem jelenlegi törvényi kereteit, értékelve az alkotmányok erre vonatkozó előírásait, valamint a kisebbségi lét szempontjából fontos intézmények és jellegzetes élethelyzetek jogi szabályozásának

jelenlegi állását, utalva a várható fejleményekre is. Az országtanulmányok végül az érintett állam kisebbségügyben kötött kétoldalú szerződéseit és megállapodásait mutatják be. A jogi szempontok mellett az olvasó megismerkedik a nemzetiségi statisztika legfontosabb adatsoraival, az értékelés szempontjából jelentős szociológiai, (hatalom)politikai és nemzetközi összefüggésekkel, valamint a sorsfordító történelmi eseményekkel.

Kötetünkben a magyarországi kisebbségvédelem problematikáját Georg Brunner tanulmánya tárgyalja. A történelmi áttekintés három fejezetre tagolódik: az első világháborút megelőző korszak, lényegében a dualizmus nemzetiségi politikájának értékelését a két világháború közti korszak fejleményeinek tömör összefoglalása követi, majd a kommunista diktatúra kisebbségekhez fűződő viszonya változásainak lényeglátó összefoglalása következik. Mindez megbízható alapot ad az 1990 után megindult törvényalkotási folyamat és nemzetközi tevékenység jelentős kisebbségvédelmi eredményeinek részletes tárgyalásához. A tanulmányhoz húsz jogi dokumentum csatlakozik, amelyből tizenegy a kisebbségekkel kapcsolatos magyarországi belső jogi szabályozás jelenlegi helyzetének tanulmányozását teszi lehetővé, kilenc pedig az 1992-ig megkötött kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket, illetve azok jegyzőkönyveit tartalmazza.

A tanulmány az 1993-ban meghozott magyar kisebbségvédelmi törvényt behatóan elemezve azt liberális szelleme és eredeti megoldásai révén nemzetközi szempontból is figyelemre méltó teljesítményként méltatja, amely a finanszírozási garanciákról sem megfélemlítve messzemenő lehetőségeket biztosít a klasszikus kisebbségi jogok gyakorlásához, illetve az érintett közösségek sajátos önkormányzati struktúráinak kialakításához.

A szerző nemzetközi szakmai tekintélye alapján számítani lehet arra, hogy elemzésének mindvégig alaposan dokumentált és elmélyült tárgyismereten alapuló megállapításai talán hozzájárulnak ahhoz, hogy Magyarország kisebbségpolitikai törekvéseit és eredményeit jobban megértessék a német nyelvterületen kívül is.

Günther H. Tonsch a szerzője a kötet önálló, második részének, amely a kisebbségvédelem romániai helyzetével foglalkozik az előzőekben ismertetett felépítés szerint. Az első fejezet a két világháború közti időszakot mutatja be, a második a kommunista korszakkal foglalkozik, míg a harmadik fejezet *A kisebbségvédelem a változások után* címmel a mai állapotokat elemzi.

A tanulmány a bevezetőben rámutat arra, hogy Romániában az egységes és oszthatatlan nemzetállam alkotmányos koncepciójának megszakíthatatlan hagyománya él, ami természetesen szemben áll a kisebbségi autonómiákra épülő modellekkel, majd hozzáteszi, hogy ez az alaphelyzet a romániai kisebbségi valóságot figyelembe véve - különös tekintettel a magyar és a ma már a megszűnés küszöbére érkezett német kisebbség gazdasági, politikai, kulturális és közösségi hagyományaiból fakadó sajátos igényeire - a többségi nép és a kisebbségek közötti, máig föl nem oldott folyamatos feszültség forrása. A témakör kifejtése során részletes és árnyalt képet kapunk a romániai kisebbségek gazdasági, kulturális, felekezeti, szociológiai és mindezt sokban tükröző, illetve meghatározó jogi helyzetének a fenti ellentmondás jegyében alakult hányatott történetéről és jelenlegi perspektíváiról. Említést érdemel, hogy a mindezt jól alátámasztó tizenöt tételes jogi dokumentációban helyet kapott a romániai nemzetiségeknek az 1945. február 6-i törvényerejű rendeletben kihirdetett statútuma is, amelyet formálisan soha nem érvénytelenítettek, viszont a gyakorlatban sohasem alkalmaztak, de amely a román jogtörténetben mindeddig a legszélesebb körben kodifikálta a nemzetiségi jogokat, és mint ilyen, sajátos módon világítja és örökíti meg az ez irányú közösségi jogigények jelentős körét.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a könyvsorozat, amelyről legutóbb megjelent kötete kapcsán megemlékeztünk, a nemzeti kisebbségi kérdés kutatásának jelentős nemzetközi teljesítménye, amely egyfelől segít oldani a problémakört terhelő és nem kis

mértékben ismerethiányra is visszavezethető hamis sztereotípiákat, másfelől pedig szilárd szakmai támaszt nyújt minden további feldolgozáshoz.

Entz Géza Antal

Király Károly: Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek. Budapest, Nap Kiadó 1995. 377 p.

A közelmúltban két olyan emlékirat is megjelent, amelyben egy-egy romániai magyar politikus ad számot életútjáról, működéséről, különös tekintettel az 1989 decembere utáni eseményekre, amikor végre lehetőség nyílt arra, hogy a magyar kisebbség vezetői legális úton felszólalhassanak az erdélyi magyarság érdekében, nagyobb befolyást követelve sorsának irányításában. Az egyik Domokos Géza memoárjának első kötete (*Domokos Géza: Esély 1. Visszaemlékezések 1989-1992. Első kötet.* Csíkszereda, Pallas - Akadémia 1996. 347 p.), amelyet a Regio 1996/2. számában már ismertettünk, a másik Király Károly *Nyílt kártyákkal* címen 1995-ben kiadott visszaemlékezései (korábban a Brassói Lapokban jelent meg részletekben). Nem célozom itt a két írás összehasonlítását, de az ismertetés során, a két mű számos kapcsolódási pontja miatt, többször utalnom kell majd Domokos Géza könyvére.

Mindjárt összevethető a két kötet eltérő időhatára: míg Domokos 1989 decemberével indítja visszaemlékezéseit, Király megkísérli életútja egészét áttekinteni. Az önéletírás három részre tagolódik. Az első szakasz az 1989 előtti történéseket ismerteti, különös tekintettel a Király 1972-es párti tisztségekről való lemondása és belső ellenzékbe vonulása utáni időkre. A bevezetőben az ifjúságot és a magas pozícióban eltöltött éveket felidéző oldalak után a szerző nem ragaszkodik szigorúan az időrendhez. Az események ismertetését minduntalan félbeszakítják az ismerősöket, barátot és ellenséget, de mindenekelőtt a Securitate módszereit bemutató történetek, anekdoták, találkozások. Mindezekből plasztikusan feltárul a hetvenes-nyolcvanas évek Romániájának nyomasztó világa, ahol sokszor oly nehéz megkülönböztetni a támogató barátot a besúgótól, az ellenállót a provokátortól. A visszaemlékezések egyik csomópontja természetesen a Nyugaton nagy visszhangot kiváltó 1977-es levelek és az azt követő retorziók. Király mindvégig hevesen tiltakozik azon vádak ellen, hogy ezeket más valaki (például Sütő András) írta volna, vagy külső sugallatra keletkeztek. Szóba kerül az államhatalom megfélemlítési, megtorlási eszközei (lehallgatás, állandó megfigyelés, zaklatás, sőt egy merényletkísérlet) között az a többek által megkérdőjelezett állítás, hogy a Securitate még nukleáris sugárzással is próbálta megmérgezni a szerzőt és családját. Az utolsó fejezet az emlékezőnek a hetvenes évek elején Ceaușescuval és a rendszer más prominens tagjaival megesett vadászalandjait tartalmazza, amelyekben azonban számos pártintrikára és a helyi vezetők érdekérvényesítési módszereire is fény derül.

A második rész 1989 decemberétől 1994 elejéig követi nyomon az életutat. Napjainkhoz közeledve megszaporodnak a közbeszúrt naplójegyzetek, ám Király ezúttal sem törekszik a szigorú időrend betartására: a kronológiai folytonosságot, a naplószerű részeket visszatekintések, előreutalások szakítják meg. Az 1989. decemberi marosvásárhelyi forradalmi eseményekben az írónak is jelentős szerepe volt. Innen tovább követhetjük őt Bukarestbe, a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának alelnöki székébe, ahol hamarosan megtapasztalhatja a magyarellenes nacionalista tendenciák újraéledését, a karrieristák elvtelenségét, a régi rendszer számos jellemzőjének továbbélését. Király határozott véleménye, hogy a romániai forradalom a tömegek spontán demokratikus mozgalmaként indult, ezt használták ki aztán a rendszer háttérbe szorított csoportjai, akik átvéve a hatalmat, saját korábbi beidegződéseiknek és érdekeiknek engedve megakasztották a meginduló demokratizálódást, és hatalmuk legitimálására a jól bevált eszközökhöz, nacionalizmus

felélesztéséhez folyamodtak. Döntő szerepe volt szerinte az első időkben a hadseregnek, amely átállásával előidézte Ceaușescu bukását, kihasználta az alkalmat belső leszámolásokra és a többi fegyveres testület (Securitate, milícia) saját felügyelete alá vonására, megakadályozta a mézszárlások bűnöseinek felelősségre vonását, mivel maga is részes volt bennük. Király állítja: Iliescuban eleinte megvolt a szándék a nemzetiségekkel való megegyezésre, de később a román nacionalisták támogatása fontosabb lett számára, mint ígéreteinek betartása.

Ambivalensen alakult Király viszonya az RMDSZ-szel, főként annak vezetőivel. Több fontos döntés körülményeire (például a Nemzeti Megmentési Front kisebbségekkel kapcsolatos nyilatkozata, a Nemzetiségi Liga fiaskója) másképp emlékezik vissza, mint Domokos Géza, illetve alapvető politikai-stratégiai kérdésekben (területi autonómia, a kormányzó erőkkel való kapcsolat) ütközik a véleményük. Nincs túl jó véleménnyel azokról, akik, miközben neki pártvezetői múltját szemére vetik, a maguk nómenklatúrában vállalt pozíciójáról, esetleges besúgóságáról nagyvonalúan megfélemlenek. Az RMDSZ egyes köreit tartja részben felelősnek azért is, hogy miután 1991 végén az alkotmányról szóló szavazáson tiltakozásul nem vett részt, és ezért kizárták a szenátusból, nem tartottak pótválasztásokat, ahol újra jelölthette volna magát megüresedett posztjára. Ezért aztán 1992 szeptemberében nem is vállalta az RMDSZ Erdélyi Kezdeményezés platformjának újabb szenátori jelölését a választásokra. Szerinte ezek után az RMDSZ valóságos lejárató kampányt indított ellene, ami rövid Háromszék megyei elnöksége (1992-1993) alatt csak tovább fokozódott. Nem állt ki mellette a szervezet akkor sem, amikor a székely megyék élére román prefektusokat kinevező döntés ellen szervezett tiltakozó mozgalmat. Nem csoda ezek után, hogy a könyv ezen oldalai jórészt a különböző rágalmak elleni védekezésről és az ellenfeleire irányuló ellenvádakról szólnak. Befejezésül a Székely Faluért Alapítvány és az erdélyi magyar bankok szervezése körüli bonyodalmakról kaphatunk képet.

Az emlékiratok utolsó, harmadik része a Király Károly személyéhez kapcsolódó különféle dokumentumok gyűjteménye. Helyet kaptak itt a hetvenes-nyolcvanas évek híres levelei és külföldi visszhangjuk, illetve azok az iratok, interjúk, cikkek az utóbbi évekből, amelyeket Király álláspontja alátámasztásaként közöl, vagy amelyeknek állításai ellen az előzőekben védekezni kényszerült (a legfrissebb irat dátuma 1995. március). A majd' másfélszáz oldalnyi dokumentum fontos forrásanyag lehet az erdélyi magyarság problémái iránt érdeklődő olvasónak.

Király Károly visszaemlékezései természetesen nem mentesek a szubjektív torzításoktól, a személyes ellentétekből következő vádaskodásoktól, amelyek azonban egy ilyen zaklatott életút fényében érthetőek lehetnek. Talán stílusa sem oly kifinomult, a könyv szerkesztésmódja sem oly következetes, mint más, a szépirodalomban jártasabb memoáriróké, de a szerző életútja, személyisége, az általa átélt, az erdélyi magyar kisebbség sorsában kiemelkedő szerepet játszó események leírása nélkülözhetetlenné teszi ezt a könyvet a kisebbségi problémák megértésén fáradozó kutatók, érdeklődők számára.

Varannai Zoltán

Orosz Ildikó: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (dokumentumgyűjtemény). Ungvár-Budapest, Intermix 1995. 255 p.

Az anyanyelvű oktatás különösen fontos a nemzeti kisebbségek számára hosszú távú fennmaradásuk, identitástudatuk megőrzése szempontjából. Ez a könyv összegyűjti a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatással, neveléssel kapcsolatos dokumentumokat, valamint bemutatja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) ez irányú tevékenységét. A

kötet első felét a fenti témakörhöz kapcsolódó tanulmányok, beszámolók képezik, második fele pedig a KMPSZ-szel és a kárpátaljai magyar nyelvű oktatással kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza.

A kötet első tanulmányában Orosz Ildikó a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás történetét tekinti át. Megállapítja, hogy 1945 óta Kárpátalján nincs olyan magyar nyelvű oktatásiintézmény-hálózat, amely az óvodától az egyetemig biztosítaná a magyar nemzetiségű gyermekek anyanyelvű tanulását. Ennek következtében a szülők jelentős része nem magyar tannyelvű iskolába íratta gyermekét. Ezen gyakorlat elterjedéséhez a tömegtájékoztató is hozzájárult, azt sugallván, hogy a továbbtanulás sikerességének előfeltétele az orosz nyelv tökéletes ismerete; e nézet kialakulását a hatóságok is elősegítették azzal, hogy a magyar tannyelvű osztályok helyébe létrehozott orosz tannyelvű osztályokat többlettámogatásban részesítették. A kétnyelvű iskolákban a magyar csak második nyelvként szerepelt, ilyen feltételek között a gyermekek nem tudták maximálisan kibontakoztatni képességeiket. A tanulmány utolsó része a kárpátaljai iskolarendszerben bekövetkezett változásokat mutatja be a nyolcvanas évek végétől napjainkig; a szerző állításait számos táblázattal, kimutatással támasztja alá.

Orosz Ildikó a kötet második tanulmányában a kárpátaljai magyar oktatás lehetséges útjait tekinti át. Véleménye szerint a magyar nyelvű oktatás csakis a kulturális autonómia keretei között nyerhetné vissza rangját, ez biztosíthatná szerves fejlődését, modernizációját. A kulturális autonómia fogalma alatt olyan rendszer értendő, „amelyben anyanyelvünket azonos értékűnek tekintik az élethelyzetek minden területén, amit törvényileg a jog erejével ismernek el, és biztosítanak mindenki számára, aki magyarnak vallja magát”. Az ukrán oktatási rendszer négy szintjének megfelelően vázolja fel a kárpátaljai magyar oktatási hálózat kiépítésének egyik lehetséges változatát. Az ötödik életévüket betöltött gyermekek magyar nyelvű egyéves óvodai képzésében az oktatási-nevelési programot is át kell alakítani, mivel jelenleg annak alapját - játékok, versek, mondókák, ajánlott szövegek - az orosz-ukrán hagyományok és népköltészet jelentik, a magyar sajátosságok nem jelenítődnek meg benne. Az általános és középfokú képzés megszervezésekor figyelmet kell fordítani az oktatás meghatározó elemeire: intézmények, óratervek, tantervek, tanárok és nevelők felkészültsége. A képzés strukturáltsága szempontjából a járható út a 9 + 3 éves képzés lenne; emellett a 4 + 8 és a 6 + 6 osztályos változat létrehozására is szükség lenne az átlagosnál tehetségesebb, illetve gyengébb gyermekek számára. Tanulmánya utolsó részében a szerző a magyarországi és ukrán óraterveket hasonlítja össze.

Gulácsi Géza az önálló nemzetiségi oktatási rendszert elemzi írásában. Ezen szférát társadalmi beágyazottságában, tágabb összefüggéseiben vizsgálja. Parancsuralmi rendszeren belül az oktatás is magán viseli azon jegyeket, amelyek a társadalmi totalitásra jellemzőek: a hatalom iránti lojalitás érvényesül az egész szférában. Az oktatás rendszerszerveződési elveit vizsgálva megállapítható, hogy a funkcionális és a minőségi differenciálódást a jelenlegi oktatáspolitikai nem teszi lehetővé, ennek következtében innovációs képessége korlátozott. A fejlődés alapját jelentő sokrétű differenciálódás akadályát a szabad társadalmi szerveződések, valamint a helyi akaratképzési és érvényesítési mechanizmusok hiánya képezi. A kiépítendő rendszernek két fő elven kell nyugodnia. Az első elv a nemzetiségek belső önrendelkezési joga: oktatási intézményeiket és azok rendszerét a nemzetiségi lakosság által legitimnek elfogadott vezetőknek, testületeknek kell irányítaniuk. A másik fő elv a kultúr-nemzet koncepciójából fakad, a nemzetiségi oktatási rendszernek igazodnia kell az anyaországi formákhoz és tartalmakhoz. Ezen rendszer eredményes kiépítése fokozatos, tanulással egybekötött folyamatként fogható fel. A gyors átalakítás számos objektív és szubjektív tényező okán nem lenne sikeres.

Az óvodai nevelésügy helyzetét ismerteti Morilják Erzsébet beregszászi óvónő tanulmánya. A legnagyobb sérülés az anyanyelvet az óvodában érte, mivel magyar óvodák a múltban nem léteztek. Az idegen nyelven, idegen hagyományok, népmesék, ukrán nevelési-oktatási program szellemében nevelt gyermekek fejlődésében olyan törés következett be, amely elősegítette asszimilálódásukat, s az anyanyelv fokozatos elsoványodásával járt. Ezért fontos teendőként fogalmazódik meg a nevelési program reformja, amelynek alapját a magyarországi óvodai nevelési programnak kell jelentenie. Ezen program eredményességét garantálhatja annak a 6. számú beregszászi óvodában történt sikeres bevezetése.

Az Ukrajnai Pedagógusok Első Kongresszusáról számol be Bagu Balázs a *Kárpáti Igaz Szóban*. A cikket a kötet is tartalmazza. Orosz Ildikó a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség 1991-1993 közötti tevékenységéről, megalakulásának előzményeiről tájékoztat. A kötet második fele közli a kárpátaljai magyar oktatással kapcsolatos dokumentumokat, négy részre tagolva. Az első rész tartalmazza a KMPSZ alapítólevelét, alapszabályát, programját, az 1991-ben elfogadott ukrán oktatási törvényt és későbbi módosításait, kiegészítéseit. A szövetség bel-, illetve külföldi állami szervekkel, szervezetekkel folytatott levelezését, problémafelvetését a második rész, regionális kapcsolatainak dokumentumait, valamint a magyarországi teljes és részsképzéssel kapcsolatos javaslatait, állásfoglalásait pedig az utolsó két rész tartalmazza.

A könyv értékét a témakör sokrétű, dokumentumokkal, statisztikai adatokkal alátámasztott feldolgozása adja, hiányolandó viszont, hogy nem tartalmaz olyan tanulmányt, amely a kárpátaljai magyar, illetve magyarországi oktatás részletesebb összehasonlítását elvégezte volna, amelynek segítségével az érdeklődők a kárpátaljai oktatásról átfogóbb képet alkothatnának.

Borboly István

D. Molnár István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görög katolikusok a régi és mai Lengyelországban. Budapest, Balassi 1995. 275 p. (Res publica nostra. Közép- és Kelet-Európai Összehasonlító Irodalomtudomány 6. Szerk. Bojtár Endre.)

A debreceni irodalomtörténész ismeretlen világot tár fel a magyar olvasó előtt, a lengyelországi görög katolikusok vagy unitusok történetét, akik egyébként zömmel ukránok és beloruszok voltak. A könyv csaknem fele a XX. századot tárgyalja, hiszen az még túlnyomórészt feldolgozatlan.

D. Molnár hat nagyobb korszakra osztja a vizsgált időszakot. Az első rész az 1596-os breszti uniótól 1700-ig terjed, a második a virágkortól (1700-1772) Lengyelország első felosztásáig, a harmadik az ország feldarabolásainak időszaka (1772-1815), a negyedik a tartós idegen uralom kora (1815-1918), az ötödik az újjászülető Lengyelország és a második világháború ideje (1918-1947), az utolsó pedig a nehéz újjászületése (1947-1991), a könyv kézírata ugyanis 1992-ben készült el.

A szerző nagyon sok tény gyűjtött össze. Tárgyát a mindenkori Lengyelország területén vizsgálja, tehát a felosztások előtti lengyel, mai ukrán és belorusz területekről is szó esik, a felosztások idején elsősorban a Lengyel Királyságról és Galiciáról ír. Mindig megvizsgálja az általános körülményeket (a politikai eseménytörténetre csak a legszükségesebb esetekben utal), az egyházmegyék alakulását, a főpapok működését (jó néhány portrét rajzolva róluk), a papság és a szerzetesség helyzetét, és majdnem minden fejezeten belül van alfejezet a művelődésről, az iskolák helyzetéről, de még a szépirodalomról is, nemcsak az ukrán, hanem az unitusokkal foglalkozó lengyel szépirodalomról is.

A főpapi portrék közül különösen emlékezetes Andrej (Roman) Szeptyckié. Ukrán ősöktől származott, de lengyel grófi családban született, katolikus lett, de aztán valahogy feltámadt érdeklődése az unió iránt, unitus szerzetes lett, 1900-1944 közt pedig a Lvovi egyházmegye érseke. A két évszám közt apokaliptikus változások történtek, Szeptycki azonban változatlanul ragaszkodott eredeti tervéhez, a nyugati és a keleti egyház egyesítéséhez, ami persze nem sikerülhetett.

Az 1596-os unió III. Zsigmond lengyel király és az ortodox főpapok egyezsége volt, amelyet az addig ortodox lakosság túlnyomó többsége elfogadott. Valójában ez is egyik oka volt annak, hogy az eredeti keleti szláv közösségből az ukránok és a beloruszok külön etnikummá szerveződtek, s ez alapvetően a lengyel-litván államhoz való tartozásukból következett. Az első két században az unitus vallás nemzetiségi jellege még nem volt egyértelmű, hiszen az etnikai különbségek még nem játszottak meghatározó szerepet. Lengyelország felosztásai után váltak fontossá. A beloruszok akkor már kimaradtak, az orosz kormányzat 1839-ben megszüntette az uniót, az Oroszországhoz került ukránok is kénytelenek voltak visszatérni az ortodox hitre. Galíciában viszont az osztrák uralom alatt az ukrán nemzeti mozgalom kezdetei éppen unitus papokhoz fűződnek, kár, hogy a szerző, a politikatörténettől való idegenkedése miatt, erre nem tér ki. Az osztrák kormányzat igyekezett a tartományban a lengyeleket és az ukránokat egymás ellen kijátszani. Az ukránok nehéz helyzetben voltak. Igaz, alsó- és középfokú iskolákról a kormányzat gondoskodott, Lvovban, az egyetemen ukrán nyelvi tanszék is működött. És ekkor már az unitusok egyenjogúak a katolikusokkal. Régebben ez nem így volt, a lengyel-litván államban az unió egyik hajtóereje éppen az, hogy az unitus egyház és papjai egyenjogúak legyenek, ezt azonban a lengyel kormányzat nem valósította meg, az unitus főpapok nem kerülhettek be a szenátusba, a szejm felsőházába.

A könyv időnként említi a délkeleten élő lemkókat, akik ukránoknak számítottak, de mégis külön apostoli adminisztratúrát engedélyezett számukra a pápa 1934-ben; valamiféle nemzeti ébredés éppen az utóbbi évtizedekben megy végbe körükben.

Az unitusok helyzete az első lengyel köztársaságban már csak azért is nehéz volt, hiszen 1917-21 közt kísérlet történt önálló ukrán állam létrehozására, Kelet-Galíciában komoly lengyel-ukrán harcok folytak. Ezért volt a lengyelek körében ukránellenesség, odáig menően, hogy 1944 után a lengyel államterületen belül maradt ukránokat az újonnan szerzett nyugati területeken szórták szét, egészen kis csoportokban, a lemkókat is, akik azóta részben visszatértek eredeti településeikre. Az unitus egyház csak 1989 után térhetett magához, 1990-ben 43 pap és két szerzetes látta el a híveket. Templomaikat nehezen kapják vissza, ezért sokan katolikus templomba járnak, s így ellengyelesednek. Az unitusok azonban általában ukránnak vallják magukat, lengyel unitus gyakorlatilag nincs. Krakkóban a nyolcvanas évek végén hoztak létre ukrán tanszéket, addig lektorátus működött.

Zárszó helyett a szerző összeveti a lengyelországi unitus egyház helyzetét a magyarországgal. Sok analógia adódik, elsősorban az, hogy az unitusok zöme paraszt, és hogy annyi viszontagság után egyházuk fennmaradt. Nem lett belőle lengyel vallás, de nálunk a természetes asszimiláció révén magyar lett.

A kötet végén található a felhasznált irodalom jegyzéke, amely a jegyzetekben is szerepel. A szerző levéltári anyagot természetesen nem tudott feltárni, de beszélgetéseket folytatott az unitus egyház mai vezetőivel, vagy legalábbis levélbeli érintkezésbe került velük, így a legújabb évtizedek vonatkozásában pótolni tudta a levéltári anyag hiányát. A felhasznált irodalom is rendkívül terjedelmes. A névmutató előtt megtalálható a kinevezett unitus főpapok jegyzéke egyházmegyék szerint, azon belül időrendben. A névmutatóban is, mint a szövegben a szerző általában a lengyel helyesírást alkalmazza, de átírt ukrán névformák is szerepelnek utalásként. A kötet végén négy térkép meg rövid angol összefoglalás található, ami példamutató mai szűkös kiadási viszonyaink között.

A szerző tehát teljes és nagyon jó áttekintést adott a lengyelországi unitusok történetéről. Nem rajta múlik, hogy ez 1956 és 1992 közt nagyon változó területeket takar. Egyháztörténetet írt, ami ugyancsak erénye, hiszen ez a stúdium csak az utóbbi években kapott lábra. És az egyháztörténet mellett az ukránok fejlődéséről is kapunk képet. Szakmai szempontból alig néhány tollhiba akad, ezeket is csak egy esetleges második kiadás érdekében vetjük fel: Sobieski János nem visszafoglalta Bécset a törököktől, hanem csak felmentette az ostrom alól (45. o.); a karlováci békét a magyar szakirodalom karlóccainak szokta nevezni (46. o.); Mária Terézia nem volt császárnő, csak császárné (69. o.); I. és II. Lipót pedig nem volt osztrák császár (259. o.), hanem német-római, hiszen osztrák császárság csak 1804 óta létezik; Paulói Szent Vince (166. o.) magyarul Paulai alakban szerepel. Nem tudunk egyetérteni azzal a felfogással, hogy magyar államról csak 1918 óta lehet beszélni, ebben a kurucos állásfoglalásában valószínűleg más történészek sem követnék a szerzőt.

Mindezek azonban csak apró hibák, nem érintik a lényegét, hogy D. Molnár István, mint bevezetőben jeleztük, a magyar történészek számára eddig ismeretlen területet tárt fel. Nagyon jó, hogy ezt megtette.

Niederhauser Emil

Jean-Pierre Liégeois-Nicolae Gheorghe: Roma-Gypsies: A European Minority. London, Minority Rights Group 1995. 38 p. (MNG International Reports 95/4.)

A Kisebbségjogi Csoport (Minority Rights Group) először 1973-ban adott kiadványában helyzetjelentést Európa cigányságáról. Annak akkor - és azt követően több kiadásnál: például 1975, 1980, 1987 - Grattan Puxon volt a szerzője, aki 1963 óta a „Romani” nemzeti mozgalom egyik jelentős aktivistájának számított. Az 1995-ös kötetet már nem ő írta, hanem Jean-Pierre Liégeois, a párizsi René Descartes Egyetem Cigánykutató Központjának (Centre de Recherches Tsiganes) az igazgatója, Nicolae Gheorghe cigányszociológussal közösen. Mindkettejük munkássága a cigánytanulmányoknak ahhoz az irányzathoz tartozik, amely egyfajta alkalmazott, egyben jóval elkötelezettebb, politizáló formát mutat. Munkásságuk legfőbb célja a cigány csoportok politikai emancipációja.

A kötet lényegében négy főkérdést tárgyal: a történelmi és szociálpolitikai „kontextust”; a jelenlegi helyzet néhány aspektusár a cigányságnak a politika szférájában való megjelenéséről és végül a cigány kultúra „megerősödését”.

Az első rész elnagyolt történelmi áttekintését a „tagadás politikájának” szemléletes, jellegzetesen liégeois-i tipológiája ellensúlyozza. Ellentétben például az angol Thomas Actonnal - aki szerint a cigányok történelme inkább ciklikus -, a szerzők azt állítják, hogy e népcsoportot a többségi társadalom mindig, Európába érkezésüktől a náci haláltáborokig, de még napjainkban is, kirekesztéssel sújtja. Ilyen a *beolvasztás* kényszere - melynek legszélsőségesebb példája a romániai rabszolgaság (9. o.) - éppúgy, mint az *asszimiláció*. Igaz ugyan, hogy az utóbbi humánusabbnak tűnik, mégsem számol az sem a cigányok „szociokulturális realitásaival”, mert a technikai kérdésként való megközelítés valójában egyetlen célt szolgált: a mindenre kiterjedő szabályozást (10. o.). A szerzők a 600 éves elnyomatás lineáris történetének végén (a 90-es években) a „kedvező politikai lehetőségek” reményét csillantják föl: a *társadalmi integrációt*. Bár ez sem nehézségek nélkül való, hiszen ez az *asszimiláció* felé tett első lépés is lehet. Alapvető kérdés, hogy vajon tekintettel van-e az a cigány identitásra (kultúra, nyelv, életstílus); és ha igen, akkor ezt hogyan teszi (10. o.).

A második rész az 1994-es, varsói Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciára készült jelentések összefoglalásával kezdődik. A jelentések - a visszautasítás és az igazságszolgáltatásbeli hiányosságok mellett - négy alapvető területen látnak leszakadást a többségi társadalomtól: a foglalkoztatásban, az egészségügyben, az oktatásban és a

lakáskörülményekben (Magyarország esetében érdemes ezt összevetni az MSZMP KB 1961-es határozatának szociálpolitikai célkitűzéseivel).

Az *Előítéletek és sztereotípiák* című alfejezetben két figyelemre méltó megállapítást olvashatunk Egyrészt, hogy a „szociális” terminus - „az etnikai és/vagy kulturális kategória” helyett - sztereotípiá, mert valójában elfedi a problémák okát. Másrészt ahol a „cigánykérdés” etnopolitikai dimenziót kap, ott mindenképpen megnő a - szavazatokért folyó - manipuláció lehetősége (12. o.). Kár, hogy ezt a harmadik részben, az „etnopolitikai diskurzusról és gyakorlatról” szólván (28. o.) már nem említik, és hogy nem fejtik ki annak veszélyességét, ha ezt állami szintre emelik (ellentétes véleményként lásd például Gombár Csaba: *Világ etnikumai, szeparálódjatok!* 1996)!

Ezt követően a cigányokkal szembeni erőszak litániája helyett egy konkrét, romániai eset ismertetése következik, amely 1995 januárjában Bukaresttől 23 kilométerre, Bacsuban történt. A cigány és nem cigány lakosság ilyen heves összetűzése (házfelgyújtás) és annak alakulása kísértetiesen hasonló vonásokat mutat az 1992-es kétegyházi eseményekkel (lásd ez utóbbiról például Szuhay írását a Regio 1993/4. számában). Romániában egyébként 1989 óta 30 ehhez hasonló eset történt (14. o.).

Külön alfejezetek tárgyalják a migrációt, amelynek okai különbözőek lehetnek (például gazdasági, társadalmi gondok vagy a politikai gyakorlat előli menekülés). Annak ellenére azonban, hogy általában a legkülönbözőbb csoportokról és eltérő élethelyzetekről van szó, úgy tűnik, hogy a cigányok „90-es években történő exodusá” minden esetben „reaktiválja a cigányellenes politikát” (19. o.); (vö. Reimer Gronemeyer és Georgia A. Rakelmann írását a *Magyar Lettre International* 1996. évi 21-es számában).

A harmadik rész hiányosságait már említettem, most pozitívumait hangsúlyoznám: módszeres felsorolását és bemutatását kapjuk itt a cigánypolitika történetében pozitív szerepet játszó nemzetközi szervezeteknek. Egyrészt az Európai Uniótól az Európa Tanácson át az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetig. Másrészt a „gomba módra szaporodó” (26. o.) cigány szervezetek közül kiemelve a Nemzetközi Cigányszövetség történetét (1967; 1971: London; 1978: Genf; 1981: Göttingen; 1990: Serock).

Liégeois és Gheorghe üdvözlendőnek tartja az Európai Unió 1989. május 22-i azon megfogalmazását, amely a cigány kultúrát az Európai örökség részének és védelemre szorulóknak nyilvánította, és fennmaradásának reményét az oktatáspolitikai változásában látja (lásd negyedik rész). Szerintük a jövő kulcsa a „cigány identitás megőrzésével történő iskoláztatásban” rejlik, olyanéban tehát, amely tekintettel van a gazdasági *flexibilitásra*, és a *földrajzi mobilitásra* éppen úgy, ahogy a jellegzetes *családi oktatásra* és *közösségi életstílusra* is (31. o.).

Ám a szerzők, annak ellenére, hogy hisznek egy „minden részletkérdés fölött álló mechanizmusban”, egy sajátos kulturális stílus meglétében, mindenekelőtt a cigány kultúra „sokféleségére” és „gazdagságára” próbálják meg felhívni a figyelmet.

Maga a „cigány” kategória is valójában különféle etnikai csoportokat jelöl (vö. 6. 28. o.). Innen a kötet címének „Roma-Cigány” írásmódja, előbbi a cigány politikai mozgalmak eredményeképpen legújabbban használatos önelnevezés (vö. 6. o.). Ami itt egyedül kifogásolható, az az „egy európai kisebbség” címkéje. Ez ugyanis egyfelől érthető - már 1973-ban is érthető volt (akkor az „Európa cigányai” kifejezés szerepelt) -: a cigányok éppen úgy európaiak, Európához tartoznak, mint e kontinens valamennyi népe. Másfelől azonban elfedi azt a tényt, hogy a cigányságnak vannak csoportjaik a Közel-Keleten csakúgy, mint Észak-Afrikában, Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában vagy éppen Új-Zélandon. Ez azonban csak apró szépséghiba.

Hortis, Samuel Augustini ab: O dnešnom stave, svláštnych mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku. Cigáni v Uhorsku. Bratislava Štúdio dd, 1995. 203 p.

A szepesi evangélikus lelkipásztor és tanár munkája eredetileg németül jelent meg a *Kaiserlich-königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erbländern* című folyóiratban 1775-76 során (ezért kissé megtévesztő a könyv címlapján a puszta 1775-ös évszám). Horányi Elek és a mindenre kiterjedő figyelmű Szinnyi József már rég jelezte ezt a munkát, sokan idéztek is belőle később, de többnyire névtelenül idéztek, mivel a szerző csupán az utolsó, 39. folytatás végén tüntetett fel egy abH szignót. A szlovák néprajztudomány jeles szakértője, Viera Urbancová vette elő most ezt a munkát, lefordította szlovákra, bevezetőt is írt hozzá; utószóval pedig Emília Horváthová látta el, amelyben a cigánykérdés szakirodalmáról ad rövid áttekintést.

Samuel Augustini ab Hortis (1729-1792) a kor ismert mineralógusa és botanikusa volt. Nagyatyja, II. Ferdinánd udvari kertésze kapta nemességét és ab Hortis előnevét királyától. Augustini munkájában Mária Terézia cigányügyi elképzeléseit, a cigányok asszimilálásának szükségességét igyekezett alátámasztani sok érdekes adattal. A királynő az asszimiláció révén akart a cigányokból hasznos állampolgárokat faragni. Augustini teljes mértékben a magáévá tette ezt a felfogást, előszava szerint azért is írta meg munkáját, hogy a cigányságnak beolvadás után nyoma maradjon.

A folytatásos munkában Augustini foglalkozik a cigányok elnevezésével, eredetével, indiai származásukat azonban csak valószínűnek tartotta. Ír a cigányok köreiben szokásos helytelen nevelési elvekről (Mária Terézia ugyanis el akarta venni a gyerekeket a szüleiktől, hogy helyesen nevelkedjenek), étkezési szokásaikról, öltözetükről, lakásviszonyaikról, háztartásukról, állattartásukról, kézművesipari foglalatosságaikról, külsejükről (szépnek tartja őket), kolerikus természetükről. Külön fejezeteket szentel jó természetes adottságaiknak, kiemeli zenei tehetségüket, de azt is megemlíti, hogy sok egyéb foglalkozáshoz is értenek. Hírszerzőként nagyon jól lehet őket hasznosítani háborúban. Vallásukban a környezethez igazodnak, valójában azonban démonokban hisznek. Nyelvükkel is foglalkozik, közöl is 50 jól kiválasztott főnevet és 20 számnevet. (Az „ember” jelentésű *manusz* és a pénzt jelentő *lówé* jól ismert a mai magyar szlengből.) Végül még egyszer összegzi fő jellemvonásaikat, és javaslatot tesz ezek hasznosítására.

Mint látható, Augustini a Habsburg Birodalom-beli mérsékelt, német ihletésű felvilágosodás tipikus képviselője. Felvilágosult jóhiszeműséggel tartja reálisnak a cigányok asszimilálhatóságát, hiszen ez az ő szemében egyszerűen magasabb életformára emelésüket jelenti. Az etnikai szempont itt még nem játszik szerepet. (A XX. századi fogalmak szerinti teljes asszimiláció szinte a kannibalizmus határait súrolja.) Urbancová a cigányok lélekszámát 18-20 ezerre becsüli az ekkori Szlovákiában, néhány vármegye - ugyancsak becsült - adatai alapján. Ennyi ember beolvasztása a felvilágosodás optimista légkörében nem tűnhetett lehetetlennek.

Urbancová a szokástól eltérően a magyar családneveket magyar formában közli, de az *Anzeigent* alapító Tersztyánszky Dániel nála természetesen Trstiansky, függetlenül attól, hogyan írta ő maga a nevet, hiszen vegyes szlovák-német családból származott. Urbancová egyébként kétségtelen megértése a hungarus jelenség iránt itt véget ér. Pedig a szlovák címben Uhorskót ír, ami a történeti Magyarországot jelenti. Hivatkozik arra, hogy az ismert német indológus, H. M. G. Grellmann 1787-ben megjelent könyvében sokat hasznosít Augustini munkájából. Hozzá kell ehhez tenni, hogy ez a göttingai kiadás a második, az 1783-as első még nem idézte az *Anzeigent*.

Horváthová az Utószóban felsorolja a cigányok eredetére vonatkozó korábbi elképzeléseket is: egyiptomi származásuk legendáját maguk terjesztették el, ebben valószínűleg a Moreai-félszigeten lévő Gypte-hegyről van szó. Elsődleges önelnevezésük valószínűleg a *manusa*, vagyis ember volt, s ez sok népnél megtalálható ősi önelnevezési mód. *A rom, roma*, Horváthová szerint, csak a cigányok egy részének a neve. Felsorolja a középkori nyugat-európai megjelenés ismert adatait is. Első európai említésük mintegy 1100 körülre tehető, az Athosz-hegyen van róluk feljegyzés. Zsigmond királytól valószínűleg több oltalomlevelet is kaptak.

A szöveghez nem ártott volna jegyzeteket fűzni, utalva, többek között, az 1763-1771 között kiadott rendeletekre. Egyébként a cigány nyelv első érdemes kutatója nem Stephan Vali (itt megint érvényesül a mai szlovák névírás), hanem Vályi István. Székely Sámuel nevét viszont helyesen közli a könyv, de előnevét tévesen Dobónak írja, holott Dobai (Doba helynév után). Érdemes lett volna az eredeti munka pontos bibliográfiai adatait is megadni, az 1775-76-os évfolyam megjelölés túl általános.

A könyv kétnyelvű kiadvány, mert nemcsak Augustini eredeti szövegét közli, hanem a Bevezető és az Utószó német fordítását is. Kár, hogy különösen az utóbbiban nagyon sok a hiba, többnyire egyszerű nyomdahiba. A könyvet mai szlovákiai cigányportrékkal illusztrálták. A kötet valószínűleg szélesebb közönség számára készült, ezért kevés a filológiai akribia. De így is érdemes volt kiadni mint a felvilágosodás egyik Habsburg Birodalom-beli példáját. Nyilván a mai szlovákiai helyzet előzményeinek magyarázatául is szánták.

Niederhauser Emil - Soós István

Jászi, Oscar: *Homage to Danubia*. Ed.: Litván György. Boston Way-London, Rowman and Littlefield Publ., Inc. 1995. 213 p.

A három részből álló tanulmánygyűjteményt Jászi leghűségesebb és legjobb szakértője, Litván György állította össze, és az ő tanulmánya vezeti be. A kötet az anyag megszerkesztése és kiadói leadása után kilenc évvel jelent meg, így mind a tanulmány, mind pedig a válogatás a Jászi életművében kulcsszerepet játszó nagy kérdések bemutatásával egyszersmind azt is dokumentálja, miért lehetett a századelő magyar polgári radikalizmusának vezéralakja a nyolcvanas évek ellenzéki magyar gondolkodásának egyik tájékozódási pontja.

Litván György pontos képet ad arról, milyen filozófiai megfontolások és politikai élmények alakították Jászi demokráciaképét, milyen tényezők formálták Duna-völgyi patriotizmusát, és milyen okai voltak annak, hogy sok más elvbarátjától eltérően Jászi mindvégig következetes antimarxista maradt.

Az első rész *A szabadság napjainkban* címet viseli, benne az európai marxizmus válságáról szóló és a *Tolsztoj vagy Lenin?* című Jászi-tanulmányokkal. A második rész címe: *A világbéke és a föderalizmus*, a harmadiké pedig *Közügyek és magánügyek*. A kötetbe sorolt írások a bevezető tanulmány összegző megállapításaival összhangban kétségkívül sok újat mondhatnak az angol nyelvű olvasóknak a két világháború közti Kelet-Közép-Európáról. Az 1918-1920. évi fordulat után emigrációba kényszerült magyar polgári progresszió alighanem a világháború utáni átalakulás legnagyobb vesztesei közé tartozott, hiszen nem csupán a térség demokratikus átalakulásába, a nemzeti és szociális kérdés igazságos megoldhatóságába vetett hite rendült meg, hanem meg kellett élnie a történeti Magyarország felbomlását is, pedig a történeti magyar államalakulatban Jászi hasonló gazdasági, kulturális és történeti értékek felhalmozódását látta, mint a nyugat-európai nagy államalakulatokban.

A nemzeti eszme ellenállhatatlanságáról 1925-ben készült és kéziratban maradt tanulmányában (*The Irresistibility of the national idea*, 23-29.) a két világháború közti köztes-európai kisebbségpolitikai tapasztalatokat áttekintve Jászi arra a következtetésre jutott, hogy csakis a minél teljesebb nemzeti-kisebbségi önigazgatás, önkormányzatiság lesz képes feloldani a térség etnikai konfliktusait, s mindehhez természetesen a nemzeti szempontból semleges vagy igazságos államok kialakítását tekintette még elengedhetetlen feltételnek.

A második világháborút követően Európát kettészelő vasfüggöny tragikus következményeit Jászi az elsők közt ismerte fel, annál is inkább, mert hiszen a világháborút lezáró békefolyamattól ő egészen más végkifejletet remélt. A Mindszenty-perben hozott kommunista ítéletet egész Kelet-Közép-Európa tragédiájának szimbólumaként értékelve Jászi egyik, a kötetben ugyancsak szereplő 1950. évi előadásában a magyar, lengyel és csehszlovák tradíciókban és nyugati tapasztalatokban, kapcsolatokban látta a demokratikus hagyományok folytonosságának egyedüli biztosítékát.

A többségükben időközben magyarul már megjelent írások fontos forrásai lehetnek a közép-európai történelem dilemmái iránt érdeklődő angol nyelvű olvasóknak, akiknek tájékozódását John D. Lewis és Borsody István Jászi-méltatása, illetve egy válogatott Jászi-bibliográfia segíti a könyv végén.

Szarka László